

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİH BİLİM DALI

137152

YÜKSEK LİSANS TEZİ

186 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE HAMİD
SANCAĞININ SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK
YAPISI

137152

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Adem TUTAR

HAZIRLAYAN
Hakan ÖZTÜRK

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ELAZIĞ 2003

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

186 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE HAMİD
SANCAĞININ SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

Bu tez/...../2003 tarihinde aşağıdaki Jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Adem TUTAR

Jüri Başkanı
Üye

Y. Doç. Dr. Rıfat ÖZEMİR

Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN
İslam Trh. ve Sanatları Böl. Bşk.

Yukarıdaki Jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

ELAZIĞ-2003

TC YÜKSEK LİSANS ENSTİTÜSÜ
DOĞRUMANLIYON MERKEZİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

186 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE HAMİD SANCAĞININ SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

Hakan ÖZTÜRK

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

2003, Sayfa: 110

Hamid Sancağı, tarih boyunca çok hareketli bir dönem geçirmiş ve birçok medeniyetlere kaynaklık etmiştir. Bölgede yapılan kazı çalışmalarında; Üst Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere ait olan kalıntılar çıkarılmıştır. Bölge Fenikeliler'in, Lidyalılar'ın ve Persler'in hakimiyetleri altında kalmıştır.

Türklerin bu bölgeye yerleşmelerinden sonra bölge tamamen Türk kültürünün etkisi altında kalmış ve bunun sonucu olarak Camiler, Mescitler, Kervansaraylar, Medreseler inşa edilmiştir.

Osmanlı hakimiyetinden sonra bölge, Hamid Sancağı veya Hamid İli olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında sancakta 16 kaza, 28 mahalle ve 12 köyden ibaretti. Cumhuriyet döneminde ise Isparta ismini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamid Sancağı, Isparta, Hamid İli, Şer'iyye Sicili, Isparta Şer'iyye Sicili.

ABSTRACT

Master Thesis

THE SOCIAL, CULTURAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF THE HAMID SANJAK ACCORDING TO THE 186 REGISTRY

Hakan ÖZTÜRK

**The University of Firat
Social Sciences Institute
Main Science Branch ,
of Islamic History**

2003, Page: 110

The Hamid Sanjak had a lot of active movements and had leaderships to different civilizations. At the end of the excavations done in the area, some ruins belonging to the upper Paleolithic, Mezolithic and Neolithic periods were discovered. The area was once under the sovereignty of the Phoenicians, Lydia and Persia.

After Turks settled down in this area, the area was completely under their influence and as a result of this, mosques, mesjits, caravanserais and medreses were constructed.

After the domination of the Ottomans, the area was called as the Hamid Sanjak or the Hamid City. During the Ottoman period, there were 16 towns, 28 districts and 12 villages. Later during the Republic, the town was called Isparta.

Key Words: The Hamid Sanjak, The Hamid City, Registry of Isparta, Pisidia

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Problemi ve Kapsamı.....	2
3. Araştırmanın Sınırları.....	3
4. Araştırmadaki Metodolojik Yaklaşım.....	3
5. Şer'iyye Sicillerinin Tanımı	2
6. Şer'iyye Sicillerinin Önemi.....	13
7. Şer'i Mahkemelerde Bulunan Görevliler.....	20

I. BÖLÜM

ISPARTA İLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

A. ISPARTA İLİNİN COĞRAFI KONUMU VE ADININ KAYNAĞI.....	26
1. Isparta İsminin Kaynağı.....	26
2. Coğrafi Yapısı ve Jeopolitik Önemi.....	30
B. TARİH İÇERESİNDE ISPARTA VE ÇEVRESİ.....	32
1. İlk Çağlarda Isparta ve Çevresi.....	32
2. Arvaza-Hitit Çatışmaları.....	33
3. Frigler Dönemi.....	34
4. Lidyalılar Dönemi.....	34
5. Kimmer ve Sapardailer.....	35
6. Persler Dönemi.....	35
7. İskender Sonrası Dönem ve Selökidler.....	36
8. Bergama Krallığı.....	36
9. Selökidler Dönemi.....	37
10. Yeni Bergama Egemenliği.....	37

11. Roma ve Bizans Döneminde Isparta ve Çevresi.....	39
12. İslam Uygarlıkları Dönemi.....	40
13. Türklerin Anadolu'ya Girişi ve Selçuklular Döneminde Isparta.....	41
14. Beylikler Döneminde Isparta ve Çevresi.....	47
15. Hamidoğulları Beyliği Dönemi.....	47
16. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Isparta.....	59

II. BÖLÜM

İDARİ BAKIMDAN HAMİD SANCAĞI

A. 186 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE HAMİD SANCAĞININ İDARİ YAPISI.....	62
1. Hamid Sancağına Bağlı Kazalar ve Gariyeler.....	62
2. H. 1234-1272 Tarihleri Arasında Isparta Sancağının Kazaları ve Nahiyeleri.....	62
3. Sancağa Bağlı Kazaların Kısa Tarihçeleri.....	63
4. 186 Numaralı Şer'iyeye Sicilinde Geçen Hamid Sancağının Mahalleleri...79	
B. HAMİD SANCAĞINDAKİ İDARİ GÖREVLİLER.....	82
1. Mütesellim.....	82
2. Mutasarrıf.....	82
3. Muhassıl.....	83
4. Mültezim.....	84
5. Naib.....	84

III. BÖLÜM

HAMİD SANCAĞINDA İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUM

A. İKTİSADİ DURUM.....	86
1. Miri Topraklar.....	86
2. Cizye.....	86
3. Fiyatlar.....	88
B. HAMİD SANCAĞINDA KÜLTÜREL YAPI.....	94
1. Bölge Nüfusun Etnik Yapısı.....	94

2. Bölge Halkı ve Sosyal Yaşam.....	97
a. Bölge Halkın Fiziki Yapısı.....	97
b. Dil Birliği ve Konuşma Özellikleri.....	97
c. Bölge Halkın Giyim Kuşamı.....	98
d. Din ve Mezhep Ayrılıkları.....	99
e. Bölgede Evlerinin Yapısı.....	99
f. Evlerin Eşyası.....	100
g. İçme Suları.....	100
h. Bölgenin İklimi.....	101
i. Bölgedeki Hayvan ve Bitki Türleri, Yiyecek ve İçecekler.....	101
j. Bölgede Bulunan Madenler.....	102
SONUÇ.....	105
BİBLİYOGRAFYA.....	107
EKLER.....	111

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
b.	: Bin (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
g	: Guruş
H.	: Hicri
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İÖ.	: İslamiyetten Önce
M.	: Miladi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarih boyunca pek çok medeniyete ve devlete kaynaklık etmiş olan Anadolu, gerek coğrafi konumu gerekse tarihi açıdan çok önemli bir mevkiye sahiptir. Anadolu'nun bu özelliği onun her zaman arzulanan, sahip olunmak istenilen bir yer olmasını sağlamıştır. Üzerinde çok sayıda medeniyet ve devlet kurulmuştur.

Anadolu'ya ilk Türk akınlardan sonra 1074 Malazgirt Savaşı ile Türkler Anadolu'ya hakim olmuşlardır. Kısa süre içerisinde Anadolu'nun enüçra köşelerine kadar nüfuz eden Türkler, Anadolu'nun daimi Türk Yurdu olmasını sağlamışlardır. Anadolu'da kurulan beyliklerin bu konuda çok önemli rolleri olmuştur. Bu beyliklerden birisi de XIII. yüzyılda Isparta, Burdur ve civarına yerleştirilen ve daha sonra da bir uç beyliği kuran Hamid Oğulları beyliğidir.

Biz de bu doğrultuda yaptığımız çalışmada Isparta ve bölgesinde kurulmuş olan ve Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde sancağa çevrilen Hamid Sancağı ve bu bölgede meydana gelen olayları ve sancağın idari ve ekonomik yapısını inceledik.

Çalışmamızın giriş bölümünde Şer'iyye Sicilleri ile ilgili temel bilgiler verdikten sonra, Birinci bölümde Isparta ve tarihi hakkında bilgiler vermeye çalıştık. İkinci bölümde Hamid Sancağının idari yapısı hakkında bilgi vermeye çalıştık. Üçüncü bölümde Hamid Sancağının ekonomik ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Bu çalışmamız esnasında bana her konuda yardımcı olan danışman hocam *Yrd. Doç. Dr. Adem TUTAR'a* ve *Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN'a* teşekkürlerimi sunarım.

Hakan ÖZTÜRK

Elazığ-2003

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamız, Türk Tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan Şer'iyye Sicillerinden 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Hamid Sancağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik yapısını konu edinmektedir. Dolayısıyla böyle bir çalışma, Hamid Sancağı başka bir söyleyiş ile Hamid İli ile ilgili önemli bilgileri ortaya çıkarırken, aynı zamanda yakın Türk Tarihi, özellikle de Osmanlı Devlet teşkilatı içinde yer alan Isparta Sancağının mevcut sistem içindeki yeri ve önemine dair bilgiler verecektir.

Osmanlı Tarihi çalışmalarında çok eksiklikler vardır. Bu eksiklikler gerekli çalışmalar yapıldığı ve temel kaynaklara ulaşıldığı zaman ortadan kalkacaktır. Osmanlı Devletindeki eğitim sistemi, idari sistem ve ordu sisteminin yeniden incelenmesi gerekmektedir. Bunun için arşivlerdeki belgeler bir kurul veya farklı projeler hazırlanarak okutulmalı ve değerlendirilmelidir.

Hamid Sancağının idari yapısının ortaya konması için tevzi defterlerindeki kaza isimleri, mahalle ve köy isimleri tek tek yazılarak hangi belgelerde geçtikleri belge ve sayfa numaraları ile birlikte gösterilerek, belgenin kapsadığı tarihteki idari yapının tam olarak verilmesi amaçlanmıştır.

Yine aynı şekilde sancağın iktisadi yapısı ve o dönemdeki canlı ve cansız malların fiyatları hakkındaki bilgiler de tereke defterlerinden örneklerle belirtilmiş ve dönemin ekonomik yapısı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Dönemin sosyal yapısı ile ilgili belgelerden örnekler verilerek sancağın sosyal yapısı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Sancağın merkezi durumundaki Isparta ilinin tarihi gelişimi, şehrin isminin kaynağından başlanarak Cumhuriyet tarihine kadar getirilmiştir. Böylece coğrafya ve tarihi hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmıştır. Çünkü tarihi olaylarda yer mefhumu önemli yer tutmaktadır. Olayların meydana geldiği alan, zaman, tabii olaylar, sebep-sonuç ilişkisi açısından çok önemlidir.

2. Araştırmanın Problemi ve Kapsamı

Çalışmamız esnasında gerek zaman gerekse imkanlar göz önüne alındığında konumuzla ilgili kaynakların tamamına ulaşamayacağı takdir edilecektir. Bilindiği gibi arşivlerde çalışmak çok zor ve masraflı bir iştir. Belgenin okunması değerlendirilmesi ve o dönem ile ilgili diğer kaynaklardaki bilgilerin toplanması uzun zaman ve tecrübe isteyen bir iştir. Bilimsel açıdan bu şekildeki çalışmalarda bir uzmanın yardımına ihtiyaç vardır. Engin ve geniş tecrübelerinden faydalanabileceğimiz birçok kişi yabancı dil çalışmakta olduklarından dolayı kıymetli ve değerli zamanlarını almak istemedik. Bu yüzden çalışmamız çok değerli hocalarımızın tecrübelerinden ve deneyimlerinden eksik kaldı.

Özellikle de üzerinde çalışılan bölge ile çalışmanın yapıldığı mekan arasındaki mesafenin uzak olması çalışma esnasında birçok güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle tam olarak mekan araştırması yapılamamıştır. Eldeki imkanlar zorlanarak çalışma en verimli hale getirilmiştir.

Tarih araştırmalarında özellikle de Osmanlı Tarihi çalışmalarında o dönemin sistemi, devlet teşkilatı, ekonomik şartları, idari teşkilatı ve yapısı hakkında bir sicile göre hüküm vermek çok zor ve yanıltıcı olabilir. Bu yüzden diğer belgelerinde gözden geçirilmesi yanlışlara düşülmesini önlemektedir. Vermiş olduğumuz bilgileri diğer belgelerdeki bilgiler ile de karşılaştırarak yanlışlığa düşülmesini önlemeye çalıştık. Belgenin kapsadığı tarihlerde başka bir defterin de tutulmuş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurduk. Osmanlı'da bazı tarihlerde mahkemeler yoğun olduğu için defter sayısı artmış bir beldede birden fazla defter tutulmuştur. Bu dönemde de 181, 182, 183, 184,185 ve 186 numaralı siciller tutulmuştur. Tam olarak tarihler aynı olmasa bile bir birine çok yakın ve eşittir. 181(H. 1240-1244), 182(H. 1234-1252), 183(H. 1246-1254), 184(H. 1265-11268), 185(H. 1263-1270), 186(H. 1234-1272) tarihleri arasını kapsamaktadır.

Araştırmamıza konu olan sicildeki belgeler H.1234-1272 (M.1818-1856) yılları arasını kapsamaktadır. Bir başka ifade ile araştırmamız 38 yıllık bir dönemi içermektedir. Okuduğumuz sicil toplam 140 sayfa olup, mikrofilmden A3 kağıdına fotokopisi çekildiği zaman 70 sayfa olmaktadır. Aralarda çıkmayan belgeleri saymasak toplam 285 belge vardır. Okumuş olduğumuz belgede 44 ve 45 sayfalar mikrofilme alınırken çıkmamış veya kazara üst üste çekilmiştir.

3. Araştırmanın Sınırları

Çalışmamız esnasında sadece 186 numaralı Isparta Şer'iyeye Sicili okunup yorumlanmamıştır. Bölgenin tarihi coğrafyası hakkında da bilgiler verilmiştir. Tarihin ilk çağlarından itibaren Isparta'nın tarihi seyri başlatılarak belgenin kapsadığı tarihe kadar olaylar kısaca özetlenmiş ve süzgeçten geçirilmiştir. Daha sonra Isparta sancağının belgeye göre idari yapısı incelenmiştir. 1818-1856 yılları arasındaki ekonomik yapı hakkında bilgi vermek için, sicilden tereke kayıtlarından örnekler verilerek o dönemdeki fiyatlardan örnekler verilmiştir. Bilindiği gibi kayıtlardaki bu fiyatlar devletin belirlemiş olduğu kişiler tarafından kayda alınmakta idi. Dolayısıyla fiyatlarda herhangi bir abartma söz konusu değildir.

4. Araştırmadaki Metodolojik Yaklaşım

Çalışmamızın metoduna gelince; öncelikle belge ayırmaksızın sicildeki tüm belgeleri okuyarak konularına göre sınıflandırılmış ve yeri geldikçe kullanılmıştır. Belgelerin yanı sıra diğer tarih kaynaklarından da faydalanılmıştır. Çalışmamız esnasında özellikle Isparta ve çevresinde bulunan ve yer isimlerini araştırarak imkanlarımız dahilinde gidip bizzat gördük. Bu alanda yapılmış tüm çalışmaları inceleyerek gözden geçirdik. Bu çalışmalardan da faydalanarak en sağlıklı bilgileri vermeye çalıştık. Çalışmamız esnasında Isparta Şer'iyeye sicillerinden ve salnamelerden okunmuş olanlardan da faydalanarak yanılığa düşülmesini önlemeye çalıştık. Nihayetinde bu çalışmamız meydana gelmiştir.

5. Şer'iyeye Sicillerinin Tanımı

Selçuklulardan sonra Anadolu'da güçlü bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkan ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelen Osmanlı Beyliğinin kurucusu Osman Gazi, idareyi ele alır almaz adalet işlerine büyük önem vermiş ve titizlikle fethettiği yerlere kadılar tayin etmiştir.¹ Adalet kavramı Türk Kültürünün her safhasında önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devletinde de kuruluşundan itibaren adaletle önem verilmiş ve her zaman haklının hakkını alması için çalışılmış ve şer'î mahkemeler kurulmuştur.

¹ Yusuf Karaca, "Şer'iyeye Sicilleri" mad., *Tarih Ansiklopedisi*, C. VIII, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 311.

Sicil kelimesi sözlükte; okumak, kaydetmek, hükmetmek, karar vermek ve kayda geçirmek gibi anlamlara gelir.² Terim olarak ise; kadıların verdikleri i'lâm, hüccet gibi vesikaların aynen geçirildiği defterler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlara "Sicillât-ı Şer'iyye" de denilir. Kazazkerlerin Ruznamçe'lerine de bu ad verilmektedir. Sicillât; sicillin cem'idir.³ Bu yönüyle şer'iyye sicilleri, şer'î mahkemelerde tutulan, resmi statü taşıyan her türlü kayıtların toplanmış olduğu defterlerdir.⁴

Şer'iyye Sicilleri, şeriata uygun tanzim edilmiş kayıtlar manasına gelmekle birlikte; Osmanlı yargı sisteminde kadıların verdikleri i'lâm, hüccet ve cezalarla, görevleri icabı tuttıkları çeşitli kayıtları ihtiva eden defterlere verilen addır. Bu defterlere Şer'iyye Sicilleri denildiği gibi, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vekâyî sicilleri de denildiği olmuştur. Mecelle'de; " Hakim mahkemeye sicillât defteri yaz edip i'lâmât ve senedâtı hile ve fesaddan salim olabilecek muntazam bir surette ol deftere kayd ve tahrir ve onun hıfzına dikkat ve itina eder"⁵ denilerek bu hususa işaret edilmiştir.

Şer'iyye Sicillerinin muntazaman muhafazası Kânuni'den itibaren olmuştur. Bu sayede Osmanlı Devleti'ne ait çok sayıda şer'î sicil defterleri günümüze kadar ulaşmıştır.⁶ Türk kültürü ve tarihi açısından zamanımıza kadar gelen ve bir hayli önem arz eden bu tarih hazineleri hakkında, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri gerekli ilmi araştırmaların ve tasniflerin yapılması gerektiği hususu, bunların değerini takdir eden bütün Türk ilim adamları tarafından ısrarla belirtilmiştir.

a. Mahzar: Mahzar; lügatte, huzur ve hazır olmak, huzur yeri, bir büyük zatın önü, mahkeme sicili demektir.⁷ Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğüne baktığımız zaman Mahzar, şu şekilde tanımlanmaktadır; Mütaaddit imzayı havi olarak bir madde hakkında yazılıp resmî makamlardan birine verilen kağıt, arzuhal hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça huzur yeri manasına da gelen mahzar, mahkeme sicilli,

² Komisyon, "Sicil", *Türkçe Sözlük*, C. II, TTK, Ankara, 1998, s. 1978.

³ Mehmet Zeki Pakalın, "Sicillât" mad., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB, İstanbul, 1993, s. 210.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. I, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 77.

⁵ Ali Hikmet Berki, *Açıklamalı Mecelle(Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 413.

⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1988, s. 44.

⁷ Ferit Devellioglu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997, s. 572.

defter yerine de kullanılmıştır.⁸ Terim olarak iki manaya gelir. Birincisi; hukuki bir dava ile ilgili kayıtları, tarafların iddia ve delillerini ihtiva eden kararına esas teşkil etmeyen yazılı beyanlardır. Bu safhada kâdı, taraflarla ilgili bilgiyi hatırlamak ve müzakere etmek üzere yazılı hale getirir. Fakat, vereceği karara bu yazılı kayıtları ihtiva eden dava dosyasındaki bilgiler, esas teşkil etmezler. Fıkıh kitaplarında “mahzar” kelimesinin bu manada kullanıldığı görülmüştür. İkincisi; herhangi bir mesele hakkında düzenlenen yazılı belgenin muhtevasının doğruluğunu i’lâm için, belgenin altında, mecliste hazır bulunan ve meseleye vakıf olan başta Subaşı, Çavuş ve Muhzır gibi şahısların yazılı olarak takrir ettikleri şahadet beyanlarına ve imzalarına da mahzar denir. Bazen bu yazılı şahitlik beyanlarını ihtiva eden belgeye de mahzar adı verilir ve bu durumda hüccet ile eş anlamlı olur. Şer’iyye sicillerinde bu ikinci manada mahzarlar çokça bulunduğu gibi, söz konusu tabirin sicillerde sık sık kullanıldığı da görülmektedir. Bu manadaki mahzarlar, bir çeşit emniyet veya adli soruşturma zabıtları mahiyetindedir.⁹

b. Sakk-ı Şer’î: Şer’i sicillerdeki her çeşit yazılı kayıtlar belli bir usûle göre düzenlenmekte ve sicile kaydedilmektedir ki, bu usûle sakk-ı şer’î usulü denir. Sakk kavramı Farsça, çek kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir ve sözlükte berat, hüccet, temessük, tapu tezkeresi ve kısaca yazılı belge manalarını ifade eder. Terim olarak ise; şer’î mahkemelerin sicile kaydettiği veya yazılı olarak tarafların eline verdiği her çeşit belgenin düzenlenmesinde ve yazılmasında takip edilen yazım usulüne veya bu çeşit yazılı belgelere Sakk-ı Şer’î denmektedir.¹⁰

Başta i’lâm ve hüccetler olmak üzere bütün kayıtların tanzim ve tahrir şekillerini açıklayan örnekler yazılarak sakk kitapları te’lif edilmiş ve şer’iyye sicillerindeki kayıtların tanzimi meselesi düzenli ve sağlam bir kaideye oturtulmuştur. Düstür’da yirmi ikinci maddede: “Ceride-i muharrer suret-i dava esas tutularak i’lâm müsveddesi usul-i sakk üzere kaleme alınır. Hin-i tesviyede sûret-i zabtın bazı ibarelerinde kaide- sakk üzere mahv ve isbât ise de esas mes’elece tağyir olmak şarttır...” denilerek takip edilecek yazım usulünün “sakk usulü” olduğu belirtilmiştir.¹¹

⁸ Pakalın, “Mahzar” mad., a.g.e, C.II, s. 391.

⁹ Akgündüz, Şer’iyye Sicilleri, C. I, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1988, s. 17.

¹⁰ Devellioğlu, a.g.e, s. 915.

¹¹ Akgündüz, Şer’iyye Sicilleri, C. I, s. 18.

c. Kassam Defterleri: Ölülerin metrukatını(bıraktıkları şeyleri) taksim işiyle uğraşan şer'î memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir.¹² Sözlükte; varisçiler, mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şeriat memuru, kısım kısım ayıran kimse gibi anlamlara gelmektedir.¹³ İslam adliye teşkilatında kassamlık müessesesi H. I.(M.VII.) yüzyıldan itibaren mevcuttu. Hz. Ali'nin kassamlık vazifesiyle görevlendirdiği Abdullah b. Yahya el-Kindi bu görev karşılığında devletten maaş alıyordu. Yine Harice b. Zeyd Emeviler zamanında bu vazifeyi ifa etmekteydi. Kassamlık Osmanlı devletinde daha bağımsız bir şekil almış, askeri ve reaya olarak ikiye ayrılmıştır. Birincisi, yönetici zümreye mensup kişilerin miraslarını Kazasker adına varisler arasında taksim eden askeri kassam, ikincisi de reayanın terekesini vilayet ve sancak kadıları adına varisler arasında bölüştüren beledî / şehri kassamlarıdır.¹⁴

Her kadılıkta müstakil bir kassam defteri vardı. Vefat eden şahsın tereke denilen bıraktığı emval ve eşya kassamın huzuriyle kalem kalem bu deftere yazıldıktan sonra ehl-i hibre marifetiyle her birinin kıymeti takdir olunup altlarına yazıldıktan sonra zevcin ve zevcenin ve diğer varislerin hisselerine isabet eden miktar tespit olunup kassamın alacağı para müteveffânın techiz ve tekfin ve iskat masrafları tereke yekunundan tenzil edildikten sonra geri kalan miktar ne tutarsa şer'î kanuna göre varislere verilirdi.¹⁵ Kassamların alacağı resm-i kısmetin miktarı mesela XVII.yüzyılda murisin borcu çıkarıldıktan sonra geriye kalan terekenin %0.015'i idi.¹⁶ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye sicilini incelediğimiz zaman bu durumun örneklerini birçok sayfada bulabiliriz. Sicilimizde;

“Medine-i Isparta Mahallatından Keçeci mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Dülger Hacı Hasan İbni Süleyman nam kimesnenin veraseti zevce-i menkuha-i metrukesi Şerife binti Mustafa nam hatun ile Sulbi Kebir Oğlu Süleyman ve Sulbiye Kebire Kızı Emine Safire kızı Zeynep inhisarı tahakkukundan sonra tereke-i vafiyesi ba-marifet-i şer'î ve Safire-i mezburanın kıbel-i ser'dan mansub-ı vasıyyesi ünas-ı mezbure-i şerife marifetiyle tahrir ve beynelverese

¹² Pakalın, “Kassam” mad., a.g.e, C.II, s. 299.

¹³ Devellioğlu, a.g.e, s. 494.

¹⁴ Sait Öztürk, “Kassam” mad., TDVİA, C. 24, İstanbul, 2001, s. 579-580.

¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 124.

¹⁶ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, s. 75.

bilfaridatiş şeriyeye tevzi ve taksim olunan tereke-i müteveffay-ı mezburdur ki, ber veche-i ati zikrolunur.” 69 sene fi rebiülevvel

Dülger Hacı Hasan İbni Süleyman’dan

Ehli Hibre

Kalan Miras

Tarafından Belirlenen Fiyat

Kelamı kadim celbde 1	kıymeti 200 g
Mahelle-i mezburada vaki fevkani merzile közden 1	kıymeti 7500 g
Menzili mezbur ittisalinde menzile gözden 2	kıymeti 10000 g
Gökçay’da bahçeden 1 dönüm	kıymeti 500 g
Öküz yatıda bağdan 2 dönüm	kıymeti 1000 g
Merkebi rarkden 1	kıymeti 221 g
Katırı raikten	kıymeti 500 g
Evan-ı nuhhasan 91 fi-20	kıymeti 1820 g
Havan maza elden 1	kıymeti 20 g
Şem’dan-1	kıymeti 5 g
Fenerden 1	kıymeti 72 g
Kantar-ı sagir ve kebir 2	kıymeti 50 g
Dülger takımı	kıymeti 250 g
Maslahdan 1	kıymeti 20 g
Müstamel yeşil cübbeden 1	kıymeti 25 g
Kollu mintandan 1	kıymet 40 g
Müstamel mavi şalvar 1	kıymet 40 g
Cedit tarabulusu kuşağı 1	kıymet 100 g
İkili ukaldan 1	kıymet 100 g
Beyaz destardan 1	kıymet 5 g
Cevzi cukadan 1	kıymet 10 g
Mustamel kotoniden 1	kıymet 60 g
Köhne kollu mintandan 1	kıymet 10 g
Hinnadan 2	kıymet 15 g
Kotoniden 2	kıymet 190 g
Kase-i şamdan 2	kıymet 200 g
Kırmızı şam ilicesi 1	kıymet 80 g
Köhne fesden 1	kıymet 1 g

Çakıroğlu istifanda bi tahvil	kıymet 483 g
Acemlerde	kıymet 100 g
Koku mea sepet	kıymet 15 g
Teleffül Ahmet'te	kıymet 35 g
Hocanın karındaşı Mahmut ve Osman ustada	kıymet 240 g
Kolbuzçuval oğlunda	kıymet 50 g
Hakan kadirde	kıymet 140 g
Kunan'da ortakcıda	kıymet 200 g
Nasuh zade Süleyman ağada	200 g
Ahmet ağada	kıymet 200 g
Haşnamaşiden 40	kıymet 300 g
Suluk 2	kıymet 250 g
Anbargözden 6	kıymet 400 g
Hınta 15 kile	kıymet 250 g
Şair 10 kile	kıymet 80 g
Korosfi Tahmayede	kıymet 1000 g
Guzahdan 4000	kıymet 400 g
Küşpeden 1000	kıymet 200 g
Çuval 4 çiftten	kıymet 25 g
Saman tahmini 10 yük	kıymet 200 g
Münkül maa tabile	kıymet 25 g
Yorgan 4 -Yastık 2-Döşek 1-Minder 1-Köhne kilim vesair mefruşat	kıymet 50 g
Menzili mezkur ittisalinde yağhane ve kuyu ağzında tahtani oda 1	kıymet 2500 g
Hırdavattan	kıymet 250 g

Toplam olarak kıymet: 313412 g

El ihracat;

Kaydiye	kıymet 100 g
Dellaliye	kıymet 200 g
Resmi kısmet	783 g
Mihri zevcetilmezbura	kıymet 83 g
Oğlunun kerimesi Emine'ye vasiyeti musbitesi	kıymet 500 g

Vasiyeti musbitesi	kıymet 1000 g
<u>İhracatın toplamı:</u>	2666 g

Litaksimi beynel verese:

Hisse-i zevcetül mezbure	kıymet 3584 g
Hissei ibnül mezbur	kıymet 12545 g
Hissei bintil mezbure	kıymet 6273 g
Hissei bintil mezbure	kıymet 6273 g
Ahmet Beye	30g ¹⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi ölen kişinin geride bırakmış olduğu miras belirtilmiş ve günün şartlarına göre kıymeti ne ise Ehl-i Hibre¹⁸ tarafından belirlenmiştir. Ölen kişinin defin masrafları ve zevcesine nikah akdi esnasında vermiş olduğu mihir ve özel vasiyeti bu mirastan çıkarılarak kalan miras vereseler arasında taksim edilmiştir. Kassam memuru ve diğer görevliler (katib, ehl-i hibre) terekenin bulunduğu mahalde görevlerini ifa ederlerdi. Kassamın huzurunda piyasa değerini iyi bilen tellalların takdir ettikleri değerler her eşya ve malın altına yazılırdı. Bu taksim ve değerlendirmenin bir heyet huzurunda yapılması eşyaların kaybını ve bir kısım eşyaların ortaya konmayarak diğer mirasçıların ziyana uğramasını önlediği gibi ayrıca, mal ve eşyaların fiyatının yüksek tutularak fazla reşim alınmasına da engel oluyordu.

Varisler arasında paylaşılacak terekeler kassam vasıtasıyla tahrir edildikten sonra tanzim edilen defterin bir nüshası tereke sahiplerine bırakılırdı. Satışı gereken terekeler yine kassamın gözetiminde Bezzazistana¹⁹ getirilerek bu gibi malların satışa sunulduğu yerde müzayedeye çıkarılarak değer bahasıyla satılırdı. Kassam tayin olduğunda kendi zamanında vuku bulan terekeyi ve tereke ile ilgili davaları kaydetmek için hususi defter tutar ve bu deftere yazardı. Bu sebeple defterlerin başına hangi kassam dönemine ait olduğu genellikle yazılmıştır.

¹⁷ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 1/3.

¹⁸ **Ehl-i Hibre:** Bir şey hakkında hususi ve etraflı malumatı olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu makamda "ehl-i vukuf" tabiri de kullanılabilir. Günümüzde bunun yerine "Bilirkişi" tabiri kullanılmaktadır. Pakalın, "ehli hibre" mad., a.g.e, C. I, s. 509.

¹⁹ Pakalın, a.g.e, C.I, s. 228.

Kassamların tanzim ettiği defterlerde genelde şu sıra takip edilmektedir;

- 1- Vefat eden kişinin tanıtımı,
- 2- Mirasa konu emtianın dökümü,
- 3- Borç, masraf v.b. gider kalemlerinin dökümü,
- 4- Varislere ya da Beytülmal kalan miktarın tespiti

Vefat eden kişinin tanıtımı: Tereke listelerinin I. bölümünü teşkil eden kısımda terekenin sahibi tanıtılmaktadır. İlk önce vefat eden şahsın adı, varsa görev ve unvanı da belirtilerek baba adı ile birlikte yazılır. Örneğin; “ Medine-i Isparta mahallatından Cami’ Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Mustafa bin Ahmed nam-ı kimesnenin veraseti zevce-i menkuha-i metrukesi Zeliha binti Hacı Ahmed Ağa ile babası Ahmed ve annesi Hatice sulbi sağır oğulları Omar ve Muhammed ve Ali ve sulbiyeden sağır kızı Aişe yeda mahzaratı tahkikattan sonra tereke-i vafiyesi ba-marifet şer’î ve sağirden mezburunun kubulu şeriden mensub vasiyyesi anlara Zeliha marifetiyle tahrir ve bilvarise ba-farziyye şer’î tevzi’ ve takdim olunan tereke-i müteveffayı mezburudur ki bir vasiyyeci zikr olunur....”²⁰ Köle asıllı olanların baba adı Abdullah olarak kaydedilir. Müteveffanın vefat ettiği yer (mahalle, şehir,) belirtilir. Eğer vefat eden şahıs harpde şehit, denizde boğulma, hastanede vefat, maktulen gibi normal ölüm dışında vefat etmiş ise vefat şekli de yazılır. Örneğin; “ Medine-i Isparta Mahallatından Temel Mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem Gölhisar Kazasında helak’ olan...”²¹ şeklinde ölen kişinin nerede öldüğü belirtilir. Daha sonra mirasçılarına geçirilir. Eğer mirasçuları yoksa “bilâ vâris” vefat ettiği Beytülmal Emirinin terekeye el koyduğu kaydedilir. En sonda vefat veya terekenin sayımı ve kıymetlendirilmesinin yapılarak defterlere geçirildiği tarih yazılır.

Mirasa konu emtianın(malların) dökümü: Bu bölümde mirasa konu mallar tek tek sıralanır. Bilirkişi vasıtasıyla takdir edilen akçe değerleri, sıralanan bu malların altlarına yazılır. Emtianın sıralanmasında genel olarak bir usul bulunmamakla beraber, önce terekelerde varsa kitaplar zikredilir. Özellikle “Mushaf-ı Şerif’ yani Kur’an öncelik taşır. Sonra kıymetli mallar sıralanır. Mirasa konu olan terekeyi şu alt başlıklar halinde sıralayabiliriz; kitap, gayr-ı menkul, nakit, alacak, köleler, yük, binek hayvanları ve davar, sığır, ticari emtia, ev eşyası giyecek, kumaş,

²⁰ 186 Numaralı Isparta Şer’iyye Sicili, s. 119/1.

²¹ 186 Numaralı Isparta Şer’iyye Sicili, s. 22/2.

zinet eşyası, mutfak eşyası, silah ve silah takımı, at takımı, alet-edevat, yazı malzemesi, gıda maddesi, müteferrik mallar. Terekede mevcut mallar kaydedildikten sonra “Cem’an yekün” yazılarak bir çizgi çekilir ve toplam tutar rakamla yazılır.

Borç masraf vb. gider, kalemlerinin dökümü: Bu bölümde vefat eden şahsın varsa borçları tek tek ve kime ne kadar olduğu yazılır. Terekenin taksim edilmesiyle birlikte doğan resim ve masraflar kaydedilir. Tereke, İstanbul’a uzak yerden gelmiş ise nakliye masrafları belirtilir. Karısına mehir borcu, 1/3’ü geçmeyen vasiyetler, techiz ve tekfin için yapılan harcamalar yazılır. Terekenin taksimi dolayısıyla meydana gelen resim ve masraflardan bazıları şunlardır; “Resm-i kıymet, kassamiye, katibiye, dellaliye, hammaliye, muhamminiye, didebaniye, ihzariye, müjdeganiye, ücret-i kadem, techiz-tekfin, kira-i dükkan , kira-i mahzen, taamiye, vb.”

Gider kalemleri oluşturan bu kısmın ne kadar tuttuğu hesaplanarak asıl tereke yekunundan çıkarılır. Mirasçılara veya beytülmalala kalacak meblağ belli olur. Bazen gider kalemlerinin tereke yekununu seçtiği olmaktadır. Şahsın terekesinden çok borcu varsa bu durumda tereke yekunu borçlulara “gurema tarıkı” denilen bir nisbî dağıtım ile taksim edilir.

Varislere veya beytülmalala kalan miktarın tespiti: Son bölümde gider kalemlerinden geriye bir şey kalmışsa bu “sahhul-baki” olarak kaydedilir. Kalanı oluşturan bu kısım mirasçılardan belli ölçüler içerisinde paylaşacakları veya beytülmalala kalacak meblağdır.²²

d. Ordu Kassamı: Kassam-ı Askerî şeklinde de isimlendirilir. Yeniçeri ocağı efrat ve zabitanından ölenlerin metrukatına ait işlerle meşgul olurlardı. Ocak mensuplarından ölenlerin muhalefatı beytül malci ile bir katip, bir müfettiş ve bir de şer’î memur olan Kassam-ı Askerî tarafından mühürlenir, paralarla satılan eşyanın bedeli deftere kaydedilerek ocakta “Kara Sandık” denilen sandıkta muhafaza edilir, sonradan çıkan varislerine verilirdi.²³

Askerî kassamlar ya her kazada veya birkaç kazada ayrı ayrı bulunurdu. İdari bakımdan Anadolu’dakiler Rumeli kazaskerine bağlı idiler.²⁴ Rumelidekiler Rumeli kazaskerleri ve Anadolu’dakiler Anadolu kazaskerleri taraflarından tayin edilirdi.

²² 186 Numaralı Isparta Şer’iyye Sicili, s. 1,2,3,4,5,.....

²³ Pakalın, “Kassam-ı Askerî” mad., a.g.e, C. II, s. 210.

²⁴ Öztürk, a.g.md, s. 580.

Bunlar tahsil ettikleri kısmet-i askeriyyeyi o mahallin kadılığındaki sandıkta saklayarak kazaskerlerin mühürlü mektupları ve fermanlarla gelmiş olan askeri kassam müfettişi veyahut süvari kassamları geldiği zaman kadı veya naipiler taraflarından onlara teslim edilirdi. Bu askeri kassamların kassamlık muamelatını teftiş ve askeri kassamların kazaskerler namına aldıkları resimleri tahsil etmek üzere müfettişleri de vardı. Bundan başka yine bu askeri yani kazasker kassamlarının muamelatını gözden geçirip bakayaya kalan resimleri tahsil etmek için zaman zaman Anadolu ve Rumeli'ye üç koldan süvari kassamları yollanır ve ellerine fermanlar verilirdi.

Süvari kassamları her teftiş ettiği yerde tahsil edilen kısmet-i askeriyyeyi kadılık sandığından tesellüm ederek elindeki mühürlü defteri bu resimleri kendisine teslim eden kadı veya naibe mühürletirdi. Mahalli askeri kassamların azli ve yerine diğerinin tayini süvari kassamının salahiyeti dahilinde olduğu gibi bunlar hakkındaki şikayetler veya taltif edilmeleri hakkında verdiği raporlar da hükümetçe bazen dikkate alınırdı.²⁵ Bunların görevleri bir kassam-ı süvari tayininde şu şekilde belirtilmiştir;

1- Tayin olunan bölgede bulunan vilayet ve kazalarda daha önce tayin olunan süvari kassamından bu ana gelinceye kadar vaki askeriye ait konulan teftiş edip, resimlerini kim almış ise ondan kabz etmek.

2- Söz konusu bölgede bulunan kadı ve naiblerin elde ettikleri resimleri teslim alıp, elinde bulunan mühürlü deftere kaydetmek.

3- Kısmet-i Askeriye tahririne memur olanlardan hıyaneti olanları azledip, yerlerine emin ve mutemet kimseleri tayin etmek.

4- Kısmete ilişkin bütün işler süvari kassamının uhdesine tevdi edildiğinden, bu konuda her türlü icraata yetkili olmak.

Bunlarla ilgili olarak ulemadan Mevlana Mehmed ve Anadolu'daki bazı kaza naiblerine şu şekildeki bir talimata uymaları istenmektedir: " Ulemadan Mevlana Mehmed ve Anadolu'da sol kola tayin olunan elviye-i mezbürede vaki kaza naiblerine hüküm ki,

İş bu sene tis'a ve semanine ve elf (1089) Rebiu'l-ala guresinden sol kol tabir olunur elviyede sen ki mevlanay-ı mezbur Mehemed'sin kassam-ı süvari tayin

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 121-122.

olunmanla elviye-i mezkürede vaki olan gerek mevali-i ızam ve gerek sair kazalarda mukaddem mezkur kolda kassam-ı süvari olan İbrahim'in mürürundan bu ana gelince vaki olan mevadd-ı askeriyyeyi teftiş ve tefehhus edip rüsümü her kim ahz ve kabz etmiş ise ahz-ü kabz idesin. Ve siz ki elviye-i mezkürede vaki kadılar ve nüvvabsız, sene-i mezküreden bu ana gelince makbuzunuzu kasam-ı müma ileyhe teslim edip yedinde olan mahtum deftere kayıd idersiz. Sen ki kassam-ı müma ileyhsin kısmet-i askeriyye tabirine memur olanlardan hıyaneti zahir olanları azledip yerlerine emin ve mutemed kimesneleri nasb eyliyesin; ve bil cümle kısmete müteallik cemi'ı umür, sana tefviz olunmuştur; azl ve nasbın, şükür ve şikayetin makbuldür. Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi'den süvari kassama mühürlü mektub verilmekle mucibince amel oluna deyu ferman sadır olmağın vech-i meşruh üzere şerh yazılmıştır. Evasıt-ı Rebiu'l-evvel, sene 1089.²⁶

Tanzimat-t Hayriyyeyi müteakip kazaskere ve kadılara ait kassamlık kaldırılarak yalnız İstanbul'da bir kassamlık bırakılmış, eyalet ve sancakların kısmet işleri de kadılara terk edilmiştir.

6. Şer'iyye Sicilleri'nin Önemi

Mahkemelerde sicil defteri, başka bir tabirle sicill-i mahfuz, bütün vesikaların, merkezden gelen hükümlerin, şehir narh listesinin kayıt Olunduğu resmi bir defter mahiyetinde olup, dikkatle saklanarak, kadıdan-kadıya devredilirdi. Bazı suiistimalleri örtmek üzere, sicillerini kasten ortadan kaldıran kadılar olduğu da malumdur. Bu defterdeki kayıtlar veya emirler mahkeme kararlarına esas olur ve kadı, bunlara göre suret ve hüccet verirdi.

Kadıların verdikleri ilâm, hüccet gibi vesikalar aynen geçirilen defterler hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine yalnız "Sicillât" da denilirdi. Tanzimat'tan evvel Kadılar buldukları yerin aynı zamanda idâri işleriyle de meşgul oldukları ve hükümet merkezinden kendilerine doğrudan doğruya ferman ve hüküm gönderilerek bu türlü vesikalar da sicillâta kaydoldukları cihetle sicillerin tarih nokta-i nazarından kıymet ve ehemmiyeti büyüktür.²⁷

Türk tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti, İslam hukukunu, hukuk sistemi olarak kabul etmiş ve Şer'i Mahkemeleri yargı organı

²⁶ Mülhime Defteri, Nr. 96, s. 3, İ. Hakkı Uzunçarşılı'dan naklen alınmıştır.

²⁷ Pakalın, "Sicillât-ı Şer'iyye" mad., C. III, s. 210.

olarak kullanmıştır. Bu sistem Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla birlikte tarihe karışmakla beraber, devletin muhtelif devirlerdeki hukuki, iktisadi, dini, askeri ve idari müesseseleri hakkında bize çok değerli tarihi belgelerde bırakmıştır. Bu belgeler, dil, din ve renk farkı gözetmeksizin bütün insanlarla ilgili olayları ve bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri ihtiva eden şer'iyeye sicilleridir.

Bu siciller XV. Asrın yarısından başlayarak XX. Asrın ilk çeyreğine kadarki uzun bir zaman dilimi içinde, en azından 472 yıllık Türk tarihini, Türk iktisadını ve Türk siyasi, sosyal ve hukuki hayatını yakından ilgilendirmekte ve Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir. Eski Hıristiyan tarihlerine temel teşkil eden kilise kayıtları ve Çinlilerin sülale tarihleri demek olan Şu'lar ne derece önemli ise bizim eski mahkemelerimizin kararlarını ihtiva eden şer'iyeye sicilleri de onlardan daha önemli ve birkaç kat daha güvenilirdir. Yorucu olsa da bu önemli belgeler tetkik edilmedikçe, XV ile XX asır arasındaki Türk kültür ve tarihine ait verilecek bilgiler ve hükümler eksik kalacaktır. Zira mahkeme kararları genellikle her devirde ve günümüzde ait olduğu devletin kültürünü ve tarihini yakından takip eden ve yansıtan önemli tarih belgeleridir. Hatta ait olduğu devletin bir cihette tarih aynasıdır. Eski mahkeme kararlarının tutanak defterleri demek olan şer'iyeye sicillerinin önemi ve kapsamı günümüzdekilerden daha çoktur. Çünkü Osmanlı Devletinde, her hangi bir beylerbeyine, eyalette veya sancak ve kazaya devletin yetkili organları tarafından gönderilen ve hüküm denilen emirlerin sadece bazı askeri kararlar dışında tamamı şer'i mahkemeleri temsil eden kadılara yazılırdı. Kadılar hukuki işlere memur oldukları gibi, devletin, buldukları idare merkezinde yürütme görevini de üzerlerine almış birer memuru idiler. Zaten kaza ismi de ondan dolayı verilmiştir ve bu gün de aynı an'ane kısmen de olsa sürdürülmektedir.²⁸

Türk kültür ve tarihi açısından böylesine önem arzeden bu tarih hazineleri hakkında, Cumhuriyet'in yıllarından beri gerekli ilmi araştırmaların ve tasniflerin yapılması gerektiği hususu, bunların değerini taktir eden bütün Türk ilim adamları tarafından ısrarla belirtilmiştir. Ancak sayıları binleri ve sayfaları da yüz binleri bulan bu siciller üzerinde ferdi sayılabilecek bazı istisnai araştırmaların dışında, ciddi ve devletçe desteklenen bir çalışma yapılmamıştır. 472 yıllık tarihimiz hakkında

²⁸ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 1.

önemli ve yeni bilgilere ışık tutacak olan bu çalışma aynı zamanda söz konusu tarih dilimi için yazılan ve çizilenleri de ilmi açıdan yargılayacaktır. Bazı tabuları yıkacak ve sırf Türk düşmanlığı ile kaleme sarılan bazı kalem erbabını da ikaz edecektir. Mahkeme huzurunda Yorgi'ye karşı Ali'yi ve Dimitro'ya karşı Ahmed'i mahkum eden kararlar okundukça, hukukta eşitlik prensibine atarlımız tarafından ne denli riayet edildiği gün gibi ortaya çıkacaktır. ²⁹

a. Şer'iyye Sicillerinin Eski Türk Kültürü Açısından Arzettiği Önem:

Genel Tarih Açısından: Kadıların devlet merkezleriyle yaptıkları resmi yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu siciller incelenmeden, Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir. Sicillerin her konuda tarihe temel kaynak olacağında şüphe bulunmamakla beraber özellikle şu konularda baş vurulacak tek kaynaktır. Son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahalli hayata ait ilmi araştırmaların birinci derecede kaynağı şer'iyye sicilleridir. Özellikle bir bölgenin tarihi ve iktisadi şahsiyetini ve bütünlüğünü meydana çıkarmak gayesiyle kaleme alınan bu çeşit tarihler, geçmişi bütün canlılıklarıyla yeniden yaşatan şer'iyye sicilleri incelenerek ve bu değerli tarih malzemesi tahlil edilerek senteze gidilmedikçe, daima eksik ve kısır kalmaya mahkumdur. Zaten vakta da bunu doğrulamaktadır. Sadece Türkiye sınırları içinde yer alan toprakların değil belki Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve bu gün sınırlarımız dışında bulunan toprakların da gerçek tarihi bu vesikalar incelendikten sonra yazılabilir. Sicillerin genel tarihe katkıları önemli tarihi olayların, tarihi şahsiyetlerin, mahalli yer adlarının ve önemli tarihi müesseselerin bütün ayrıntılarıyla doğru olarak tespitinde de birinci derecede önem arz etmektedir. Değişik tarihlerde İstanbul'da meydana gelen büyük yangınlarla ilgili, orijinal belge niteliğinde tarihi malzeme, şer'iyye sicilleri dışında mevcut değildir. Zira kadılar, bu günkü belediyelerin yerine getirdikleri vazifelerin de birçoğunu üstlenmektedirler. Ayrıca Şeyhülislam, Kazasker ve Sadrazamlar gibi büyük devlet adamlarının hayat hikâyelerini bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarabilmek için sicillere müracaat etmek gerekir. Zira sicillerde kimin nereye tayin edildiği, hangi tarihte, hangi vasıfta,

²⁹ Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri, C. I, s. 1-2.

nasıl bir hizmeti ifa ettiği mutlaka kaydedilmektedir.³⁰ Şer'iyeye sicillerinin, bütün Osmanlı ülkesinin yer isimlerini tespit ve hatta mahalle isimlerinin bile tayininde önemli rol oynadığını ifadeye bile gerek yoktur.

b. Hukuk Tarihi Açısından: Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren adalet kavramına önem vermiş ve gerek Müslüman gerekse gayri Müslim olsun herkesi yargı önünde eşit saymıştır. Osman Gazi, idareyi ele alır almaz adalet işlerine büyük bir titizlikle eğilmiş, fethettiği şehirlere kadılar tayin etmiştir. Böylece Osmanlı adliye teşkilatı kuruluşundan itibaren büyük bir gelişme göstermiş ve XVI. Yüzyılda en mükemmel şeklini almıştır.³¹ Her konuda olduğu gibi, eski hukukumuz hakkında da birbirini tutmayan çelişkili görüşler mevcuttur. Bu çelişkili görüşler arasından doğruyu tespit edecek olan yine şer'iyeye sicilleri olacaktır. Bu sicillerin tetkikiyle Osmanlı hukukunun kaynakları, şer'i şerif dedikleri İslam hukukunu ne dereceye kadar uyguladıkları, padişahların ve ulul emr denilen devlet yetkililerinin yasama yetkilerinin sınırları, Kur'an ve Sünnet'te kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihat ile zamanın ulul emrinin içi boş yasama yetkisine terk edilen örfi hukukun uygulama alanları bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır. Bunlar incelenmeden Osmanlı hukuku hakkında verilen hükümler, peşin ve gayr-ı ilmilik vasfından pek kurtulamayacaktır. Zira tatbikat, nazari bilgileri doğrulayan müşahhas delillerdir.³²

c. Özel hukuk açısından: Şahsın hukuku ile ilgili kararlardan, Osmanlı hukukunda gerçek ve tüzel kişilerin bilindiğini, ehliyet, gaiplik, şahsi haklar ve benzeri konulara dair şer'i hükümlerin aynen uygulandığını anlamaktayız. Aile hukuku ile ilgili kararlar ve sicil kayıtlarından eski Türk aile yapısını, nişanlanma, evlenme ve benzeri müesseselerin nasıl işlediğini, tamamen erkeğe ait gibi sanılan boşama hakkının kadın tarafından da nasıl kullanıldığını, şiddetli geçimsizliğin kadına evlenmeyi sona erdirmeye hakkını verdiğini, karı-kocanın çocuklar üzerindeki hak ve vazifelerini, mehir olarak hangi eşyaların verildiğini ve tarihin muhtelif devirlerinde bir Türk ailesinde hangi şeylerin önem arzettiğini ve en önemlisi de evlenme akdinin sicile kaydedildiği öğrenebiliriz. Miras hukukuna ilişkin kayıtların çoğunluğunun miras sözleşmeleri, devletin mirasçılığı ve tereke taksimleri teşkil etmektedir. Hem tereke taksimi hem de vasiyetle ilgili kayıtlardan, muhtelif

³⁰ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 2-3.

³¹ Karaca, "Şer'iyeye Sicilleri" mad., a.g.e, s. 311.

³² Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 3.

devirlerdeki Türk ailelerinin refah seviyelerini, kullandıkları eşyaları ve fertlerin sahip olduğu mal varlıklarını öğrenmek mümkündür. Bu konuda da tamamen şer'î hükümlerin uygulandığını görmekteyiz. Eşya, borçlar ve ticaret hukukuna ait kararlar iç içedir ve nazari planda "muâmelât" adı altında toplandığı gibi, uygulamada da bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eşya hukuku ile ilgili kararlardan, mülkiyet hakkının, din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin bütün fertlere belli şartlar altında tanındığını, bunun yanında bu hakkın bazı âmme veya hususi hukuk kayıtlarıyla kayıtlanabildiğini, sınırlı ayni hakların bütün çeşitleriyle bilindiğini, tapu sicili sistemi yerine hüccetli şer'î sicil sisteminin kullanıldığını öğreniyoruz. Borçlar hukuku ile ilgili kararlar, 470 kusur yıllık tarihimizde akdin bütün çeşitlerinin bilindiğini, vakıf paralar dışında faiz muamelesine benzeyen muamelelerin bile kabul edilmediğini ve akitlerde karşılıklı rıza beyanının esas kabul edildiğini göstermektedir. Ticaret hukukunun ve özellikle şirketler hukukunun salım akdi ve şirket akdi içinde mütalaa edildiğini ve muhtelif devirlerde değişik ticari örf ve adetlerin yerleştiğini müşahede ediyoruz. Her üç hukuk dalında da şer'î hükümlerin esas alındığını belirtmekte de yarar görüyoruz.

Devletler hususi hukuku alanında ahvali şahsiye ve ibadet konuları dışında zimmilere de kendi rızalarıyla İslam hukukunun esaslarının uygulandığını, başta aile ve miras hukuku olmak üzere kendi dinleri gereği olan konularda kendi hukuklarının tatbik edildiğini, mesalâ evlenme akdinin icrası, boşanma ve terekenin taksimi gibi hususlarda tamamen din serbestliği bulunduğunu görüyoruz. İçki içme gibi hususi olan bazı konular dışında ceza hukuku alanında eşya, borçlar ve ticaret hukuku sahalarında Müslüman gayri Müslim ayırımı yapılmadığını öğreniyoruz. Bu sebeple yabancılar hukukunun başlığı altında çok az karar zikredilmiştir. Zira diğer kararlar içinde de gayri Müslimleri ilgilendiren kararlar vardır.³³

³³ Akgündüz, Şer'îyye Sicilleri, C. I, s. 3-4.

d. Kamu Hukuku Açısından: Ceza hukuku alanındaki kararlardan Osmanlı Devleti'nin bu konuda İslam hukukunun hükümlerini uyguladığını ancak konunun kendi özelliği içinde iyi değerlendirilmesi gerektiğini anlıyoruz.³⁴

İslam hukukunda cezalar üçe ayrılır: Birincisi; Hadler, kısas ve diyeti gerektiren suçlarda tam manasıyla suç ve cezanın kanuniliğine dikkat edilmiştir. Bunlar iffete iftira, hırsızlık, yol kesme, zina ve içki içme suç ve cezalarıdır. Bu tip cezaların şartları ve uygulanış şekilleri Kur'an ve Sünnet'te sabittir. Osmanlı Devletinde bu tip cezalarda şartlar olduğu takdirde hükümler aynen uygulanmıştır.³⁵ Bunun örnekleri şer'iyye sicillerinde görülmektedir. İkincisi; şahsa karşı işlenen cürümlerdir. Bunlar hakkında şer'i hükümlerin öngördüğü kısas, diyet ve diğer şer'i tazminatların 470 kusur yıllık zaman dilimi içinde hiç aksatılmadan aynen uygulandığını ve katilin veya maktulün dinine, diline ve ırkına itibar edilmediğini yine şer'iyye sicillerinden anlıyoruz. Üçüncüsü ise; zikredilenlerin dışında kalan suçlar ve bunların cezalarıdır. İslam ve Osmanlı hukukunda bunlara ta'zir ve siyaset cezaları denmektedir. Tazir ile siyaset cezalarının takdiri hakime ve zamanın sınırlı yetkili yasama organı olan Ulu'l-Emr'e terkedilmiştir. Fatih, Kanuni, IV. Murad ve III. Ahmed Kanunnamelerindeki cezai hükümler ve Tanzimat'tan sonra çıkarılan Ceza Kanunnameleri, hep tazir cezaları ve şer'i hükümlerin devlete bıraktığı suç ve cezaları tanzim amacıyla hazırlanmıştır. Ser'iyye sicillerinde bu tip tazir cezaları için bazen "Kanun üzre tazir cezası" ifadeleri şer'iyye sicillerinde yer almaktadır. İçki içme ve iffete iftira cezası dışında zikredilen cezaların gayr-ı Müslimler hakkında da aynen tatbik edildiğini yine şer'iyye sicillerinden anlamaktayız.³⁶

a) Usul hukuku ile ilgili kararlar ve sicil kayıtları Osmanlı Devleti'nin bu konuda da şer'i hükümleri uyguladığını, ancak içtihat hukuku veya örfi hukuk denen hukuki hükümleri de yeri geldikçe nazara aldığını göstermektedir. Usul hukuku açısından deliller konusu çok dikkat çekicidir. Zira şer'iyye sicillerinde tıpkı İslam hukukunda olduğu gibi en çok müracaat edilen ispat vasıtası şahitlik veya davalının ikrarıdır. Şahitlik müessesine verilen önemden dolayı, sicillerin çoğu muhteviyatını

³⁴ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, s. 4.

³⁵ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. I, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 208.

³⁶ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, s. 4.

hukuki durum veya muamelelerinin şahitler huzurunda mahkemece kayda geçilmesi demek olan hüccetler teşkil etmektedir.

b) Şer'iyeye sicillerinin tetkikinden icra ve iflas hukukunun temel esaslarının Osmanlı döneminde de bilindiğini, çavuşlar ve subaşlıkların bir görevinin de icra memurluğu olduğunu öğreniyoruz.

c) Şer'iyeye sicillerindeki kayıtların önemli bir kısmını da mali hukuka dair mahkeme kararları ve hüccetleriyle idare hukukuna ait fermanlar, buyrultular, tezkereler ve benzeri kayıtlar teşkil etmektedir. Bunlar Osmanlı Devletindeki vergi çeşitleri, vergi tarhi ve tahsili, çeşitli idari müesseseler ve bunların fonksiyonları ile alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir.³⁷

e. **İktisat Tarihi Açısından:** Her şer'iyeye sicili bulunduğu yerin iktisadi hayatına dair birinci elden orijinal tarih vesikalarıdır. XV. İla XX. Asır aralarında Türk halkının ve özellikle de Anadolu halkının hayat ve geçim tarzı, memlekete dışarıdan giren ve yine memleketten dışarı çıkan, yani ithalat ve ihracat konusu olan eşya, Anadolu halkının yetiştirdiği tarım ürünleri imal ettiği sanayi ma'mülleri, Anadolu'da mevcut olan sanat ve meslek çeşitleri, halktan toplanan vergiler, devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonunun gerçek manada tarihi seyri ve kısaca hem makro hem de mikro iktisada dair bütün mevzular doğru olarak ve yerli yerinde, ancak şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan öğrenilebilir. Özellikle nath ve gedikle alakalı yazılı kayıtların, iktisat tarihi açısından birinci derecede rol oynadığını da belirtelim.³⁸

f. **Sosyal Yapı ve İdari Teşkilat Açısından:** Şer'iyeye sicilleri eski idari teşkilatımızın bir çok ünitelerini aydınlatması açısından da tetkike değer vesikalardır. Özellikle kaza, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancak beyliği, kethüdalık ve voyvodalık gibi idari, kadılık, naiblik, muhızrlık, mübaşirlik, bostancı başılık, çavuşluk ve subaşılık gibi adli müesseselerin de aynı şekilde sicillerdeki kayıtlardan bütün ayrıntılarıyla öğrenilebileceğini ifade etmek gerektir. Müşahhas bir misal olarak şunu zikredebiliriz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal ve arkadaşı, evkaf nezaretinin teşkilat tarihin, özellikle arşiv belgesi bulunmayan zamanlardaki evkaf nezaretinin teşkilat tarihini, özellikle arşiv belgesi

³⁷ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 5.

³⁸ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 5.

bulunmayan zamanlardaki evkaf idaresinin yapısının sicillerde yer alan vakfiyelerden yararlanarak kaleme almışlardır. Osmanlı belediye teşkilatını kaleme alan Osman Nuri Ergih'in mecelle-i Umur-ı Belediye'sindeki birinci kaynak da yine şer'iyeye sicilleridir. Özellikle belediye tarihini anlatan birinci cildi, şer'iyeye sicillerinin ışığında kaleme alınmıştır denilebilir. Türk halkının aile yapısı, ticari ve benzeri sosyal yapıyı ilgilendiren meselelerde de, sicillerin aydınlatıcı rolü büyüktür.³⁹

g. Askeri Açından: Şer'iyeye sicillerinin bir diğer özelliği de harp tarihi ve askeri konularla ilgili olarak ihtiva ettiği tafsilatlı kayıtlardır. Osmanlı ordusu sefere çıktığında, hem Anadolu hem de Rumeli'ye ait muhtelif konak yerlerinde, hem asker hem de erzak ve benzeri ihtiyaçların tedariki yoluna gidilmiştir. Savaş yapılmadan önce, sefer hazırlıklarına dair, beylerbeyi ve sancak beylerine yazılı emirler gönderildiği gibi, ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, gemi, at, kürekçi, araba, cephaneye ve benzeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla kadılara da yazılı emirler gönderilirdi. Gönderilen bu yazılı emirlerin içinde, savaşın kime ve hangi sebeple açıldığı izah edilir ve konuyla ilgili Şeyhülislam fetvası hatırlatılarak halkın savaşın zaruretine inanmaları temin edilirdi. 470 küsur yıllık harp tarihimizi, bütün tafsilatıyla şer'iyeye sicillerinin genellikle sonlarında yer alan ve kadılara hitaben yazılan yazılı emirlerde bulmak mümkündür.⁴⁰

7. Şer'î Mahkemelerde Bulunan Görevliler

a. Kadı: Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır.⁴¹ Kadı kelimesi hukuk ıstılahında ise, hüküm veren, bugünkü deyişle yargıç manalarına gelmektedir.⁴² Osmanlı Devleti hukuk olarak İslam Hukuku'na bağlı idi. Bu durumu şer'iyeye sicillerinden ve kanunnamelerden anlamaktayız. Bunun yanında İslam'a aykırı olmamak şartıyla örfi hukuk da kabul görmüş ve önemli bir yer tutmuştur. Ancak örfi hukukun şer'e uygunluğu konusu tartışmalıdır.⁴³ Şer'î hukuku bilen, anlayan ve adaletin tesisinde, sultana yardımcı olabilecek bir teşkilata ihtiyaç vardır. Bu da hiç şüphesiz ilmiye teşkilatıdır. İlmiye sınıfının başlıca üç fonksiyonu vardır.

³⁹ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 6.

⁴⁰ Akgündüz, Şer'iyeye Sicilleri, C. I, s. 6.

⁴¹ Pakalın, "Kadı" mad., a.g.e, C. II, s. 119.

⁴² Pakalın, "Kadı" mad., a.g.e, C. II, s. 119.

⁴³ Hasan Tahsin Fendoğlu, Hukuk Tarihimizde Temel Haklar, Mimoza, Konya, 1994, s. 107.

Eğitim (Tedris), ifta (Fetva) yargı (Kaza) görevi. Bu üç görevi sırasıyla müderrisler, müftüler ve kadılar gerçekleştirmişlerdir.⁴⁴

b. Kadıda Aranılan Şartlar: İslam anlayışına göre kadılık önemli bir görevdir. Zira insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, onlara doğruyu göstermek, zayıf dahi olsa haklının hakkını vermek, küçümsenecek bir iş değildir. Bu bakımdan bazı müellifler, kadılığın, bütün İslam ulemasınınca ihtimam gösterilmesi gereken bir farz olarak kabul edildiğini söylerler. Bunun için İslam bilginleri kadıda bulunması gereken aşağıdaki şartları tespit etmişlerdir:

1. Erkek Olmak
2. Reşit Olmak
3. Akıl ve Zeka Sahibi Olmak
4. Hür Olmak
5. Müslüman Olmak
6. Adaletli Olmak
7. Vücut Sağlığı Olmak
8. Hukuk Bilgisi Olmak
 - a. Kendinden Önceki İlmi Bilmek
 - b. Tamahkarlıktan Uzak Olmak
 - c. Husumet ve Kavgadan Uzak Bulunmak
 - d. İmamlara Uymak
 - e. İlim ve Rey Sahibi İle İstişarede Bulunmak⁴⁵

Kadılarının Başlıca Görevleri: İslam müesseseleri içerisinde önemli bir yere sahip olan kadılık kurumunda kadının başlıca görevleri şunlardır:

1. Bugün noterlere ait olan işlerden bazıları da eskiden kadılar tarafından görülürdü. Bazen kadılar noterlik işleri için ayrıca memurlar tayin ederlerdi. Dolayısıyla kadılar buldukları yerlerin hakimi, noteri, emniyet amiri ve mülki amiridirler.

2. Mahkemelerde davalara bakarak, bu kararları defterlerde rabtû zabt altına almak.

⁴⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 9.

⁴⁵ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 181-183.

3. Bölgedeki amme hizmeti gören memurların her türlü resmi yazışmalarını yapmak.

4. Kendi bölgeleri altındaki küçük yerleşim birimlerine naib tayin ederek oralardaki anlaşmazlıkları da adaletli bir şekilde çözmek

5. Gerek gördüğü takdirde fetva makamından fetva alarak ona göre karar vermek ve almış olduğu fetvayı da deftere beraber kaydetmek

6. Nikahları kıymak ve bu konuda imam görevlendirmek

7. Mirasta taalluk eden "feraiz" meselelerini neticelemek ve sicillere işlemek

8. Vakıf ve tımarların işleyişini takip etmek ve buralarda meydana gelen yolsuzluklara el koyup karara bağlamak ve gerekiyorsa Divan-u Hümayun'a arz etmek.

9. Belediye hizmetlerinin yapılması, esnafın teftişi, narh tespitlerinin yapılması

10. Merkezden gelen her türlü siyasi, idari, askeri, mali yazıların kendilerine gelen suretlerini sicillere kayıt etmek.

11. Ordunun seferde bulunduğu bölgede o bölgenin kadısı sefer görevlisi olarak askerin iâşe ve mühimmatının takviyesini üstlenmek ve asker kaçakları hakkında resmi işlemleri yaptırmak.

12. Bölgede asayişini temin etmek için beylerbeyi ve sancakbeyi ile birlikte kadılarda görevli ve sorumlu idi.

13. Esnaf şeyhi diye adlandırılan esnaf başını tayin etmek

14. Gerektiğinde veya görevlendirdiğinde beylerbeyi ve sancakbeyini teftiş etmek

15. Arazi ve emlak alım satım işlerini yürütmek ve bu işlemi sicile geçirmek

16. Kendisine gönderilen ferman, hatt-ı hümayun, berat ve buna benzer resmi evrakların gereğini yerine getirmek

17. Ramazan ve bayram günlerini takip edip halka ilan etmek.⁴⁶

⁴⁶ Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 177.

c. Naib: Naib; vekil, kaimmakam, kadı vekili demektir⁴⁷. Kadıların kendi yerlerine davaya bakmak üzere görevlendirdikleri şahıslara da naib denir.

Bunların tayini kadılar tarafından kaleme alınan müraselelerle yapılırdı kadılar bazen görev yerlerine kendi karar yetkisine haiz olan naiblerini gönderebilirlerdi. Naibin bir veya birkaç olması kadının tayin edildiği kazanın büyük veya küçük olmasına muamelelerinin geniş olup olmamasına bağlı idi. Naibler vazifelerinin mahiyetlerine göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri, arpalık naibleri olarak başlıca altı kısma ayrılmaktadır.⁴⁸

d. Kassam: Mirasçılar arasında terekeyi taksim ve yetimlerin mirasını hıfz ve idare eden şer'i memur, mahkeme-i şer'iyye memurudur⁴⁹. İslam Hukukunda ve genel anlamıyla kassam; miras davalarında bizzat dava mahalline giderek gerekli tahkikatı yapıp ihtilaf hakkında bir neticeye vardıldıktan sonra davayı hükme bağlayan ve ev, tarla, arsa gibi gayr-ı menkulleri varisler arasında taksim eden memura denir. Aynen kadıda aranan şartlar kassamda da aranmaktadır. Kassamlık görevi Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.⁵⁰

e. Muhzır: Arapça ızhar eden, huzura getiren manasına gelen muhzır, kadıların mahkemedeki maiyetindendirler.⁵¹

Muhzırlar, kadının yargılamada en önde gelen yardımcıları idi. Mahkeme iç güvenliği yanı sıra davalıların getirilip götürülmelerini sağlayan muhzırlar, kadı kararıyla konulan para ve eşyanın korunmasından da sorumluydular.

f. Katip: Sözlükte bir resmi dairede veya bir büyük zatın maiyetinde yazı yazmakla mükellef memur, yazıcı anlamlarına gelir.⁵²

Güvenilir, salih, davaları yazma ve i'lâm tanzim etme usulüne vakıf birisi mahkemeye katip olarak tayin edilir. Hediye almak gibi kötü bir davranışa

⁴⁷ Şemseddin Sami, "Naib" mad., *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul, 1999, s. 1453.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 117.

⁴⁹ Şemseddin Sami, "Kassam" mad., *Kamus-ı Türki*, s. 1070.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.121.

⁵¹ Pakalın, "Muhzır" mad., a.g.e, C. II, s. 572.

⁵² Şemseddin Sami, "Katip" mad., *Kamus-ı Türki*, s. 1136.

düşmemesi için kadı, katibi uygun bir yerde bulundurur. Katip, burada tarafların iddia ve müdafaalarını ve şahitlerin yaptığı şahitliği kaydederdi.

g. Şühüdül-Hal ve Diğer Görevliler: Klasik dönemde “şühüd” , mahkemelerde bir tür bilirkişi, imza ve tasdik yetkisi olan resmi memurlar olarak görev yaparken, Osmanlılarda durum daha değişikti. Osmanlı mahkemelerinde bilirkişilik görevi çoğu zaman değişik kişilerce yapılırdı. İsimleri Şühüdül-Hal kısmına yazılan bu kimselerin görevleri sürekli resmi bir görev değildi. Bilirkişilik görevi Osmanlılarda dinamik bir yapıya sahip olup her zaman değişebilen bir şühüdül-hal kadrosu ile aktif bir şekilde icra edilebilmekteydi. Davaların her birinde bölgenin tanınmış ve hatırı sayılır kimselerinin “Şühüdül-Hal” (jüri) heyeti içerisinde yer alması sayesinde kadılar şer’i hukukun yanı sıra örf adeti de gözetme imkanına sahip olmuşlardır. Meclis-i şer’(yargılama meclisi)de şühüdül hal olarak bulunan eski kadıların, müderrislerin, müftülerin ve diğer alimlerin kadıya istişari olarak fikir vermeleri tabiidir. Ancak şühüdül-hal de yer alan diğer üyelerin kadıyı hukuk konularından çok, ticaret ve zanaata veya maliye ve araziye ait sorunlarda, mahalli uygulama veya örfi hukuk ve gelenekler konusunda aydınlatmaları muhtemel görünmektedir. Tarihi gelişim itibariyle yargı gücünün yasamadan önce oluştuğu görüşünden hareketle ilk zamanlarda hakimlerin kararlarını örf ve adete göre verdikleri belirtilmektedir. Hatta ilk yasaların, örf adetlerin yazılı hale getirilmesiyle oluştuğu varsayılırsa, hakimlerin verdikleri hükümlerinde toplumun örf adeti ve değer yargılarıyla çelişmemesi gerekir ki burada bilirkişilerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Mahkemelerde başka görevliler de bulunuyordu. Bunlardan bazıları şunlardır.:

1. Mübaşir: Mübaşir, kadının emrini tebliğ etme görevini yürüten kişidir. Sorgu yaptıkları da vakidir.⁵³

2. Müşavir: Kadı, gerek gördüğü zaman müftüler ve İslam Hukuku’nu iyi bilen kişilerle istişare edebileceği gibi muhakeme sırasında da yanında bulundurabilir. 1331/1913’ten itibaren Osmanlı Mahkemeleri’nde müşavirlik kadrosu da ihdas edilmiştir.

⁵³ Pakalın, “Mübaşir” mad., a.g.e, C. II, s. 592.

3. Kapıcılar: Kadı, mahkeme odası önünde kapıcı bulundurulardı. Bunlar, kadıya müracaat etmek isteyen kişilerin odaya dolmasını engellerdi.

4. Hademeler: Kadı, duruşma sırasında güvenliği sağlamak için hademeler bulundururdu. Bunların görevi, lüzumsuz söz ve uygunsuz davranışlara engel olmaktır. Kadılardan uzak durarak makamın heybet ve yüceliğini arttırırlardı.

5. Tezkiye Me'muru: Şahitlerin güvenilirlik araştırmasını yapan memurlardır. Gerekli görüldüğünde mahkemece görevlendirilirdi⁵⁴. İncelediğimiz belgelerin bazılarında tezkiye me'murundan söz edilmemekle birlikte şahitlerin tezkiyesi yoluna gidilmiştir

Görevli olan bu memurlar Osmanlı Mahkemelerinde zamanla ihtiyaçtan dolayı ihdas edilmiştir.

⁵⁴ Berki, a.g.e, Madde 1811.

I. BÖLÜM

ISPARTA İLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

A. ISPARTA İLİNİN COĞRAFI KONUMU VE ADININ KAYNAĞI

1. Isparta İsminin Kaynağı

İ.Ö. 546 yılında Baris adıyla kurulduğu sanılan⁵⁵ Isparta adının kaynağına dair bilgiler; İ.Ö. VII-IX. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Tipik bir Dor şehri olan Sparta'nın eski bir Aka merkezi olan Amiklai'nin kuzeyinde bulunması Dor'ların bu bölgeye kuzeyden inmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Hatta Sparta'nın Dor'lar tarafından Amiklai'ya karşı yapılan savaşta kurulan ordugahtan meydana gelmiş olması ihtimal dışı değildir. Sayıca pek fazla olmadıkları anlaşılan Dor'lar'ın ilk önce Lakonya'nın kuzey bölgelerini işgal ettikleri, M.Ö. 800 yılına doğru ise eski bir Aka şatosu olan Amiklai'nin zaptından sonra Amiklai halkıyla birleşerek ve hatta bunları file'lerine almak suretiyle tüm Lakonya'nın Dor'lar'ın eline geçmesinden sonra bu ülkede üç sınıf halk buluyoruz. Bu üç gruptan birinci sınıf ele geçirdikleri toprakları aralarında adçekmeyle paylaşan ve esas itibariyle Sparta şehrinde yaşadıklarından ötürü "Spartalı" adını taşıyan aşağı yukarı 25000 kişiden ibaret aileler topluluğu idi⁵⁶ ki bunlardan bir grubun bugünkü Isparta ve çevresine gelerek kendi isimlerini buralara verme ihtimali de çok yüksektir.

Isparta ilinin yerleşim tarihi Paleolitik (Eskitaş) dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak bu yörenin yazılı tarihi ise Hititler'le başlamaktadır. İl sınırları içinde kalan yerleşim merkezlerinin o devirdeki adları ise bilinmemektedir. Ancak yörenin Arvaza Bölgesi sınırları içinde kaldığı gerçeği ise kabul görmüştür.⁵⁷ Zengin bir Prehistorik geçmişi olan bu bölgenin kuzey kesimi İÖ. II. Binyılda Arzava adıyla bilindiği İÖ. 546-547 yılları arasında da Pers egemenliğine girdiği⁵⁸ kaynaklarda geçmektedir.

Bazı kaynaklarda ise, Antik Çağ'da Pisidya denilen yörede Baris adlı bir kent bulunduğunu ve bu adın Lidya dilindeki Barida sözcüğünden geldiğini iddia

⁵⁵ Komisyon, "Isparta" mad., *Büyük Larousse*, C. XI, s. 5497

⁵⁶ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara, 1971, s. 114.

⁵⁷ Komisyon, "Isparta" mad., *Büyük Larousse*, C. XVIII, s. 9393.

⁵⁸ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, C. I, TTK, Ankara, 2001, s. 152.

etmektedirler. Yine bir başka görüş ise, “Baris”in Sanskritçe’de “su” manasına gelen “Vari” sözcüğü ile ilişkili olduğu yönündedir. I.İznik konsülünün M.S.325’de toplandığı sırada Heraclius Barenis Pisidiae diye anılmış, bütün Bizans dönemi boyunca da bu isimle tanına gelmiştir.⁵⁹

Bir rivayete göre Isparta’ya Isparta denilmesinin sebebi; Yunanistan’daki Isparta şehrinin kötü havası nedeniyle halk bugünkü Isparta bölgesine gelerek yazları buraları yaylak edinirlerdi. Hayvanlarını burada gütmelerinden, buraların havasının ve suyunun güzelliğini iyi bilmelerinden dolayı, memleketlerinin Milâttan 400 küsur yıl önce müthiş bir depremle harab olmasından ve bir asır sonra da İskender tarafından zapt edilmesinden ötürü, ahali tedricen dağılıp, önceden bildikleri buralara gelerek yerleşmek üzere şimdiki kasabayı çevreleyen dağlara ve dere içlerine evler ve tapınaklar yapmak suretiyle yeniden şehir kurdukları zaman Isparta olarak adlandırmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bu rivayeti doğrulayacak herhangi bir tarihi kalıntı veya yazılı belge yoktur.⁶⁰

Diğer bir rivayete göre Isparta adının, eski Yunan dilinde ayrılmış ve dağınık anlamına gelen Sporada (Ispotada) kelimesinden alınmış bulunduğu, yine bir rivayete göre, güya bu beldelerin dağınık şekilde despotlar idaresinde bulunarak Pisida Ülkesi adıyla hepsi şimdi Isparta’ya 3,5 saat uzaklıkta bulunan Ağlasun’daki Sağlasyon (Sagalassus) büyük şehrinde bağlı buldukları, bu büyük şehri de kasabalarıyla birlikte İskender’in istila ederek yaktığı ve halklarını öldürttüğü Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında- atadan evlada naklen söylenip gelmektedir.⁶¹

Ramsay eserinde, Baris’in adının Sparta yahut Isparta olarak konuşulageldiğini ileri sürmüştür. Buna da şu örneği vermiştir; resmi şekli Isparta olduğu halde hep Isparta telaffuz olunduğu gibi, Burdur da halk dilinde “Buldur” olarak söylenegelmiştir.⁶²

⁵⁹ Yurt Ansk., C. V, s. 3518.

⁶⁰ Böcüzade Süleyman Sami, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, (Çev. Suat Seren), Serenler Yay., İstanbul, 1983, s. 6.

⁶¹ Böcüzade Süleyman Sami, a.g.e., s. 6.

⁶² W.M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, Milli Eğitim Basımevi, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960, s. 453

Peloponnesos'daki Sparta, Pisidia'daki Isparta, Saporda; Lydia'daki Sardeis, Sparta adlarının öz biçimi olan Luwi dili sözcüğü: Swa-(a)rda, "Kutlu/güzül- akarsu" anlamına gelmektedir.⁶³

Atabeyli Muallim Naci bir makalesinde; " Baris (B) ile Isbarta ve (P) ile Isparta olarak telaffuz olunur. Fakat (P) ile telaffuzu değişmez. Baris'in Kuzeydoğusunda Minassus olduğu-meskukat üzerinde görülmüştür. Şimdiki adı Minasun'dur. Minasun, Prof. Street tarafından meydana çıkarılmıştır. Minasun ve Baris bir Piskoposluk dahilindedir. Aynı zamanda meskukat üzerinde görülen Konan yani Gönen'le münasebettar olduğu anlaşılıyor. Minassus birçok noktalarda Konan(Gönen) ile birleşmiş görülüyor."⁶⁴ demektedir.

Hikmet Turhan Dağlıoğlu bu son rivayet Baris üzerinde bilhassa durmuş ve birlikte çalıştığı Prof. Unger'e atfen Isparta adının Barida kelimesinden türediğini, bu kelimenin ise Yunanca değil, Etice, belki de Lidya dilinde yazılmış bir kelime olduğunu, ilk Yunan göçmenleri Anadolu'ya çıktıkları zaman buranın güzelliğini işiterek Barida'ya anlamına İsbarida dediklerini ve bu sözcüğün zamanla Sparta-Isparta şeklini almış olduğunu belirtmiştir. Buna benzer başka örneklerde bulunduğu işaret eden Dağlıoğlu, mesala Nikka kelimesinden İsnikka-İznik adının, Nikomedia kelimesinden İsnikomedia-İst.Nik. mit-İzmit adının türediğini öne sürmüştür.

Bir rivayete göre de Poleponez savaşlarında İranlılara karşı harp eden Yunanlılar arasında bir kısım Ispartalıların bulunduğunu, memleketlerine gitmeyip (Barisi) genişleterek burada kalmalarından dolayı bu isimle anıldığı söylenmiştir.⁶⁵

Kâmusu'l-A'lâm'da ise şöyle geçmektedir; Isparta; eski bir şehir olup, eski ismi Baris olmakla, Rumca (eis) edatı zarfiyle terkinde isbarita olduğundan, bundan galat olarak Isparta denilmiştir⁶⁶.

İbni Batuta ise seyahatnamesinde Isparta olarak bilinen ilin o günkü adını "Sabarta" olarak belirtmekte ve bakımlı, zengin çarşıları olan, sayısız ırmak, bağ ve bostanları bulunan bir şehir olarak tarif etmektedir.⁶⁷

⁶³ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yay., İstanbul, 1993, s. 751.

⁶⁴ Böcüzade Süleyman Sami'nin eserine sonradan Suat Seren tarafından eklenmiştir.

⁶⁵ Enver Süldür, *Isparta Tarihi*, Üstün Sanat Matbaası, İzmir, 1951, s. 6.

⁶⁶ Şemsettin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. II, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, s. 857-858.

⁶⁷ İbn Batuta, *İbn. Batuta Seyahatnamesi Seçmeler*, hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, MEB, İstanbul, 1993, s. 11.

Yunanistan'ın güney bölgesine düşen Mora yarımadasında Noupia (Argolit) körfezi yakınında Argos ve onun güneyinde Isparta ismi ile bilinen tarihi Antik kentler bulunmaktadır. Bu yörelerden ve şehirlerden Batı Anadolu'ya M.Ö. VIII-IX. yy.'da veya daha önceki yıllarda göç eden İyonlar buralarda da eski yurtlarındaki hatıralarını, kimliklerini ve adlarını yaşatmak için tıpkı Mora'da bulunanların simetriği olarak Argos ve Baris (Isparta)'i kurmuşlardır.⁶⁸

1706 ve 1714 yıllarında Fransız seyyahı P. Lucas bu bölgeye ilmi sayılabilecek bir seyahat yapmıştır. 1706 yılında yaptığı birinci gezisinde, balık yaşamadığını söylediği Burdur gölünün doğusundaki aynı isimli yerleşme merkezinde, kendi yönünden dikkate değer bir şey görmediğini zikretmektedir.⁶⁹ Buradan Kestel gölü istikametinde ilerleyerek ve göle de yakın bir mesafeden geçerek bugün Çubuk Boğazı olarak bilinen yerden geçerek Antalya'ya varmıştır. Bu yolculuğu esnasında gördüklerini tasvir etmekte ise de bu tasvirlerden bölge hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek mümkün değildir.

Bir süre sonra, Antalya'dan tekrar kuzeye doğru Pisidya içerilerine dönüşü esnasında Lucas, geçtiği dağ geçitlerinden birinde gördüğü bir lâhdin kapağı üzerindeki aslan tasvirinden bahsetmektedir. Ağlasun civarında CAΓΑΛΑCCEΩN yazısını havi sikkeler bulan Lucas, antik Sagalossos harabelerini de gezmektedir. Daha sonra kuzeye ilerleyerek geldiği Isparta'yı eserinde "Sparte" şeklinde isimlendirmektedir.⁷⁰

Isparta ve Burdur illeriyle Antalya'nın Kuzeybatısını kapsayan alanın tamamına Pisidia denilmektedir. Pisidia Frigya, Pamfilya, İkonya, Karya, Kilikya vb. coğrafi bölgelere eski çağlarda ad olarak verilmiştir. Ancak bu bölgelerin her biri bağımsız birimler olarak küçük kent devletçikleri halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu bölgeler, sınırlarla birbirinden ayrılmış, her yönüyle soyutlanmış halde değildir. Halkları arasında etkileşim olmuştur. Bazı kaynaklara göre,

⁶⁸ Abdurrahman Daş, XX. Yüzyıl Isparta Tarihi ve İnanç Coğrafyası, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1996, s. 4.

⁶⁹ Mehmet Özsait, İlkçağ Tarihinde Pisidya, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1980, s. 4.

⁷⁰ Özsait, a.g.e, s. 5.

Pisidya'ya komşu olan devletler şunlardır:

Doğusunda : Isurya(Isauria) ve Likonya (LYKADNĪA)

Batısında : Likya (Lykia), Lidyalılar ve Kayralılar

Güneyinde : Pamfilya (Pamphylia) ve Milyas

Kuzeyinde : Frigya (prigia) ile Galatya (Galatia) bulunmaktadır.⁷¹

Osman Turan ise Isparta adının kökeni konusunda şöyle demektedir; Bizans devri yer adlarının bilahere aldığı şekiller göz önüne getirilirse Isparta adının Bizans Devrinde aynı şehri gösteren eis Barida'dan geldiği ve III. Kılıç Arslan zamanında fetholunduğu belirtilmektedir.⁷²

Isparta, Osmanlılar Dönemi'nde, XIX. yy'a değin, Hamid İli Sancağı'nın merkezi olarak Anadolu Eyaleti içinde yer alırken XIX. yy'da, Hamidabad adıyla Konya Vilayeti'ne bağlanmıştır.⁷³

2. Coğrafi Yapısı ve Jeopolitik Önemi

a. **Coğrafi Yapısı:** İç Anadolu ile Akdeniz muntıkası arasında intikal sahası teşkil eden, göller bölgesinin başlıca şehri olup, Akdağ küntlesinden ayrılan tepelerin şimal eteğinde, kendi ismi ile yadedilen ova kenarında Antalya körfezine, Aksu adı ile, dökülen Isparta çayının (eski Cestrus) yukarı mecrası üzerinde bulunur.⁷⁴

İl, 30° 02' ve 31° 33' doğu boylamları ile 37° 18' ve 38° 30' kuzey enlemleri arasında kalmaktadır. 8.933 km² alanıyla ülkenin % 1,2'sini kaplayan Isparta ili alanı; doğudan Konya'nın Beyşehir, Doğanhisar ve Akşehir, kuzey ve kuzeybatıdan Afyonkarahisar'ın Sultandağı Çay, Şuhut, Dinar ve Dazkırı, batından ve güneybatıdan Burdur'un Merkez, Ağlasun ve Bucak, güneyden ise Antalya'nın Serik ve Manavgat ilçeleriyle çevrilmiştir.⁷⁵

Bu şehir bina ve bahçelerin yüz ölçümü, arazinin imar durumu bakımından, Batıdan Doğuya doğru düz denebilecek derecede hafif meyilli ve Kuzeye doğru akıntılar gösteren bir düzlem olup, Batıdan Doğuya boyu 7.5 km, Kuzeyden Güneye eni 5 km kadardır.⁷⁶

⁷¹ Özsait, a.g.e, s. 56.

⁷² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, s. 266, İstanbul 1993

⁷³ Yurt Ansiklopedisi, s. 3518

⁷⁴ Besim Darkot, "Isparta" mad., İ.A., C. V/II, s. 681.

⁷⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 3505.

⁷⁶ Böcüzade Süleyman Sami, a.g.e., s. 3.

İlin yüksek ve engebeli olan toprakları kuzeydoğudan ve doğudan Sultan Dağları, Beyşehir Gölü ve Göl Dağları'nın güney uzantıları, güneyden Antalya Havzası'nın yüksek kesimleri, batıdan ve güneybatıdan Karakuş Dağları, Söğüt Dağları, Burdur Gölü ile Ağlasun ve Bucak yaylaları gibi doğal sınırlarla kuşatılmıştır. III. zaman kıvrılmaları ile yükselen ve daha sonraki tektonik ve volkanik hareketlerle yeni şekillenmeler kazanan, bu yüksek bölge, büyük kesimi Antalya Havzası'nda kalmak üzere Beyşehir ve Burdur gölleri kapalı havzaları üzerinde bulunmaktadır. Isparta Ovası'nın batı ucuna yerleşmiş bulunan il merkezi, denizden yaklaşık 1.040 metre (1024-1051) yüksektedir. Yeryüzü şekillerinin %68'ini dağların oluşturduğu ilde, toprakların % 74'ü tarıma elverişli nitelik taşımaktadır. İl alanının %7,5'inden fazlası da göllerle kaplıdır. 1980'de 350.116 kişilik nüfus varlığıyla Türkiye illeri arasında 49.sırada olan Isparta'nın ülke toplam nüfusu içindeki payı binde 8'di. Aynı yıl ilde km²'ye 39 kişi düşmekteydi.⁷⁷

b. Jeopolitik Önemi: Jeopolitik, sözlükte, coğrafya, ekonomi nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi, bir devlette bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki, bir devletin saldırgan nitelikteki gelişmesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğretisi gibi anlamlara gelir⁷⁸. Isparta ili gerek coğrafi özelliği gerekse bulunduğu konum açısından çok önemli bir öneme sahiptir. Özellikle Antalya yolu üzerinde olması bakımından; Antalya limanı, deniz yolu taşımacılığı ve bölgenin de kendine özgü turistik değerlerinin olması bölgeye yatırım yapılması gereksinimini ortaya çıkarmış ve bu doğrultuda yatırımlar yapılmıştır. Özellikle son yıllarda açılan Antalya-Isparta Dereboğazı yolu ve sağladığı kolaylıklar Isparta ilinin son yıllarda büyük bir kalkınma göstermesine sebep olmuştur.

⁷⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 3505.

⁷⁸ Komisyon, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, s. 1134.

B. TARİH İÇERİSİNDE ISPARTA ve ÇEVRESİ

1. İlk Çağlarda Isparta ve Çevresi

Pisidya bölgesi ile ilgili araştırmalar, Anadolu'nun birçok bölgelerinde olduğu gibi 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlamıştır.⁷⁹ Pisidya Bölgesi'nde araştırmaların erken başlamasına rağmen kazılar çok geç başlamıştır. Fakat bölge, bu şanssızlığını Üst Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik devre kadar çıkan merkezleriyle telafi etmekle kalmamış aynı zamanda Eski Anadolu tarih ve arkeolojisinin aydınlanmasında önemli ölçüde yardıma bulunmuştur.⁸⁰ Bölgedeki Şarkikaraağaç İlçesi sınırları içindeki Yeniköy Höyüğü bu yöredeki Neolitik Dönem yerleşmesinin bir kanıtıdır. Henüz kazı çalışmaları yapılmadığı için buradaki yerleşmenin özellikleri ayrıntılarıyla bilinmemekle birlikte, Göller Bölgesi'nde bulunan ve aynı döneme tarihlenen Hacılar, Kuruçay, Kızılkaya ve Suberde(Konya) yerleşmeleri, Isparta yöresindeki Neolitik Dönem yerleşmeleri için de geçerli olabilecek bilgiler vermektedir. Bu yerleşmelerdeki kazılar, Neolitik Dönem insanının kil kullanmasını iyiden iyiye öğrendiğini, çanak-çömlek yaptığını hayvanları evcilleştirdiğini, avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra toprağı ekip biçmeye başlayarak köy yerleşmeleri oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Taşın yanı sıra bakırın da araç yapımında kullanıldığı Kalkolitik Dönem(Bakırtaş), Burdur il sınırları içinde sistemli kazılara karşın, Isparta'da yalnızca yüzey araştırmalarıyla gözlenebilmektedir. Örneğin, Toprak Tol Höyüğü, Isparta il sınırları içindeki Son Kalkolitik dönem yerleşmelerinden biridir. Ayrıca Köşktepe'yi çevreleyen alanda rastlanan küp mezarlar ve ele geçen başka buluntular, buralardaki yerleşmenin yazılı tarih öncesi dönemlerden başlayarak yazılı tarih çağlarında da(Bakır, Hitit, Klasik Dönem) sürdüğünü, dolayısıyla Isparta yöresinin Kalkolitik Dönem'de de bir yerleşme alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Kalkolitik Dönem sonrasına tarihlenen Tunç Çağ kültürleri, Pisidya Ovası'nda oldukça yaygın bir biçimde gözlenebilmektedir.⁸¹ Üst Paleolitik devri kanıtlayan buluntular Isparta yöresindeki Senirce – Bozanönü tabii kaya sığınaklarından "Kapalıin Mağarası"nda* ortaya çıkmıştır.⁸² Isparta'nın Yalvaç,

⁷⁹ Özsait, a.g.e, s. 1.

⁸⁰ Özsait, a.g.e, s. 2.

⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

* Kapalıin Mağarası : 1944 Yılında Türk Tarih kurumu Adına yapılan bir araştırma neticesinde meydana çıkarılmıştır.

⁸² Özsait, a.g.e, s. 64.

Ağap, Gelendost, Atabey ve Gündürle gibi yerleşim merkezlerinde yapılan yüzey araştırmalarında buraların da birer Tunç Çağ yerleşmesi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Araştırmalarda, Senirce ve Isparta Ovası kültürlerinin güneydeki pek çok yerleşmeye karşılıklı ilişki içinde olduğu da saptanmıştır. Bu arada, Isparta Ovası'nda ele geçen kimi tipik buluntular, Afyonkarahisar yöresindeki Kusura kültürünün Pisidya yöresinde yayıldığını ortaya koymaktadır.⁸³

2. Arzava-Hitit Çatışmaları

Pisidya bölgesi, İ.Ö. 2000'lerde, Luvi ve Arzava, Hititler'in, Kızılırmak yayı içinde siyasal bir güç olarak ortaya çıktıkları bu dönemde, Anadolu'nun küçük ama etkin siyasal birimlerinden biriydi. Hititler, Kilikyaya Kizzuwatna, Antalya ve havalisine de Arzava memleketleri diyorlardı.⁸⁴ Halkının hiçbir güce boyun eğmeye yatkın olmayan yapısının yanı sıra, yöre coğrafyasının savunmaya elverişli özelliği nedeniyle, Hititler, tam 500 yıl boyunca, Arzava ülkesi üzerinde kesin bir egemenlik kuramamışlardır.⁸⁵ J. Garstang ve O.R. Gurney Hitit İmparatorluğuna karşı beş yüz yıl gibi uzun bir süre direnen Arzavalılar için kalabalık bir nüfusa sahip olduklarını ileri sürmekle birlikte buldukları yer konusunda farklı bir görüş ileri sürmüşlerdir.⁸⁶ Ancak bu konudaki kaynaklar incelendiği zaman Pamfilya ve Pisidya toprakları üzerinde yerleşmiş oldukları kanısı daha ağır basmaktadır. Bu kaynaklarda bazen memleket, bazende memleketler olarak geçmiş olduğuna bakılırsa bir dar, bir de geniş manada Arzava var olduğu ortaya çıkar. Geniş manada Arzava bir konfederasyondur. Bu konfederasyon, Arzava, Hapalla, Mira ve Kuvaliya, Seha Nehri Memleketi ve Appavia, Viluşa, Zipaşla ve Hariati Dağlık Memleketlerinden oluşmaktaydı.⁸⁷

Arzava Konfederasyonu, İ.Ö. 1200'lerde Balkanlar üzerinden Anadolu'ya geçen ve Ege Göç Kavimleri adı verilen toplulukların önünde tutunamayarak siyasal varlıklarını kaybetmişlerdir.⁸⁸

⁸³ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

⁸⁴ Füzûzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991, s. 8.

⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, 3519.

⁸⁶ Özşait, a.g.e, s. 98.

⁸⁷ Özşait, a.g.e, s. 100; Bu konuda geniş bilgi için bakınız M. Özşait, a.g.e, s. 102-106.

⁸⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

3. Frigler Dönemi

İ.Ö. 1200'lerdeki göç olayının en güçlü ögesi Frig topluluklarıydı. Frigler, kuzeyde Bilecik ve Kastamonu'dan güneyde Isparta'ya, batıda Manisa'dan doğuda Kayseri'ye dek uzanan topraklara yayılmışlardır. Yerli halklarla kaynaştıktan sonra siyasal ve kültürel etkinlik alanlarını Toroslar'a dek genişletmişlerdir.

İ.Ö. VIII. Yüzyılın sonlarına doğru doğudaki Asurlular, Frigliler'in üstünlüklerine son vermişlerdir. Bu esnada batıda Lidya üzerinde hakimiyet kurmuş olan Frigler bu hakimiyetlerini koruyamamışlardır. Karadeniz'in kuzeyindeki İskitler'in Kafkaslar üzerinden güneye sürdüğü Kimmer ve Sabardai topluluklarının Anadolu'ya girmeleri de bu döneme rastlar. Bu topluluklar Isparta yörelerine dek geldiler ve Frig Kralı II. Midas, Kimmer-Sabardai akınları karşısında tutunamayarak ağır bir yenilgiye uğradı.⁸⁹ Bu esnada M.Ö. 696 veya 676 tarihlerinde Frig Devletini yıkan Lidyalılar, Batı Anadolu'da büyük bir devlet kurmuşlardır.⁹⁰

4. Lidyalılar Dönemi

Frig Devletini yıkan Lidyalılar, Batı Anadolu'da, Manisa'nın bir bölüm topraklarıyla Isparta, Burdur, Denizli ve Uşak illerinin bulunduğu alanı kapsayan bölgede büyük bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin, Mermnadlar sülalesi (M.Ö. 687-547) krallarından Kroisos zamanında (M.Ö. 561-547) en geniş şeklini aldığını biliyoruz. Herodotos, Kroisos'un Likya ve Kilikyalılar dışında, Halys'ün (Kızılırmak) batısında yer alan bütün kavimleri hakimiyeti altında aldığını yazmaktadır.⁹¹ Lidya kralı Kroisos, Babil Kralı Nabonid ve Mısır kralı Amasis bir ittifak aktettiler. Durumu bu suretle bir dereceye kadar güvenlik altına alan Kroisos 547 yılına doğru hareket geçerek İran'ın nüfuz bölgesi olan Kapadokya'ya girdi. Fakat genç ve dinç İranlı kavimlerden meydana gelen ordusuyla Kiros Lidyalı'ları yalnız Kapadokya'dan çıkarmakla ve eski sınır olan Kızılıрмаğın batısına sürmekle kalmadı, Lidyalı'ları, Lidyalı'ları izleyerek başkent Sardes kapılarına dayandı ve onları o yörede büyük bir yenilgiye uğrattı. Sardes kısa bir kuşatmadan sonra zaptedildi. Kroisos, Kiros tarafından esir alınarak Medya'ya gönderildi. Bu suretle

⁸⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

⁹⁰ Özsait, a.g.e, s. 106.

⁹¹ Özsait, a.g.e, s. 106.

Lidya krallığı yıkıldıktan sonra Persler Batı Anadolu'ya girdiler ve İyonya şehirlerini birer birer ele geçirmeye başladılar.⁹²

5. Kimmer ve Sapardailer

Homeros destanları zamanında tüm batı Anadolu kıyılarına egemen olan polis'ler, yalnızca Yunanlılar'a maledilmemekte bununla beraber Kimmer ve başka birtakım yabancı kavimlere de maledilmektedir.⁹³ Kimmerler, Lidya topraklarını baştan başa yağmalamışlardır. Kimmer-Sapardailer, Isparta üzerinden Toroslar'a oradan da Kilikya'ya dek indiler. Bunun üzerine, Lidya Kralı Giges'in oğlu Ardis, Asurlular'dan ikinci kez yardım istediye de, Asur orduları, Kimmerler'in yalnızca Kilikya'ya girmesini önleyebildiler. Lidya toprakları yine de Kimmerler'in işgali altında kaldı. Ne var ki, Kimmer-Sapardai toplulukları, varlıklarını ancak sürekli savaşarak ve vur-kaç eylemleriyle sürdürebilen göçebe topluluklardı. Bu nedenle, Isparta'daki yerleşik düzende güçlerini koruyamadılar ve İÖ 633'te doğudan gelen Med akınlarına dayanamayarak, güneye Suriye ve Filistin'e çekilmek zorunda kaldılar.⁹⁴

6. Persler Dönemi

Lidya Kralı Kroisos'un hazırlamış olduğu ordunun Persler tarafından yenilmesinden sonra, Persler yeni bir güç olarak Anadolu tarih sahnesine çıkmış ve kısa bir zamanda hemen hemen bütün Anadolu'yu hakimiyeti altına almıştır. Enver Süldür tarafından yazılmış olan Isparta Tarihi adlı kitapta ise Pers Kralı Kiros, Kursun olarak, Lidya Kralı Kroisos ise Kenzüs olarak isimlendirilmektedir.⁹⁵

Pisidya yöresi halkı, Pers egemenliği altındaki öbür halklardan farklı olarak bu egemenliğe kolayca boyun eğmedi. Pisidyalılar imparatorluğa karşı sık sık ayaklanmalar düzenlediler. Diğer halklar Persler'e vergi ya da haraç ödediği halde Pisidyalılar bu tür yükümlülükleri reddettiler. Isparta yöresi halkı, bu tutumlarıyla, Hititler Dönemi'nden beri süregelen geleneğe uyarak dış güçlere boyun eğmedi.⁹⁶

⁹² Mansel, a.g.e, s. 254.

⁹³ Mansel, a.g.e, s. 101.

⁹⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 3520.

⁹⁵ Enver Süldür, a.g.e, s. 13.

⁹⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 3520.

7. İskender Sonrası Dönem ve Selökidler

M.Ö. 334 yılı ilkbaharında İskender, öncü kuvvetlerin Çanakkale boğazı'nın(Helespondos) Anadolu kıyısında kurmuş oldukları köprübaşı sayesinde, kayıp vermeksizin Anadolu'ya ayak bastı. Pers donanması Makedonyalı'ların boğazı geçmesini önlemek için hiçbir teşebbüste bulunmadı. İskender Truva'yı ziyaret ettikten ve hayranı olduğu Ahillevs'in mezarına bir çelenk bıraktıktan sonra Anadolu topraklarında ilerlemeğe başladı. Pers satraplarının Zeleia'da topladıkları harp meclisinde Memnon İskender'i tahrip Anadolu içerlerine çekmek ve bu arada donanma sayesinde savaşı Yunanistan'a kaydırmak gibi akıllıca bir teklifte bulundu. Fakat bu teklifi Persler'e kabul ettiremedi. Satraplar, Granikos'un(Biga Çayı) doğu kıyısında, birliklerinin hareketi için hiçte elverişli olmayan bir yerde mevzi aldılar. Burada iki ordu arasında meydana gelen savaşta İskender, Pers ordularını yenince⁹⁷ Anadolu'daki Pers egemenliği ilk darbeyi yemiş oldu. Ege kıyısındaki kentleri teker teker ele geçiren İskender, daha sonra güneye indi; önce Likya'ya (Antalya'nın batısı), ardından da Pisidya'ya (Göller Bölgesi) girdi. Pisidya'nın yerleşik oymaklarını darmadağın ederek Pamfilya'ya yöneldi ve Akdeniz kıyısındaki Perge , Side ve Aspendos kentlerini aldı. Buradan yine kuzeye yöneldi. Ancak bugün Burdur İli sınırları içinde kalan Sagalassos'ta (Ağlasun) yoğun bir direnişle karşılaştı ve kente zorlukla girebildi. Tarihçi Arrionos'un övgü ile andığı bu güçlü direniş nedeniyle İskender, zaman yitirmemek için, Isparta'nın işgalini Komutan Nearkhos'a bırakarak doğuya yürüdü. Daha sonra da, Pisidya ve Pamfilya bölgelerini aynı satraplık sınırları içinde birleştirerek, başına Komutan Antigonos'u atadı.⁹⁸

8. Bergama Krallığı

İskender'in beklenmedik bir zamanda, kendisine bir halef göstermeksizin ölmesi kurmuş olduğu evrensel devlet için büyük bir felaketti. Gayri meşru' kardeşi ve ölümünden sonra Roksane'den dünyaya gelen oğlu İskender hükümeti idare edebilecek durumda değillerdi.⁹⁹ Bunun yerine "Diadok" diye anılan dört komutan devlet işlerinde asıl rolü üstlendiler ve birbiriyle kıyasıya çatışmaya başladı. Bunlardan Selevkos, Ptolemaios ve Lizimakos birleşerek, dördüncü komutan

⁹⁷ Mansel, a.g.e, s. 437.

⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 3520.

⁹⁹ Mansel, a.g.e, s. 458.

Antigonos'a karşı harekete geçtiler ve onu, İpsos (Sultan Dağı) eteklerinde yenilgiye uğrattılar.(İ.Ö. 301). Sonunda, Trakya'dan Toroslar'a kadar uzanan bütün Anadolu toprakları Trakya Satrabı Lizimakos'un iline geçti. Lizimakos, Anadolu'daki egemenliğini kalıcı kılmak amacıyla Bergama'yı askeri bir üs durumuna getirdi ve Fileteros adlı bir subayı, kente muhafız olarak atadı. Ancak Fileteros bir süre sonra, Lizimakos ile eski müttefiki Selevkos arasındaki çatışmadan ve Lizimakos'un yenilgisinden yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Böylece Isparta yöresi, yeni kurulan Bergama Krallığı'nın egemenlik alanı içinde kaldı. Fileteros'un ölümünden sonra I. Evmenes başa geçti. Evmenes, Bergama'yı büyük bir sanat ve bilim merkezi durumuna getirme yolunda büyük çaba harcadı. Lidya'nın kültür kalıntılarını yeniden canlandırmaya çalıştı. Evmenes'den sonra yerine yeğeni Attalos geçti. Attalos, Sagalossos'a saldıran ve kent halkını kılıçtan geçiren Akhaios'a karşı Selökid Kralı III. Antiokhos ile birleşerek saldırı düzenledi. Bu iki güç karşısında yenilgiye uğrayan Akhaios, Isparta yöresinde üstünlüğünü kaybetti.¹⁰⁰

9. Selökidler Dönemi

Isparta ve çevresi M.Ö332-334 senesinde Makedonya kralı büyük İskender'in ölümüyle Selevküslerin hakimiyeti altına girmiştir.¹⁰¹ III. Antiokhos, Bergama Krallığı üzerindeki baskısını daha sonra da sürdürdü. Bu arada Bergama Krallığı ile bir antlaşma yaparak, onu Roma'ya karşı koruma karşılığı olarak, Anadolu'nun batı ve güneyindeki bir bölüm toprakları ele geçirdi. Ancak, Selökidler'in bu üstün durumu kısa sürdü. İ.Ö. 190'da Anadolu'da geniş bir saldırıya girişen Romalılar, III. Antiokhos'u ağır bir yenilgiye, uğrattılar. Antiokhos, Apamea Antlaşması ile, Toroslar'a kadar uzanan bütün Anadolu topraklarını Romalılar'a bırakmak zorunda kaldı.¹⁰²

10. Yeni Bergama Egemenliği

Anadolu'da Roma egemenliği kesinleşirken, Bergama Krallığı, usta bir siyaset izleyerek Anadolu'nun paylaşılması sırasında, Isparta yöresini kendi

¹⁰⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 3520; Mansel, a.g.e, s. 458-463.

¹⁰¹ Süldür, a.g.e, s. 13.

¹⁰² Yurt Ansiklopedisi, s. 3520.

topraklarına kattı. Bu sırada Bergama Kralı II. Evmenes¹⁰³, saltanatı boyunca Romalılar ile dostça geçinerek Bitinya Kralı II. Prusias'a meydan okudu ve krallık topraklarını Kuzey Ege kıyılarından Toroslar'a dek genişletti. II. Attalos zamanında ise Romalılar'ın Bergama Krallığına karşı olan dış siyasetlerinde değişiklikler oldu ve Bitinyalıları, Galatları Bergama Krallığına karşı kıskırttılar. Bergama sık sık Bitinyalıların saldırılarına uğradı. Böylece Romalılar'ın Anadolu Devletlerini bir birine düşürme siyaseti tutmuş oldu. III. Attalos ise; vasiyetnamesinde krallığın hazinesini Romalılar'a bıraktı. Daha sonraları II. Evmenes'in oğlu Aristonikos, Romalılar'a karşı bir takım direnme hareketlerinde bulundu ise de başarılı olmadı. İ.Ö. 129 yılında Aristonikos öldürülerek bütün Bergama Krallığının toprakları Romalılar'a kalmış oldu.¹⁰⁴ Pisidya bölgesinin, bilhassa Isparta İli genelinde eski çağlarda geçen adlarını aşağıya çıkarmayı uygun bulduk:

İ.Ö. 35000-12000 Üst Paleolitik Dönem

İ.Ö. 12000-9000 Mezolitik Dönem

İ.Ö. 4000 Hititler(Etiler)¹⁰⁵

İ.Ö. 3000-2000 Tunç Çağları

İ.Ö. 2000-1200 Arzava Krallığı Dönemi

İ.Ö. 1200-690 Frigler Dönemi

İ.Ö. 690-652 Birinci Lidya Dönemi

İ.Ö. 652-633 İkinci Lidya Dönemi

İ.Ö. 546-334 Persler Dönemi

İ.Ö. 334-301 İskender ve Diadoklar Dönemi

İ.Ö. 301-216 Birinci Bergama Krallığı Dönemi

İ.Ö. 216-188 Selökidler Dönemi

İ.Ö. 188-129 İkinci Bergama Krallığı Dönemi

İ.Ö. 129-İS. 395 Roma Dönemi

395-1204 Bizans Dönemi

1204 Isparta'nın Anadolu Selçukları'nca Fethi

1301 Hamidoğulları Beyliğinin Kurulması

1390 Isparta'nın Osmanlı Yönetimine Girmesi

¹⁰³ Mansel, a.g.e, s. 484.

¹⁰⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

¹⁰⁵ Böcüzade, a.g.e, s. 11.

- 1391 Hamidoğulları Beyliğinin Sona Ermesi
 1402 Timur'un Isparta yöresini ele geçirmesi
 1415 Çelebi Mehmed'in Isparta'yı yeniden Osmanlı yönetimine bağlaması
 1645 Kara Haydar'ın Ayaklanması
 1899 Isparta Yöresinde Şiddetli Bir Deprem Olması
 1912 Keçiborlu ve Eğridir'in İzmir-Aydın Demiryoluna Bağlanması
 1914 Isparta Yöresinin Yeni Bir Depremle Sarsılması
 1919 İtalyan Birliklerinin İşgalinin Isparta'ya Ulaşması
 1920 Delibaş Ayaklanması'nın bastırılışı¹⁰⁶

11. Roma ve Bizans Döneminde Isparta ve Çevresi

Isparta, Galya, Likaoina, Pamfilya ve İsauria gibi bölgeler ile birlikte Pisidia bölgesi de İ.S. III. Yüzyılın sonlarına kadar Roma İmparatorluğunun egemenliği altında kalmış ve durumlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Yalvaç ve çevresi birer askeri kolini haline getirilmiştir.¹⁰⁷ İ.S. 280 yılında İsauria'da baş gösteren karışıklıklardan yararlanan Lydius adlı bir ayaklanmacı, bugünkü Burdur sınırı yakınlarındaki Kremna'yı (Girme)¹⁰⁸ ele geçirdiyse de, kısa süre sonra merkezi yönetimin ordularına yenildi.

Bugünkü Isparta İli'ni içine alan İsauria ve Pisidya bölgeleri, Roma İmparatoru Diokletianus(284-305) döneminde, İmparatorluğun 12 dioseslik bölgesinden birinin sınırları içerisinde yer almaktaydı.¹⁰⁹

Roma İmparatorluğunun torakları çok genişlemiş ve tek merkezden idaresi gittikçe güçleşmiştir. Çünkü Roma İmparatorluğunun hudutları Avrupa, Asya ve Afrika gibi kıtaları kapsıyordu. İmparator Theodosiu'un M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunu iki oğlu arasında paylaştırdı. Honorius, Batı Roma, Arcadius, Doğu Roma imparatoru oldular.¹¹⁰ Bundan sonra bütün Anadolu toprakları gibi Pisidia Bölgesi ve dolayısıyla Isparta yöresi Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır.

¹⁰⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 3519.

¹⁰⁷ Abdurrahman Daş, a.g. tez, s. 15.

¹⁰⁸ Girme, bugün Bucak İlçesi sınırları içinde olup Çamlık ismi ile bilinmektedir.

¹⁰⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 3521.

¹¹⁰ Yusuf Karaca, "Roma İmparatorluğu", Tarih Ansiklopedisi, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 29.

İmparator Herakleios(610-641), Bizans toprakları, “Tema” yada “Strategosluk” adı verilen yönetsel bölümlere ayrıldığında, Isparta yöresi Anatolikon Teması(Vilayeti) sınırları içinde yer aldı.

12. İslam Uygarlıkları Dönemi

Isparta'nın İslâm dünyası veya İslâmiyet ile temaslarının bir rivayete göre Hicretin yedinci yılında (M. 629) başladığı söylenmektedir. Bu rivayete göre, Bizans devrinde Isparta ve çevresi Mauni veya Mauna denilen ticaretle meşgul ve çok zalim olan Cenevizli bir toplumun idaresinde bulunuyordu. Efsaneye göre, bu zâlim sömürgecilerin zulmünden bezmiş olan halk Hicretin yedinci yılında Medine'ye bir heyet göndererek kurtarılmalarını Rasulullah'dan dilemeleri üzerine, Peygamberimiz, Hz. Ali'yi bazı sahabelerle birlikte Isparta'ya göndermiş ve Araplar Isparta'yı işgal ederek İslâm'ı yaymaya başlamışlardır. Bu efsaneye delil olarak Isparta'nın Dere mahallesi civarında Düldül ayağı denilen yerdeki bir karataş üzerinde at ayağı izine benzeyen bir iz gösterilmektedir. Ancak, Hz. Ali'nin Isparta'ya geldiğine dâir herhangi muteber bir vesika mevcut değildir.

Diğer bir rivayet ise Hicri 113 (M. 732) yılından itibaren ilk defa Battal Gazi'nin Isparta civarına gelerek İslâmiyet'i yaydığı yolundadır. Battal Gazi'nin muharebelerini anlatan kaynakların zikrettikleri bölge, şehir ve kasaba isimlerine bakıldığında onun başta Kayseri, Afyon ve Eskişehir yöresi olmak üzere, el-Cezire ve Suriye bölgelerinde faaliyet gösterdiği görülür. Hiç şüphesiz bu coğrafya gerçek muharebelerin vuku bulduğu coğrafyanın aynı olmalıdır. Isparta da söz konusu bölgede yer aldığına göre Battal Gazi buralara gelmiştir. Nitekim Kâtip Çelebi Cihannüma adlı eserinde Felekâbad denilen Eğirdir'deki kalenin Battal Gazi tarafından zabtedildiğinden bahsetmektedir. Tarihî kayıtlara uygun düşen bu rivayete göre İslamiyet'in Isparta çevresinde yayılmasının Hicretin ikinci asrının başlarında olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹

Araplar 637'den başlayarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bizanslılar'ın egemenliği altındaki birçok yeri fethettikleri gibi, Orta ve Batı Anadolu'ya da akınlar yapmışlardır. Buralarda sürekli egemenlik kurmuşlarsa da Bizans egemenliğini

¹¹¹ Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s. 16.

sarsmayı başarmışlardır. Araplar, bu seferlerde Anadolu'yu çeşitli yollardan birçok kez baştan başa geçmiş, İstanbul'u kuşatmaya çalışmışlardır.

Emeviler döneminde bir arap ordusu, 713'te Isparta yöresini geçmiş, Yalvaç'ı (Pisidya Antakyası) ele geçirmişti. Ama bir süre sonra, yoğun Bizans baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Abbasiler Dönemi'nde de Arap uç birlikleri Anadolu'nun içlerine birçok sefer yapmıştır. 714'te güçlü bir Arap ordusu Isparta'yı ele geçirmişse de İstanbul'dan gelen Bizans birlikleri kenti geri almışlardır.¹¹²

13. Türklerin Anadolu'ya Girişi ve Selçuklular Döneminde Isparta ve Çevresi

Tarihte birçok medeniyetlere beşiklik etmiş olan Anadolu'ya ilk Türk girişi Miladi 395-398 yılları arasında Basık ve Kursık komutasındaki Hun Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹³ Hun Türklerinin istilâsından sonra Bizans hâkimiyetinde bulunan Anadolu'ya ikinci Türk istilâsı, Sabarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ Hun ve Sabar Türklerinden sonra Anadolu'ya üçüncü Türk girişi M.VIII.yüzyıldan itibaren Müslüman Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Abbasiler devrinde, Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya getirilerek Bizans'a karşı gazalarda bulunan gönüllü gaziler arasında çok sayıda Müslüman Türk vardı.¹¹⁵ Uç bölgelerde Bizans ile mücadele eden Müslüman Türk kuvvetleri, Bizans'a çok ağır darbeler vurmuştur. Bu saldırılar; Bizans'ın şehir ve kalelerinin geniş ölçüde harap olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla buradaki Bizans savunmasına ağır darbeler indirilmiş ve zayıflamasına sebep olmuştur.¹¹⁶ Müslüman Türklerin bu saldırıları, Selçuklu Devleti'nin kontrolü ve rızası dışında olmuşsa da, mücadele ettikleri devletlerin mukavemet kudretlerini yıprattıkları için, Türkmenler, Selçuklular'ın öncüleri durumundadır.¹¹⁷ Çağrı Bey kumandasındaki Oğuzlar, 1015 tarihinden itibaren Doğu Anadolu yaylalarına doğru akınlara başlamışlar ve Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi için ilk adımı atmışlardır. Çağrı Bey. 3000

¹¹² Yurt Ansiklopedisi, s. 3521.

¹¹³ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s. 27.

¹¹⁴ Sevim-Yücel, a.g.e, s. 28.

¹¹⁵ Sevim- Yücel, a.g.e, s. 29.

¹¹⁶ Sevim- Yücel, a.g.e, s. 30.

¹¹⁷ Mehmet Altay Köymen, " Anadolu'nun Fethi", TTK (1961 yılı Diyanet İşleri Dergisi'nden ayırması), Ankara, 1962, s. 92.

kişilik bir kuvvetle Ermeniye'ye gitmek üzere yola çıktığında (1016), Gazneliler Devletinin Tuş valisi, onun ve kumandası altındaki Oğuzlar'ın, Gazneliler'in hakimiyeti altındaki Horasan'dan izinsiz olarak geçmesine mani olmak istediye de başarılı olamamıştır. Çağrı Bey, süratle Horasan'ı baştan başa katetmiş, Uc'a vardığında, buralara daha önceleri gelmiş olan Türkmenler de kendisine katılmışlardır. O, ilk önce Vaspurakan Ermeni Kırallığı'na hücum etmiş ve yaptığı savaşlarda muvaffak olmuştur. Birçok ganimetler de elde ettikten sonra Seddat Oğulları Devleti arazisine girmiştir. Oradan Gürcü arazisine geçmiştir. Gürcü Kırallığı, onunla savaş yapmağa bile cesaret edememiş ve arazisi Oğuzlar'ın istilâsı altında kalmıştır. Son olarak Ani Ermeni Kırallığı'na girmiş ve ilk başarısızlığına burada uğramıştır. Bundan sonra geri dönmeye karar vermiştir. Zaten yeteri kadar ganimet elde edilmişti.¹¹⁸ Çağrı Bey'in bu akınları ve savaşları, buradaki Hıristiyan, Ermeni ve Gürcü devletlerinin kudretlerini sarsmış, özellikle Ermeni devletlerinin arazilerinin, Bizans hakimiyetine geçmesi için zemin hazırlamıştır. Bu arazilerin Bizans hakimiyetine geçmesi ise; daha sonraki Türk istilasını kolaylaştırmıştır.¹¹⁹ Dandanakan Savaşından sonra(1040) Selçuklular, Türk dünyasında hakimiyeti ele almaya başlamışlar ve gittikçe kuvvetlenerek zamanla Anadolu'ya yönelmişlerdir. Türk fetih geleneğinin bir gereği olarak fethedilecek yerlere Türkmenler yerleştirilir, uç beylikleri kurularak buralar Türkleştirilir ve fetihlere hazır hale getirilirdi. Bu doğrultuda Türkmenler, Anadolu'nun doğu sınırlarına yerleştirilmişlerdir. Anadolu'nun doğusuna yerleştirilen Türkmenler, yaptıkları fetihlerle Anadolu'nun doğusuna ve ortalarına doğru yayılmışlardır. Türkmenler, doğudan batıya doğru olan bu hareketleri esnasında ele geçirip fethettikleri yerleri benimseyerek, buralara kılıç hakkı olarak bayraklarını dikmişlerdir.¹²⁰

Türkmenlerin bu yerleşimi kesin ve güvenilir bir yerleşme olmayıp her an Bizans tehdidi altında bulunmaktaydı. 1071 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Fırat nehrini geçmiştir. Onun alim imamı Buharalı Kadı Ebu Ca'fer bu esnada sultana; "Efendimiz! Nimetlerinden dolayı Allah'a şükrederim. Zira bu nehri eski zamanlarda ve ne de İslam devrinde, köleler müstesna, Türk hükümdarı olarak,

¹¹⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s. 33.

¹¹⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, C.I., Ankara, 1979, s. 110.

¹²⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TDV., Ankara, 2000, s. 33.

ilk defa siz geçiyorsunuz.” demiştir.¹²¹ Diğer taraftan Ahlat'ta emir Afşin, Gümüştekin'le bozuşmuş yaptıkları kavga sırasında onu öldürmüştü. Afşin, Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandıracağı korkusu ve endişesine kapılması sebebiyle, buyruğu altındaki çok sayıda Türkmen atlıları ile birlikte batı yönünde hareket ederek Anadolu'da akınlara başlamıştır.¹²² Anadolu'nun Türklerle dolduğu ve Afşin'in bu memleketi baştan başa istila ettiği bir zamanda meşhur kumandan R. Diogenes Bizans tahtına çıkararak Türkleri Anadolu'dan tamamıyla atmak üzere büyük bir ordu hazırlamıştı. O, Bizans tarihinde en büyük ordulardan birini ve belki de birincisini meydana getirmişti.¹²³ Bu ordu anlatılanlara göre Rumlardan ve diğer kavimlerden olmak üzere 600 bin kişiden oluşmuştu. Buna karşılık Türk ordusu ise 400 bin kişiden meydana gelmişti.¹²⁴ Ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan ise Malazgirt'te Alp Arslan'ın mahiyetinde yalnızca 44 bin kadar askerin olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Bizanslıların eşya ve ağırlıklarını taşıyan üç bin arabaları vardı. Bu arabalara yüklenmiş mancınıklardan en büyüğü sekiz parçadan ibaretti. Bu mancınığı 1200 kişi çeker ve yüz araba taşırdı. Bu mancınık Ahlat'ın büyük ritil ölçüsüyle bir kantar ağırlığında taş atardı. Bu mancınık göğe yükselmiş başı dumanlı bir dağa benzemekteydi. 1071 yılında iki ordu arasında meydana gelen Malazgirt Savaşı ile Bizans büyük bir yenilgiye uğramış ve savaş sonunda Bizanslılardan öldürülmedik veya tutsak alınmadık kimse kalmamıştır. Bunların eşyaları açıkta kalmış olup, hiç kimse el sürmüyor ve satılığa çıkarılmış alıcısı olmayan bir mal gibi ortada duruyordu.¹²⁶ Sultan Alparslan kraldan kurtuluş akçesi olarak on milyon dinar istedi ve Diogenes buna karşı “bütün Roma memleketini size verecek olsam sizin bana göndermiş olduğunuz lütfün hakkını ödeyemem. Ben hükümdarlığa geçtiğimden beri Roma memleketinin hazinelerini kumandam altındaki ordulara sarfettim” dedi. Diogenes, kurtuluş akçesi olarak bir milyon dinarı ödemek ve her yıl 360.000 dinar vergi vermek şartı ile serbest bırakıldı. Diogenes geri dönerken, İwani(Joannes) ona hücum etti ve onu Adana şehrinde yakaladı. Sonra Kıral Michail'e haber gönderip

¹²¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 22.

¹²² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995, s. 54.

¹²³ Turan, a.g.e., s. 23.

¹²⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, TTK, Çev. Ali Sevim, Ankara, 1989, s. 12.

¹²⁵ A.Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.192.

¹²⁶ Faruk Sümer, Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, TTK, Ankara, 1988, s. 21.

vaziyeti bildirdi. Kıral Michail “ona dokunmayınız, yalnız bir manastıra yerleştirmek üzere tarafımıza gönderiniz” dedi. Diogenes, İstanbul’a yaklaştığı zaman İwani onun gözlerine mil çekti ve onu kör etti. Bu acının tesiri ile Diogenes öldü.¹²⁷ Diogenes’in ölümü Bizans için bir felaket oldu. Çünkü Alparslan onunla antlaşma imzalamıştı. Böylece bu antlaşma geçersiz olmuş ve Alparslan ve ordusunun önü açılmıştı. Türk orduları Bizans’a hücumla geçti. Bizans’ın Türklere karşı koyacak bir durumu yoktu. Türkmenlerin Anadolu’ya göçleri adeta bir sel halini almış, Türkmen kolları Anadolu’nun çeşitli yerlerine gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Yurt tutmak için doğudan kütteleler halinde Türkmen ve Oğuz kabileleri Anadolu’ya süratle geliyorlardı. Anadolu’daki büyük merkezlerin çoğu Türklerin eline geçmiş durumdaydı. Türkmen aşiretleri ele geçen şehir ve kasabalara yerleşerek yeni kasabalar ve köyler kurmuşlardır. Sultan Alparslan’ın ölümünden sonra yerine oğlu Melikşah geçmiştir. Sultan Alparslan suikaste uğradığı zaman yaralı bir haldeyken ordudan Melikşah’a destek vermeleri için söz almıştır.¹²⁸ Melikşah saltanatının ilk yılında artık Doğu Anadolu’nun fethini tamamlamış olan Türkmen boy ve oymakları büyük Türk emirleri Afşın, Artuk ve Tutak beylerin idaresinde Kızılıрмаğı geçerek Orta Anadolu’nun içlerine kadar akınlara başlamışlardır.¹²⁹ Süleyman Şah, 1075 yılında İznik’i alarak Türkiye Selçuklu Devletini kurmuş¹³⁰ ve Anadolu’daki Türkleri siyasi bir teşkilat altında birleştirmiştir. Bu arada düzenlenmiş olan Haçlı seferlerinde, Selçuklu hükümdarlarından I.Mesut ile onun oğlu II.Kılıç Arslan, Haçlı orduları ile uğraşmışlar ve büyük başarılar kazanmışlardır. Fransız ordularını Isparta ile Denizli arasında Erle ovasında yapılan savaşta müthiş bozguna uğratmışlardır. Haçlılar Denizli’den Antalya’ya doğru ilerlerken Türkmenlerin hücumları ile çok büyük kayıplar vermişlerdir.¹³¹

1176 yılında Miryokefalon savaşıyla Bizans’a Malazgirt’ten sonra ikinci büyük darbeyi vuran Kılıç Arslan, 1180-1182 yılları arasında Uluborlu, Kütahya, Burdur, Denizli’yi Antalya’ya kadar fethederek buradaki Türkmen aşiretlerini kendi idaresi altına almıştır. Sultan, Bizans’a karşı bu askeri hareketleri sırasında , Büyük

¹²⁷ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1945, s. 323-324.

¹²⁸ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't Tarih Tercümesi*, C. X, Çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 80.

¹²⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 46-53.

¹³⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s.41.

¹³¹ Turan, a.g.e., s. 185.

Selçuklu Devleti Sultanı Sencer'in, Karahitay ve Oğuzlar tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Türkistan'dan Anadolu yönüne zaman zaman büyük Türkmen kitleleri göçe başladı. Böylece Anadolu'da Türk nüfusu Bizans aleyhine çoğalmakta ve Türkleşme de o ölçüde hız kazanmakta idi. Sultan Kılıç Arslan'ın uzun, yorucu ve başarılı saltanat devresi sonunda, yaşlanıp takatten düşmesi ve dolayısıyla seferlere gidememesi sebebiyle, oğulları arasında sultan olma arzusu ortaya çıktı. Kılıç Arslan, devleti hanedan mensuplarının, yani hükümdar oğullarının ortak malı sayan eski Türk feodal devlet töresine uyararak, ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırdı. Uluborlu ve civarını Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdi.¹³²

Burdur ve havalisindeki Türkmenler kolay kolay Selçuklu Devleti'nin hakimiyeti altına girmek istemiyorlardı. Bu nedenle Selçuklu hükümdarları buralara zaman zaman ordular göndererek Türkmenleri hakimiyetleri altına almışlardır. Nitekim Burdur ile Antalya I. Keyhüsrev tarafından fetih olunmuş¹³³ ise de bu fetih, I.Keykavus (1216) ve Alaeddin Keykubat zamanlarında tekrarlanmıştır. Türklerin siyasî manâda bölgede hâkimiyet kurmaları Miryo Kefalon zafriyle başlar. Bu zafer Anadolu'nun önemli bir bölümünün yanısıra Gelendost, Yalvaç, Uluborlu, Senirkent çevresini Türklere kazandırmıştır. Isparta yöresinin bütünü ancak bu mücadelelerden sonra H. 600 (M. 1204) yılında Kılıç Arslan zamanında fethedilmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda başta Kayılar olmak üzere, Afşar, Çavdar, Bayındır, Bayat, Kınık, Salur, Eğmür vb. Oğuz boyları yöreye gelip yerleşmişler ve birer uç karakolu olmuşlardır. Nitekim bugün Isparta ve kazalarında bu boy adlarıyla anılan pek çok yer ismi bulunmaktadır.¹³⁴

Rükneddin Kılıçarslan, kıymetli devlet adamlarını kendisinden soğutmuş ve uç beylerini de çeşitli bahanelerle ortadan kaldırmaya başlamıştı. Burdur kalesi komutanını da kendisine kötü söz söylemiştir bahanesiyle idam edilmesini ve cesedinin köpeklere atılmasını emretmişti. Burdur kalesi komutanı, Sahipata Fahreddin Ali'nin oğlu Hüseyin beyin kayın biraderi idi Selçuklu devletinde prensler

¹³² Sevim, Merçil, a.g.e., s. 445.

¹³³ İbn Bibi(El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l Ala'iyeye(Selçukname)*, C. I, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 105-120.

¹³⁴ Nuri Köstüklü, *Hamid Sancağı ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1993, s. 14-15.

arasında taht kavgalarının başlaması, Horasınlı Baba İlyas¹³⁵ ayaklanması, ve Şemişat havalisinde Gefersut nahiyesinde yetişen Baba İshak isimli şahsın Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Türkmenler arasında bir çok taraftar peyda ederek Amasya civarında bir mağarada bir velî hayatı i'tikafı geçirmekte ve halkı Sultan Gıyaseddin aleyhine teşvik etmekte idi. Sultnı sarsacak bir dereceye geldiğine hükmedince, Gefersut ve Maraş havalisindeki müritlerine haber göndererek kıyam işareti vermiştir bunların çıkarmış olduğu isyan¹³⁶, 1243 yılında Köseadağ savaşıyla Moğollar karşısında alınan büyük yenilgi, Cengizogulları İlhanlı Devletine verilen ağır vergiler devletin temelini sarsmıştır. Uç Beyleri birer birer hükümet kurmaya başlamışlardır. 1307 yılında da III.Alaaddin kendisine isyan eden Türkmenlere karşı Osman Bey'in yardımıyla mücadele ettiyse de, Moğol Hükümdarı Gâzân Han ile yaptığı savaşta bir dereceye kadar zafere nail olmuşsa da, Gâzân Han onu tuzağa düşürerek idam etmiştir. Böylece Selçuklu Devleti kaybolup gitmiştir. Selçukluların son dönemlerinde merkezi otoritenin zayıflamasıyla beraber uç beylikleri bağımsızlıklarını ilan etmeğe başlamışlardır. Karesi "Mizi"de hükümet ediyordu. Saruhan ve Aydın "Lidi", nâm-ı diğerle "Meoni"de, Menteşe "Kari"de, Teke "Lisi", "Pamfili"de hakim idiler. Pamfili'nin kuzeyinde ve içeride Hamîd "Pizidi" ve "İzuri" üzerlerine kadar istila dairesini genişletmiş idi. Hamîd memleketinin kuzeyinde "Likaoni" Karaman'a tabi idi. Karaman, evvela Lârende'yi hükümet merkezi yaparak, daha sonra Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan Konya'ya nakletmiştir. Bu geniş arazinin kuzeydoğusunda Germiyan "Kuzey Frikya" bulunuyordu. Yalnız bu memleket prensinin ismiyle anılmayıp, Kütahya şehri (Eski Kutium) yakınlarında bulunan eski payitahtının ismini muhafaza etmiştir. Keşiş Dağları eteklerine kadar "Galati" ve "Bitini" ile Osmanlı Padişahlarına ait olarak, bu suretle onlar Bizans Hükümeti elindeki araziye çevrelemiş bulunmakta ve kışı şehirlerde yazı yaylalarda geçirmekteydiler. Bu padişahların memleketlerinin kuzeydoğusunda ve Bitini mıntikasının doğusuna doğru, Ereğli'den Sinop'a kadar Kastamonu "Paflogonya" sahillerinde daha yarım asır Selçuklu ailesinin son prensi olan Gazi Çelebi hüküm

¹³⁵ Türkmenler arasında, Samsat yörelerinde, Horasınlı Baba İlyas (veya Baba Resul) adlı, daha çok Şamani inançlara bağlı, İslamiyeti henüz hazmedememiş bir Türk şeyhi,dini ve siyasi amaçlara sahip olup peygamberlik iddiasında bulunarak yanındaki göçebe Türkmenlerle çıkarmış olduğu isyandır(1240).

¹³⁶ F.Babinger, F. Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, İnsan yay., Çev. Ragıp Hulusi, Yayına haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 2000, s. 51.

sürmüştür. Ondan sonra ve hatta onun hayatında her ikisi de Kızıl Ahmetli diye anılan Umur Bey ve İsfendiyar, eski kavimlerden “Henet”, “Kukun”, “Mariandini”lerin memleketlerini zaptetmişlerdir.¹³⁷

14. Beylikler Döneminde Isparta ve Çevresi

Hamid Oğulları Beyliği 1300-1301 yılları arasında İlyas Bey'in oğlu Feleküddin Dündar Bey tarafından Eğridir(Eğirdir), Borlu(Uluborlu), Yalvaç, Isparta, Burdur, Asi kara ağaç, Keçiborlu, bölgelerinde kurulmuş ve daha sonra da Korkuteli ve Antalya'yı da sınırlarına dahil etmiştir. Beyliğin adı, Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad'ın hizmetine girmek üzere aşiretiyle birlikte Kuzey Suriye'yi terk ederek Anadolu'ya geldiği, uzun süre sultanın çocuklarına ve askerlerine silah talimi yaptırdığı, Alaeddin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından başarılı hizmetleri sebebiyle mükafatlandırılarak 1240'da Isparta ve Burdur, yöresine uç kumandanı olduğu rivayet edilen Hamid Bey'den gelir.¹³⁸

15. Hamidoğulları Beyliği Dönemi

Bir rivayete göre beyliğin kurucusu Hamid Bey, Yomut kabilesinden ve Celaleddin Harzemşah komutanlarındandı. Yomut ismini incelediğimiz zaman bu ismin Yumut, Yamut, Yemut ve Yumut şekillerinde de geçtiği görülmektedir. Yomut veya Yumut bir araya gelme, toplanma vb. manaları ifade etmekte olup Türkçe bir kelimedir.¹³⁹ Celaleddin Harzemşah'ın Cengiz Saldırısından sonra öldürülmesi ve ordusunun dağılmasından sonra Hamid Bey birliği ile önce Suriye'ye ve sonra Anadolu'ya geçerek Selçuklu Devleti hizmetine girmiştir. Hamid Bey, Karaman Bey ve oğlu Mehmet Bey'e karşı uzun süre savaşmış, Selçuklular'a önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹⁴⁰ Mehmet Bey, yönetimi eline aldıktan sonra beylerine çeşitli yöreleri pay etmiştir. Antalya bölgesini Teke Paşa'ya ve Burdur'u Çığralı'ya kadar Hamid Bey'e vermiştir. Hamid Bey, Burdur'da Selçukluların uç beyi iken 1291 yılında başlayan Türkmen ayaklanmaları sırasında kendisine tabi olan Türkmenlerle beraber

¹³⁷ Bonon J. Van Hammer Burgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I., İstanbul, 1983, s. 59.

¹³⁸ Sait Kofoglu, “Hamidoğulları”, D.İ.A., C. XV, İstanbul, 1997, s. 471.

¹³⁹ Karşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügati-t Türk*, C.IV, Çev. B. Atalay, Ankara, 1943, s. 812-814.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 1988, s. 5.

harekete geçerek merkezi yönetime karşı isyan etmiş Isparta merkez olmak üzere bağımsız bir beylik kurmaya çalışmıştır. Karamanlılar'ın başını çektiği bu Türkmen hareketini önleyebilmek için Sultan II.Mesud, İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han'dan yardım istemiştir. 1285 yılında özellikle Türkmen hareketlerini durdurmak için Geyhatu yirmi bin kişilik bir orduyla Anadolu'ya gelmiştir. Erzincan'da yaylak ve kışlak kuran Geyhatu'nun ve Türkiye'deki diğer bütün Moğol askerlerinin her türlü giderleri Selçuklu Devletinin hazinesinden karşılanmakta idi. Bu vesileyle de ciddi sıkıntılar çekilmekteydi.¹⁴¹

Geyhatu önce Karaman topraklarında ardından Eşref oğulları bölgesinde Beyşehir ve yöresiyle Eğridir , Isparta ve kısmen de Burdur'da tahribat ve katliamda bulunmuştur. Hamid Bey, bu Moğol saldırısından kurtulabilmek için Davras Dağlarının sarp kısımlarına çekilmek zorunda kalmıştır. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Selçuklu sultanı II. Mesud'u azletmesi sebebiyle (1296) doğan otorite boşluğundan faydalanan Hamid Bey, muhtemelen 1297 yılında müstahkem bir yer olan Uluborlu'yu hükümet merkezi yaptı ve Isparta, Burdur, Eğridir, Ağros(Atbey), Gönen, Barla, Keçiborlu yöresinde Hamidoğulları Beyliği'ni kurarak bağımsızlığını ilan etti.¹⁴² Beyliğin adı bazı çağdaş kaynaklarda, sonradan Osmanlı hakimiyeti dönemine bir sancak adı olarak intikal eden Hamid-ili şeklinde de geçmektedir. Beyliğin sınırlarını Yalvaç, Şarkikaraağaç, Avşar, Sütçüler, İncirli ve Ağlasun gibi yerleşim merkezlerini içine alacak derecede genişleten Hamid Bey ailenin en yaşlı üyesi olarak eski Türk geleneğine uygun bir şekilde hükümet merkezi Uluborlu'da "ulu bey" sıfatıyla hüküm sürdü. Onun 1302-1303 yılında hayatta olduğu ve Uluborlu'da yaşadığı, Genceli köyünde kurulmuş olan Koyun Gözü Baba Zaviyesi'ne ait bir vakfiyeden anlaşılmaktadır. Bu vakfiyede kendisinden "es-Sultanü'l-a'zam ve Padişahü'l-muazzam sultan-ı Selatinü'l-Arab ve'l-Aaacem es-Sultan Hamid" şeklinde ve Anadolu Selçuklu Sultanlarına mahsus ünvanlarla bahsedildiği görülmektedir. Anadolu'da İlhanlı hakimiyetinin ve korkusunun yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Hamid Bey de bağımsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen 1299-1300 yılında hükümet merkezi Uluborlu başta olmak üzere Eğridir ve Burdur'da Gazan Han adına sikke kestirmek zorunda kalmıştır. Hamid Bey'in ayrıca aynı tarihte ve aynı merkezde, hiçbir Anadolu beyinin cesaret edemediği bir

¹⁴¹ Sevin, Merçil, a.g.e., s. 487

¹⁴² Bkz.; Uluborlu'daki Koyungözü Vakfiyesi.

davranışla Selçuklu Devletini metbu tanıdığını gösterecek bir şekilde III. Alaeddin Keykubad adına sikke kesdirdiği dikkati çekmektedir. Onun kesdirdiği bu sikkelerin önemli bir özelliği de o zamana kadar İslami sikkelerde görülmeyen “humiyet ani'l-âfât” (Allah afattan korusun) ibaresinin bulunmasıdır. Bu ibare Anadolu’da istilacı olarak bulunan ve halka büyük zulümler yapan Moğollar için kullanılmış olmalıdır. Hamid Bey ayrıca (h.700) 1300-1301 yılında, Hemedan’da sürgünde iken Gazan Han tarafından ikinci defa Selçuklu sultanlığına getirilen II.Mesud adına da Uluborlu’da sikke kestirmiştir.

a. İlyas Bey Dönemi: Hamid Bey’in ölümünün ardından onun sağlığında eski Türk geleneğine uygun bir biçimde merkezi gönen olmak üzere Keçiborlu, Avşar, Atbey, Şarkikaraağaç hattında hüküm süren oğlu İlyas, beyliğin idaresini ele almıştır. İlyas Bey’in babasının ölümünden sonra beyliğin başına geçerek Uluborlu’da hüküm sürdüğü yine aynı dönemde Keçiborlu’da yaşayan, ilim ve tarikat erbabı olduğu anlaşılan Şeyh Şikem’e bağışladığı emlak ve araziyle ilgili olarak düzenlenen bir vakfiyeden anlaşılmaktadır. İlyas Bey’in ardından beyliğin idaresi büyük oğlu Felaküddin Dünder Bey’e geçmiştir.¹⁴³

b. Feleküddin Dünder Bey Dönemi: Dünder Bey, dedesi Hamid Bey zamanında Eğirdir ve Burdur arasında geniş yetkilerle hüküm sürmekteydi. Dünder Bey’in Burdur’da hüküm sürdüğü şehre hakim bir mevkide yaptırmış olduğu Ulu Cami’nin 1300-1301 tarihli kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığına göre Dünder Bey “melikü'l-ümera” unvanını kullanmıştır. Bu unvan Selçuklular döneminde orduların baş kumandanına verilen unvandır. 1914’de büyük depremle yıkılan cami, 1920-22 yılları arasında tekrar yapılmış ve adı da ulu Camii konmuştur.

Çok faal bir emir olan Dünder Bey, beyliğin hududunu güneye doğru genişleterek Göllhisar’ı ve eski adı İstanos olan Korkuteli’ni ve daha sonra Pamfilya’nın büyük şehri olan Antalya’yı elde etmiş ve ülkesini Germiyan ve Denizli hudutlarına kadar büyütülmüştür.¹⁴⁴ Bu başarısına bir anı olarak Dünder Bey, Burdur’da Muzafferiye Medresesini kurmuştur. Kendi adıyla anılan bu medresenin 1301-1302 tarihli kitabesinde ise “melikü'l-ümera” unvanının yanı sıra yine

¹⁴³ Kofoglu, a.g.md., s. 471-472.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 62.

Selçuklularda ordu komutanlarına ve buldukları bölge veya vilayetlerde asayiş sağlayan vali ve kumandanlara verilen “işpehsalar” unvanı da geçmektedir.¹⁴⁵

Dündar Bey idareyi ele aldıktan sonra muhtemelen 1307 yılında hükümet merkezini bir zamanlar Selçuklu sultanlarının sayfiye yeri olarak kullandıkları Eğridir’e nakletmiştir. Dündar Bey bir hayli eserlerle Eğridir’i imar ederek kendi künyesine nispetle Felekebad adını vermiştir.¹⁴⁶ Dündar Bey böylece Konya ile Antalya arasındaki ticari ve askeri yolları denetleyecek bir konuma gelmiştir.

Beyliğin sınırlarını bir taraftan Denizli ve Germiyan topraklarına, diğer taraftan Antalya’ya doğru genişletmeye başlayan Dündar Bey kısa sürede Asi kara ağaç (Şarkıkaraağaç), İrle (Yeşilova) ve Tefenni’yi ele geçirdi. 1312’de Gölhisar ve Korkuteli’ni zappederek Antalya kapılarına dayandı. Ancak Anadolu’ya gönderilen ve Temmuz 1314’te Erzincan, Sivas arasındaki Karanbük mevkiinde ordugahını kuran Emir Çoban’ın gazabından korkarak İlhanlı Devletine bağlılığını arz etmek üzere onun huzuruna gelen Türk beyleri arasında o da yer almıştır.¹⁴⁷ Dündar Bey de diğer Anadolu Beyleri gibi yüksek hakimiyetini tanımış olduğu İlhan’ın hazinesine her sene dört bin dinar, yani altın vergi vermekteydi.¹⁴⁸

Dündar Bey, İlhaniler yani Garp Moğolları hükümdarı Olcaytu Mehmed’in 1316’da ölümü ve oğlu Ebu Said’in tahta geçmesinden sonra meydana gelen karışıklıklar sırasında Dündar Bey, yeniden fetihlere başlayarak Antalya’yı ele geçirmiş ve buranın idaresini de kardeşi Yunus Bey’e vermiştir. Böylece Teke-ili denilen bu bölgede Teke Oğulları Beyliğinin temelleri atılmış oldu. Dündar Bey daha sonra İlhanlı otoritesini tanımayarak bağımsızlığını ilan etmiş ve “sultan” unvanını almıştır. Komşuları olan beyler; Aydın, Saruhan, Menteşe gibi kendisine tabi olmuşlardır.¹⁴⁹

Yazıcı Oğlu Ali’ye göre , Dündar Bey kuvvetli bir bey idi. Hatta Aydın, Saruhan, Menteşeoğulları ve Osman Bey vergi verip onu metbu tanıyorlardı. Bu husus şüphesiz Dündar Bey’in şahsiyeti ile birlikte , buyruğunda kalabalık sayıda

¹⁴⁵ Kofoglu, a.g.md., s. 472.

¹⁴⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 62

¹⁴⁷ Kofoglu, a.g.md., s. 472.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK, Ankara, 1982, s. 50.

¹⁴⁹ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989, s. 294-295.

Türkmen bulunmasıyla ilgilidir. Bu Türkmenlerin önemli bir bölümünü Moğol baskısıyla yeni gelenler teşkil etmiş olabilir.¹⁵⁰

Dündar Bey XIV. Asır başlarından itibaren, çeyrek asır hakim bir rol oynayarak, bir kısım Anadolu beylerine karşı bir üstünlük elde etmiştir. Mesalik al-Absar'ın yazdığına göre, Dündar'ın 15000'i atlı ve 15000'i yaya olmak üzere 30000 kadar kuvveti ve meşhur beldelerinden başka , on beş kadar da müstahkem kalesi varmış.¹⁵¹

Ebu Said Bahadır Han'ın hükümdar olması üzerine meydana gelen bazı karışıklıklar esnasında Anadolu beyleri yavaş yavaş İlhanilere karşı bağılıklarını gevşetmeye başlamışlardır.¹⁵² Anadolu'nun genel valisi Demirtaş, Türkmen beylerini sıkı bir şekilde kendisine bağlamak siyasetini güdüyordu. Harekete geçerek Karamanoğullarından Konya bölgesini almış ve Karamanlılar'ın elinde yalnız Larende'yi bırakmıştır. Demirtaş onlara, ülkelerinin gayet sarp ve içinde sağlamlaştırılmış hisarlar bulunmasından dolayı daha fazla bir şey yapamayacağını biliyordu. Hatta Aksarayı'ye göre, Demirtaş Karamanlılar'a karşı barışçı bir siyaset takip etmiştir. Karamanlılar'ın ulubeyi Bedreddin İbrahim Bey idi. Onun Musa, İsa ve Halil adlı kardeşleri olduğu biliniyorsa da , Yahşi Han'ın bunlar ile münasebeti hakkında kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir.¹⁵³

Demirtaş, Konya'yı işgal ettikten sonra, Eşrefoğulları üzerine yürümüş Eşrefoğlu Süleyman Bey'i öldürtüp Beyşehir'ne Moğallardan bir vali tayin ettikten sonra.¹⁵⁴ Türkmen Beylerinin en kuvvetlisi mevkiine yükselmiş bulunan Hamid-oğlu Felaküddin Dündar Bey üzerine yürüyerek onu Eğirdir'de kuşatmıştır. Hamid Oğulları'nın ülkesi Isparta, Burdur ve Antalya'yı içine alıyordu. Yazıcı Oğlu Ali'ye göre Dündar Bey kuvvetli bir bey idi. Hatta Aydın, Saruhan , Menteşe oğulları ve Osmanoğulları vergi verip ona tabi oluyorlardı. Bu husus şüphesiz Dündar Bey'in şahsiyeti ile birlikte, buyruğunda kalabalık sayıda Türkmenlerin bulunması ile ilgilidir. Bu Türkmenlerin önemli bir kısmını Moğol baskısı ile yeni gelenler teşkil etmiş olabilir. Yazıcı Oğlu Ali'ye göre Demirtaş, Dündar Bey'e bir şey yapamamış

¹⁵⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Der.*, C.I, TTK, Ankara, 1970, s. 1-3.

¹⁵¹ Uzunçarşılı, "Hamidoğulları", *İ.A.*, MEB., C. V/1, 1997, s. 189.

¹⁵² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 50.

¹⁵³ Sümer, a.g.e., s. 1-3.

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 63.

bilakis Demirtaş'ın çekilmesi üzerine, mal ve davarlarından çoğu Dünder Bey'e geçmiştir.¹⁵⁵ Fakat anonim Selçukname'de ise Dünder Bey'in 1323'de Demirtaş tarafından tutsak alındığı gibi, Demirtaş'ın Mısır'a kaçması üzerine, Hamidoğlu İshak Bey'in Mısırdan gelip ülkesine hakim olduğu kısaca anlatılmaktadır. Yine aynı eserde Demirtaş'ın H.726 yılında Zilkade ayının ikinci Perşembe günü (9 Ekim 1326) Beyşehirini ele geçirip Eşrefoğlu Süleyman Şah'ı tutsak aldığı, daha sonra öldürerek cesedini Beyşehir Gölüne attığı belirtilmektedir.

Demirtaş'ın Anadolu'da biricik ortadan kaldırdığı hanedan Eşrefoğulları'dır. İ. Hakkı Uzunçarşılı ise Anadolu Beylikleri adlı eserinde Dünder Bey'in Antalya'ya kaçtığını ve oranın bey'i bulunan Yunus'un oğlu Mahmud Bey tarafından Dünder Bey'in Demirtaş'a teslim edildiğini belirtmektedir.¹⁵⁶

Dünder Bey öldürüldükten sonra Demirtaş, Hamitoğulları Beyliğinin Isparta ve Eğirdir kolunu eline geçirmiş oldu(1324).¹⁵⁷ Demirtaş'ın Dünder Bey'in mülkünü hakimiyeti altına aldığı sıralarda Dünder Beyin oğulları saklanmışlardır. Bu dönem Hamit Oğulları Beyliğinin bir fasıla (duraklama) dönemidir.¹⁵⁸ Demirtaş ise, Dımaşk Hoca'nın öldürüldüğü sırada (15 Şevval 727) 3.Eylül 1327 Anadolu'nun batı taraflarında bulunuyordu. Türkiye'nin Antalya'ya kadar uzanan kısmını idaresi altına almış ve buralarda dirlik ve düzenliği tesis etmişti. Hadiseyi haber alan Demirtaş, Sivas'a girmeyerek emirleri ile istişare etti. Neticede Ebu Said'e ve askerlerine güvenmediği için ailesini ve bir kısım servetini Larende'ye yakın pek muhkem kalelerden birine (Yavaş Kara Hisarı) yerleştirdikten sonra, aldığı müsaade üzerine Memlük sultanı el-Meliku'n-Nasır'a iltica etmek üzere Anadolu'dan ayrıldı(727 Zilhicce başları). Memlük sultanı tarafından sıcak bir şekilde karşılanan Demirtaş'ın yanında ileri gelenlerden Ahi Osman, Mahmud Şah, Şaban Şah, Yunusoğlu Mahmud vardı. Bunlardan Ahi Osman kayınbiraderi Şaban Şah amcası oğlu, Yunus Bey'in oğlu idi. En-Nasır, Demirtaş'ın ailesini getirmek için Karamanoğluna mektup yolladı ise de, Demirtaş'ın çocukları “ bizim orada ne işimiz var ” diyerek Mısır'a gitmeyi ret ettiler. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın Memlüklüler'in yanına sığınması

¹⁵⁵ Sümer,a.g.e., s. 87.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 63.

¹⁵⁷ Sevim, Yücel, a.g.e., s. 295.

¹⁵⁸ Mahalli rivayete nazaran Dünder Bey'in kabri Eğirdir'in Eskişehir kasabasında olup halk veli diye ziyaret ederlermiş.

üzerine, Mahmud Bey de Kahire'ye kaçtı ve orada hapsedildi.¹⁵⁹ Karamanoğlu Bedreddin Bey, sultana, bunun Demirtaş ile oğulları arasında bir muvazaa olduğunu, onun Anadolu'da çok kan döktüğünü yazdığı gibi, mektubunda Demirtaş'ı Mısır'ın hakimiyetini eline geçirmek için oraya gitmiş olmakla da itham etti. Karamanoğlu mektup ile birlikte Antalya hakimi Hamidoğlu Necmeddin İshak Bey'i de gönderdi. İshak Bey, Demirtaş'ın Antalya'yı alarak babasını (Dündar Bey'i) öldürdüğünden, kan davası için gelmişti. Bu esnada Demirtaş'ın teslim edilmesi için Ebu Said'in elçileri de gelip gidiyorlardı. Neticede Memlük sultanı en uygun tedbirin Demirtaş'ı ortadan kaldırmak olduğuna karar verdi.¹⁶⁰

c. Hızır Bey Dönemi: Dündar Bey öldürüldüğünde geride bıraktığı çocuklarından Çelebi Mehmed Bey, Gölhisar'da hüküm sürmekte idi. Mübarizüddin İshak Bey ise babasının sağlığında gittiği Mısır'da bulunmaktaydı. Bu arada bir köşede saklanan ve Demirtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra ortaya çıkarak Hamid Oğulları Beyliğini yeniden ihya ettiği belirtilen Bedreddin Hızır Bey ise zannedildiği gibi Dündar Bey'in oğlu değildir. Dündar Bey'in ricası üzerine Müslihüddin Mustafa b. Muhammed'in Mülk, İhlas ve Yasin surelerine dair yazmış olduğu tefsir risalelerinin girişinde verilen bilgiye göre Hızır Bey Dündar Bey'in torunudur. Yine bu risalelerden anlaşıldığına göre adaletli, dindar ve faziletli bir insan olan Hızır Bey, Mısır'da bulunan babası Mübarizüddin İshak Bey adına beyliğin idaresini eline aldı¹⁶¹. Kısa süren bu ilk idaresi sırasında Demirtaş'ın ortadan kaldırdığı Eşrefoğulları Beyliğine ait Beyşehir, Seydişehir, Akşehir ve Doğanhisar'ı ele geçirerek Hamid Beyliğinin sınırlarını genişletti.

d. Necmeddin İshak Bey Dönemi: Diğer taraftan İshak Bey, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın gazabından korkarak Mısır'a kaçan Demirtaş'tan, katlettiği babası Felaküddin Dündar Bey'in kanını Memlük sultanı el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Klavun'un huzurunda dava etmiş, el-Melikü'n-Nasır, İshak Bey'i haklı bulmuş ve onu Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey'e yazdığı mektupla Anadolu'ya geri gönderirken Demirtaş'ı Ağustos 1328'de öldürtmüştür. Aynı yıl içinde Eğridir'e ulaşan Mübarizüddin İshak Bey, kendi yokluğunda beyliği

¹⁵⁹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK., Ankara, 2000, s. 298-299.

¹⁶⁰ Sümer, a.g.e., s. 90-91.

¹⁶¹ Kofoglu, a.g.md., s. 472.

yöneten oğlu Hızır Bey'den¹⁶² idareyi devraldı. 733'te (1332-1339) Anadolu'yu ziyaret eden İbn. Battuta, Antalya'ya vardığı zaman Antalya sultanının Yunus Bey'in oğlu Hızır Bey olduğunu yazar. Ziyareti sırasında Hızır Bey'in hasta olduğunu, onu ziyaret edip konuştuktan sonra veda edip ayrıldığını Hızır Bey'in ayrıldıktan sonra da hediyeler gönderdiğini yazmıştır. Daha sonra Burdur'a doğru yola çıktığını Burdur'un bağ ve bahçelerle çevrili ufak bir şehir olduğunu ve şehrin kalesinin dik bir dağın tepesinde bulunduğunu belirtmiştir. Burada belde hatibinin evine indiğini Ahilerin toplanıp kendilerinde İbn Battuta ve yanındakilerin kalmasını istediklerini ancak Hatib'in buna razı olmadığını bunun üzerine de içlerinden birinin bağında bir ziyaret hazırladıklarını ve kurban kestiklerini belirtmiştir. İbn Battuta'da belde halkının kendi dillerini bilmediğini ve tercüman aracılığıyla onlarla konuştuğunu bir gün kaldıktan sonra Sabarta (Isparta)'ya doğru hareket ettiğini belirtir. Isparta'nın da bakımlı zengin çarşıları sayısız Irmak, bağ ve bostanları bulunan bir belde olduğunu, şehrin hisarının yüksek bir dağ üzerinde olduğunu ve akşam vakti buraya vararak belde kadısının evinde misafir olduğunu yazmıştır. Isparta'dan Eğridir'e yol olduğunu pek bakımlı ve yanı başında tatlı sulu bir gölün bulunduğunu belirttiği Eğridir'e vardığında Ulu Cami karşısındaki medreseye indiğini yazmıştır. O dönemde burada müderrislik yapan Müslihiddin'in Mısır ve Suriye'de okumuş, bir süre de Irak'ta kalmış çok temiz bir dille ve gayet güzel bir şekilde konuşan zamanın nadir yetiştirdiği erdemli ve bilgin kişilerden biri olduğunu İbn. Battuta'nın seyahatnamesinden anlıyoruz.¹⁶³

Ebu İshak Bey, Bilad-i Rum'un ileri gelen hükümdarlarından biridir. Babası hayattayken bir süre Mısır'da kalmış ve hacca gitmiştir. Çok temiz ve iyi huylu bir kimse olup, adet edindiği şekilde ikindi namazlarını hergün Cuma mescidinde eda ederdi. Namazı kıldıktan sonra sırtını kible yönündeki duvara dayar ve önünde yüksekçe, tahta bir kürsüde oturmuş bulunan hafızların Fetih, Mülk ve Amme surelerini tilavetlerini dinlerdi.¹⁶⁴ Bu hafızlar o kadar güzel okurlardı ki, onları dinlerken gönüller coşar, yürekler titrer, tüyler diken diken olur, gözlerden yaşlar boşanırdı. Hükümdar daha sonra saraya dönerdi. Sultan bütün Ramazan gecelerinde,

¹⁶² Tarihler Felaküddin Dündar'a oğlu Hızır Bey'in halef olduğunu yazarlar, İbn Battuta, Antalya emiri Hızır'ın Dündar'ın biraderi Yunus'un oğlu olarak göstermektedir.

¹⁶³ İbn Battuta, a.g.e, s. 12.

¹⁶⁴ Kofoglu, a.g.md., s. 472.

yere serilmiş ve üzerinde başka minder veya döşek bulunmayan bir kilim üzerinde oturur, büyücek bir yastığa da yaslanırdı. Yanı başında Müslihuddin Fakih yer almaktaydı. Ondan sonra da beyliğin ileri gelen memurları ve vazifeli beyleri oturmakta idiler. Bu şekilde yemek getirildi. Oruç, tabaklara konmuş şeker ve yağla ezilmiş mercimekten yapılmış tiritle açılırdı ve bunu Cenab-ı Peygamberin, Tanrı'nın selamı üzerine olsun, öteki yemeklere tercih ettiğini ileri sürerler biz de onun güzel adetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz derlerdi. Bunun arkasından ise öteki yemekler yenmekte idi. Ramazan ayının bütün geceleri böyle geçti.

Bu günlerde beyin çocuklarından biri öldü. Bunlar Mısır ve Suriye ahalisinin yaptıkları gibi Tanrı'nın rahmeti olsun diye öyle feryat etmezler. Hele Lor halkının hükümdar çocukları öldüğü zaman yaptıkları ve daha önce açıkladığımız davranış ve tutumların hiçbirini göstermezlerdi. Cenaze gömüldükten sonra Sultan ile medresedeki öğrencileri üç gün süre ile sabah namazını izleyen anlarda kabristanı ziyaret ettiler.

İkinci günü halkla birlikte ben de törene katıldım. Sultan beni yaya yürür görünce hemen bir at gönderdi ve özür diledi. Tören dönüşü medreseye varınca atı geriye yolladım. Bunun üzerine atı kabul etmediği gibi bana onu ariyat değil, hediye olarak verdim dedi ve ayrıca bir kat elbise ile para ihsan eyledi. Oradan Gölhisar'a hareket ettik. Burası dörbir yanı su ile çevrili küçük bir atlının geçebileceği köprü gibi bir yoldur. Kasaba suyun ortasında yükselen bir tepe üzerinde kurulmuştur. Bu sebeple ele geçirilmesi güç, metin bir kale görüntüsündedir. Burada ahilerden birinin tekkesine indik. Gölhisar'ın hükümdarı, Mehmet Çelebi'dir. Çelebi Türk dilinde "efendim" manasına gelir. Bu zat Eğridir hükümdarı Sultan Ebu İshak'ın kardeşidir. Şehre indiğimiz vakit, orada bulunmuyordu. Burada birkaç gün kaldıktan sonra o da döndü ve bize geniş ölçüde iltifat ederek yol harcımızı gördü. Oradan Karaağaç yoluyla ayrıldık.¹⁶⁵ Eğridir'den sonra İshak Bey'in kardeşi Çelebi Mehmed Bey'in hüküm sürdüğü Gölhisar'a geçtiğini bildiren İbn Battuta, gölün ortasında yükselen bir tepede kurulmuş olan bu beldenin ele geçirilmesi zor bir kale görüntüsünde olduğunu söyleyen İbn Battuta'nın verdiği bilgilerden, İshak Bey'in de babası Dünder Bey gibi Sultan unvanını kullandığını ve kendisi ulu bey olarak Eğridir'de bulunurken kardeşi Mehmed Bey'in Gölhisar'da, oğlu Hızır Bey'in ise Uluborlu'da

¹⁶⁵ İbn Battuta, a.g.e., s. 10-15.

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 230.

hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Mübârizüddin İshak Bey'in vasiyeti üzerine 736'da (1335-36) Eğridir'e çok yakın olan Yazla mevkiinde "hankah" adı verilen tek kubbeli, ortası havuzlu büyük bir yapı inşa edildiği bildirilmektedir. Günümüzde hiçbir izi kalmayan ve yerine askeri kışla ve eğitim tesisleri yapılan hankahın kitabesi İshak Bey'in 1335'den önce öldüğünü göstermektedir.

e. Hüsameddin İlyas Bey Dönemi: Bazı tarihçiler, İshak Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına Gölhisar emîri olan kardeşi Çelebi Mehmed Bey'in oğlu Muzafferüddin Mustafa Bey'in geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat Mustafa Bey'in Burdur'da 745 (1344-45) yılında yaptırdığı Muzafferiyeye Medresesi'nin kitabesindeki, "Emere bi-imâreti hâzihi'l-medîneti'l-Muzafferiyeti el-emîrül-muazzam muzafferü'd-dünyâ ve'd-dîn Mustafa b. Muhammed" ibaresinden onun Burdur şehrinin emiri olarak hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Esasen İshak Bey'in oğlu Hızır Bey halen sağ olup Uluborlu'da hüküm sürmekte iken amcasının oğlu Mustafa'nın beyliğin başına geçmesi pek mümkün görünmemektedir. Hızır Bey ikinci defa ulu bey olarak Eğridir'de idareyi ele aldığı anda amcazadesi Mustafa Bey'in de eski Türk devlet töresine göre Burdur yöresinde hüküm sürdüğü düşünülebilir. Hızır Bey, bu dönemde daha çok imar faaliyetlerine önem vermiştir. Dünder Bey Medresesinin karşısındaki Selçuk mimarisi olan Hızır Bey Camii, Hamid Oğlu Hızır Bey tarafından tamir ve tevşî edilmiştir.¹⁶⁶ Hızır Bey bundan sonra ömrünün geri kalan kısmını ilmî ve dinî faaliyetlerle geçirmiş, beyliğin idaresini, Eğridir'in Yazla mevkiinde bulunan Baba Saltan Türbesi'nin 759 (1358) tarihli kitabesine göre amcazadesi Mustafa Bey'in oğlu Hüsâmeddin İlyas Bey'e bırakmıştır. Eğridirli Şeyh Mehmed Çelebi'nin Menâkıb-ı Burhâneddin Eğridirî adlı eserinde verdiği bilgiye göre Hızır Bey 765'te (1364) hacca gitmiştir.¹⁶⁷ Öte yandan Antalya'nın 1361'de Kıbrıs kralı tarafından zaptı üzerine İlyas Bey, Teke Beyi Mehmed Bey'e yardımda bulundu. Ancak 13 Nisan 1362'de Antalya üzerine yürüyen Mehmed ve İlyas beyler, Jacques de Norcs'in savunduğu şehri bütün gayretlerine rağmen geri alamadılar. Bunun ardından Memlûk sultanının teşvikiyle Anadolu beylerinden oluşturulan ittifaka katılan İlyas Bey, Şubat 1367'de Karamanoğlu Alâeddin Bey ile birlikte harekete geçti. Konya'da toplanan 40.000 kişilik bir ordu Kıbrıs kralının himayesindeki Gori-gos (bugünkü Silifke ile Erdemli

¹⁶⁶ Kofoglu, a.g.md., s. 473.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, a.g.md., 191.

arasında bir yerleşim merkezi) üzerine yürüdü. Ordunun bir kısmını Hüsâmeddin İlyas ve Aydınoğlu İsa Beyin idaresinde Gori-gos'a gönderen Alâeddin Bey, geri kalan bölümü ile Silifke'yi zaptettikten sonra çarpışmaların en şiddetli anında Gorigos Kalesi önüne geldi. Birleşik Anadolu ordusu karşısında zorlanan kale kumandanı Robert de Lusignan, Kıbrıs Kralı Pierre I. Lusignan'dan yardım istedi. Kral, kardeşi Jean de Lusignan kumandasında Avrupa'nın en ünlü şövalyelerinin de katıldığı altı kadırğa ile birlikte önemli bir takviye kuvveti yolladı. 28 Şubat 1367'de Gorigos sahiline gelen bu kuvvetler, başta Hamîdoğlu İlyas Beyin okçu kuvvetleri olmak üzere Alâeddin Bey kumandasındaki güçlerin büyük gayretine rağmen karaya çıkmayı başardılar. Mehmed Bey, kuzeye çekilerek Korkut-ili'ne çekildi.¹⁶⁸ O zamana kadar Kıbrıs ve Haçlı kuvvetlerine ağır zayıat verdiren Alâeddin Bey, Kahire'den gelen Memlûk Emîri Yelboğa'nın öldürüldüğü haberini alınca Gorigos kuşatmasına son vererek Toros dağlarına çekildi ve savaşa devam etmenin gereksiz olduğu kanaatine varan diğer Anadolu beyleriyle birlikte geri döndü (Mart 1367). Bu savaş sonunda Antalya'yı elinde kolay kolay tutamayacağını anlayan Kıbrıs Kralı Hıristiyan devletlerden yardım istemek zorunda kalmıştır.¹⁶⁹

Bu tarihten sonra Hüsâmeddin İlyas Bey Karamanoğulları ile şiddetli bir mücadeleye girişti. Bilhassa Akşehir ve yöresi bu çarpışmalar sırasında sık sık el değiştirdi. Gorigos seferinden sonra Karamanoğlu Alâeddin Bey, kendi adına hutbe okutup Felekâbâd'da sikke kestiren Hüsâmeddin İlyas Bey'i cezalandırmak üzere büyük bir ordu ile Felekâbâd üzerine yürümüş ve şehri ele geçirerek tahrip etmişti. Hüsâmeddin İlyas Bey ise şehri savunamayacağını anlayınca az sayıda adamı ile birlikte kaçarak Germiyanoglu Süleyman Şah'a sığınmıştı, iki yıla yakın bir süreden, sonra Hüsâmeddin İlyas Bey, Germiyanoglu Süleyman ve Osmanlı Devleti Sultanı I.Murad'dan yardım istedi. Aldığı yardımla başta Felekâbâd olmak üzere bütün Hamîd ülkesini tekrar ele geçirdi.

f. Kemâleddin Hüseyin Bey Dönemi ve Osmanlı Hakimiyetine Giriş:

Hüsâmeddin İlyas Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Kemâleddin Hüseyin Bey geçti. Hüseyin Bey, I.Murad'a Rumeli'de yaptığı fetihler dolayısıyla gönderdiği bir ahidnâme ile daha önce yazmış olduğu iki mektubunun cevapsız kalmasından duyduğu üzüntüyü dile getirerek iki yıldan beri Osmanlı padişahına bağlı olduğunu

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.md., 191.

¹⁶⁹ Komisyon, a.g.md., s. 563.

ve topraklarına saldırılarını sürdüren Karamanoğulları'na karşı onun himayesini ve yardımını istediğini belirtti. I.Murad, ahidnâmeye Dimetoka'dan Muharrem 778'de (Mayıs-Haziran 1376) gönderdiği cevapta kendisinin sadakatinden şüphe etmediğini bildirmiş ve hil'at göndererek onu taltif etmiştir. Kemâleddin Hüseyin Bey ile I.Murad arasında cereyan eden bu mektuplaşmalardan, 776'da (1375) Hüseyin Bey'in Karamanlı saldırılarına karşı yardım için Osmanlılara başvurduğu ve babası Hüsâmeddin İlyas Bey'in de bu tarihten önce öldüğü anlaşılmaktadır. Hüseyin Bey'in bir müddet sonrada Niş Kalesi'ni fetheden (779/1377) I.Murad'a yine Farsça bir tepriknâme gönderdiği görülmektedir. Ayrıca onun I.Murad'ın oğlu Bayezid'in düğününe elçiler ve hediyeler yolladığı, düğün sonrası I.Murad'ın elçiyle bir görüşmede bulunarak "Karamanoğlu Ali Bey bakımlı ülkemize çok düşmanlık ve bizim soyumuza kötü duygular beslemektedir. Karaman yöresinde Hamidili'ne bağlı bir nice kale ve hisar sınırlarımızın korunması ve yaramazların fitnesinin def edilmesi çok önem ve değer kazanmıştır. Bunun için istenir ki, usulince satılarak bu tarafa mülk haline getirilsin. Böylece yeniden dostluk yolu açılmış olsun." demişti. söylendiğine göre bu sırada Padişah, Kütahya'yı görmek üzere yola çıkmıştı ki, Hüseyin Bey bu geziyi kendi ülkesini ele geçirmek için düzenlenmiş sanarak sözü edilen konuyu yeniden ele aldı ve padişahın kararına boyun eğmekle istenilen kaleleri satmaya razı oldu.¹⁷⁰ Hamîdoğlu Hüseyin Bey bir elçi göndererek ahidinden vazgeçmediğini ve I.Murad'ın teklifine uyarak istenilen yerleri satmaya hazır olduğunu bildirdi. Böylece 783'te (1381-82) şer'î hükümlere göre düzenlenen satış işlemlerinden sonra Hüseyin Bey idaresindeki Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karaağaç beldeleri çok mal karşılığında Osmanlılar'a satıldı.¹⁷¹ Ancak bu beldeler Karamanlılar ile Osmanlılar arasında uzun süren sürtüşmelere yol açtı. Nitekim I.Murad, 788'de (1386) Karamanlılar üzerine bu yüzden bir sefer yapmak zorunda kalmış ve bu seferden dönüşünde Hamîd Oğulları'nın hükümet merkezi olan Eğridir'i ele geçirmişti. Osmanlı himayesini kabul eden Hüseyin Bey'in ise Isparta merkez olmak üzere Uluborlu, Keçiözü, Burdur ve Gölhisar yöresinde hüküm

¹⁷⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, Yayma Hazır. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992, s. 153.

¹⁷¹ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, C. I, Çev. İsmail Erünsal, s. 115; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, C. I, Yayınlayanlar; Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, TTK, Ankara, 1987, s. 209.

sürmesine müsaade edilmiştir.¹⁷² Osmanlılar'ın Balkanlar'daki geleceğini tayin eden 1389'daki Kosova Savaşı'na diğer Anadolu beyleri gibi Hamîd Oğulları da katıldı. Hüseyin Bey, oğlu Mustafa Çelebi idaresinde 2000 kişilik bir okçu birliği gönderdi ve bunlar savaşta önemli rol oynadılar. Daha sonra Osmanlı tahtına çıkan Yıldırım Bayezid Anadolu birliğini sağlamak üzere giriştiği harekât neticesinde Aydın, Saruhan, Mentеше ve Germiyan beyliklerini ele geçirdi; ardından da Karamanoğlu Alâeddin Bey'in Hamîd-ili topraklarına saldırması ve Hamîd halkının da şikâyetleri¹⁷³ üzerine yeniden sefere çıkarak 1390-1391'de onun üzerine yürüdü. Osmanlı kaynaklarında bu sefer sırasında Hamîd Oğullarına ait toprakların tamamının ele geçirildiği ve idaresinin de I.Bayezid'in oğlu İsa Çelebi'ye verildiği kayıtlıdır. Hamîdoğlu Hüseyin Bey'in akıbeti hakkında kaynakların bir kısmında bilgi verilmemiş, bazılarında ise onun bu sefer sırasında 1391 yılında öldüğü ve oğlu Mustafa Çelebi'nin Yıldırım Bayezid'in hizmetine girdiği kaydedilmiştir.

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Hamid Oğullarının toprakları Hamîd-ili (Hamid Sancağı) adıyla anılan idarî bir bölge haline getirilip Anadolu beylerbeyiliğine bağlandı. XV. yüzyılın ikinci yarısında bu idari bölge İrle, Burdur, Uluborlu, Gönen, Isparta, Eğridir, Barla, Yalvaç kazalarından oluşuyor; ayrıca Karaağaç, Gölhisar, Keçiborlu, Avşar, Anamas, Yıva (Bavlu) Kartas, Agros, Ağlasun, Arvalu, Kübyan ve Yalvaç Karaağacı adlı nahiyeler bulunuyordu. Bu durum muhtemelen Hamîd Oğulları döneminin sonlarındaki sınırları göstermektedir.

16. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Isparta ve Çevresi

Türk tarihinin en önemli olaylarından biriside Türk İstiklal Savaşıdır. Türk halkı varlığını ve istiklalini korumak için en son imkanlarını seferber etmiş ve Türk vatanını düşman işgalinden kurtarmak için Anadolu'nun hemen her yerinde milli teşkilatlar kurmuştur. Isparta da milli mücadelede önemli bir yere sahiptir.

Isparta'nın Milli Mücadeledeki rolü oldukça önemlidir. Yunanlılar'ın İzmir'in işgalinden yaklaşık dört saat sonra Isparta ve kazalarında protesto mitingleri yapıldı. Halk silahlanmaya başladı. Burada dikkat çekilmesi gereken husus henüz ortada milli teşkilatlar yok iken halkın toplu olarak Yunan işgaline karşı tepkilerini ortaya koymasıdır. Bu Türk milletinin istiklaline verdiği değeri belirtmek için

¹⁷² Kofoglu, a.g.md., s. 474.

¹⁷³ Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi), s. 315.

önemlidir. Yunan işgalinden sonra yapılan bu ilk tepkilerden sonra Anadolu'da hızlı bir şekilde teşkilatlanma başladı. Isparta ve Burdur sancaklarında; "Heyet-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" veya başka atlarla milli teşkilatlar kurulmuştur. İşgalin ilk günü yani 15 Mayıs'ta bütün Yalvaçlılar sadaret makamına işgali kınayan protestoname gönderdiler. Protestoname'de " Biz namusumuz ile yaşayacağız, namusumuz ile öleceğiz, Türk milleti zilletle yaşayamaz. Bu kadar hakir bir millete katlanarak yaşamak isteyen bir Türk ve Müslüman düşünülemez. Biz daha ölmedik, büyük hakanımıza, şanlı tarihimizin son kurbanı olacağız. Gayret borcumuz, ya İzmir, ya ölümdür. Vatan için ölmeye amadeyiz" deniliyordu. Yine aynı gün, Şarkikaraağaç, Keçiborlu ve Uluborlu işgallere tepki gösterdi.

Isparta'da henüz 22 yaşında olan Akkaşzade Süleyman Turgut da " Gençler Yükselme Cemiyeti" başkanı olarak Hafız İbrahim Bey ile birlikte tüm Ispartalıların hislerine tercüman olup, Isparta'da bir miting yapılmasında önemli rolü oldu. 11 Haziran 1919'da hükümet konağı önündeki meydana 15 bin kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlendi. Mitingde alınan kararlar itilaf devletleri mümessillerine barış konferansına bildirildi.

Mitingler boyunca bütün camilerin minarelerinden tekbirler getirildi. Halk " Fisebilillah" cihada davet edildi. Oradakiler de bu davete yeminle söz verdi. Isparta'da teşkilatlanma öncesi gösterilen bu tepkiler milli teşkilatların kurulmasına vesile oldu. Böylece, Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Bu teşkilatın kurucu üyelerini tahlil ettiğimizde din görevlisi ağırlıklı beş kişi, asker beş kişi, eşraf dokuz kişi, bürokrat bir kişi. Bu veriler bize Isparta'dan her kesimden halkın milli mücadeleyi desteklediğini ve bu maksatla teşkilatlanıldığını gösteriyor. Bunun yanında Isparta mücahitleri adı altında gönüllü milis kuvveti oluştu. Bu kuvvet, Mahmud Efe kumandasında dualarla Nazilli cephesine gönderildi. Bu mücahitler, cephede takdire şayan kahramanlıklar gösterdiler. Isparta'nın kahraman evladı, Müdafaa-i Hukuk cemiyeti reisi Hafız İbrahim Efendi'nin 27 Ocak 1920'de gönderdiği bir yazı ile mücahitler tebrik edildi ve Isparta mücahidleri adına sancak gönderildi. Hafız İbrahim yanına cemiyetin ileri gelenlerini de alarak, 10 Mart'da cepheye gitti. Cephe komutanı ve Mahmud Efeyi ve mücahitleri ziyaret ettiler. Onlara beşer lira maaş ile üzüm, incir gibi hediyeler verdiler. Daha sonra Ankara'dan Isparta'ya gelen Hafız İbrahim 100 süvari ve 200 piyadeden mürekkep gönüllü

teşkilat vücuda getirdi. Bu kuvvete demir alay adı verildi. Hafız İbrahim demir alay bu kuvvetin komutanlığını üzerine aldı. Isparta'dan cepheye hareket eden, T.B.M.M'ne de bilgi verdi. Telrafta, " Cenab-ı Kadir mukaddes gayemize bizi vasıl edinceye kadar silahlarımızı düşman sinesinden ayırmayacağımıza yemin ve alayın bayrağı altında ruhumuzu teslim etmeye imanımızla karar verdik." M.K. Paşa da T.B.M.M. adına gönderdiği cevabı yazıda Müdafaa-i Vatan hususunda gösterdiği hassasiyet ve fedakarlığından dolayı Isparta sancağına teşekkür etti. Demir alay Kuvvetleri çok büyük yararlıklar gösterdi.

Görülüyor ki, düşman işgalinin ilk günlerinden itibaren vatan topraklarının ve istiklalin korunmasında müteyakkız olan Isparta halkı, bir taraftan miting ve protestolar ile milli galeyanı oluştururken, teşkilatlanmayı da ihmal etmemiş, gönüllü olarak cepheye koşmuş ve maddi olarak da varını yoğunu her şeyini vatan hizmetine vermiştir.

Memleketin en buhranlı günlerinde varını yoğunu ortaya koyarak vatanın kurtuluşu için elinden geleni yapan Ispartalılar Milli Mücadelenin ilk zafer haberlerini duyduğu vakit de aynı heyecanla bu mutluluğu yaşadı. Birinci İnönü Zaferi haberi

Isparta'ya ulaşır ulaşmaz Cuma gecesi öğrenciler ve halk tarafından şehirde fener alayı düzenlendi. Takip eden günlerde de her gün öğleden sonra Kavaklı Camii'nde hafızlarca yedi hatmi şerif ve bin fetih suresi okunuyor, daha sonra cemaat tarafından 70 bin kere Allah adı zikredilerek dualar ediliyordu. Yunan denize dökülünceye kadar Isparta'da bu galeyana devam etti. Abdi Paşa Camiinde sürekli dualar yapıldı.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Nuri Köstüklü, **Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 41-150.

II. BÖLÜM

İDARİ BAKIMDAN HAMİD SANCAĞI

A. 186 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE HAMİD SANCAĞI'NIN İDARİ YAPISI

1. Hamid Sancağına Bağlı Kazalar ve Gariyeler

Hamid İli, Isparta Sancağı¹⁷⁵ veya Hamid Sancağı olarak isimlendirilen bölge Osmanlı Devlet Teşkilatı içinde Anadolu Eyaletine Bağlı idi. Bunu sicilimizdeki şu belgeden anlıyoruz; “ Vilayeti Anadolu’da Isparta Sancağı’na tabi Barla Kasabası Mahallatından Bazar Mahallesi ahalisinden olub.....”¹⁷⁶ Anadolu Eyaleti, XIX. Yüzyıl başlarında bugün birer vilayet merkezi olan büyük şehirlerimizden Ankara, Bursa, Balıkesir, Aydın, Manisa, Antalya, Muğla, Isparta, Afyonkarahisar, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Eskişehir, Biga, Kocaeli, ile İzmir bu eyaletin sınırları içinde yer alıyordu. Kütahya bu eyaletin merkezi durumunda idi. Bu sancaklardan bazıları günümüze gelinceye kadar bazı eyaletlere katılmıştır.¹⁷⁷ Sicilde Isparta Sancağının kazaları toplam olarak 14 tane görünmekte ve bu kazalara ilaveten adları kazalarla birlikte zikredilen 2 tane de nahiye isminden bahsedilmektedir.

2. H. 1234-1272 Tarihleri Arasında Isparta Sancağının Kazaları ve Nahiyeleri

1. Isparta Kazası
2. Eğirdir Kazası
3. Ağros Kazası
4. Afşar Kazası
5. Keçiborlu Kazası
6. Barla Kazası
7. Uluborlu Kazası
8. Karaağaç Kazası

¹⁷⁵ Isparta Şer'iyeye Sicilleri, 186/2, s. 138. (Isparta Sancağından muzaf Ağlasun Kazası müdürü ..)

¹⁷⁶ Isparta Şer'iyeye Sicilleri, 186/6, s. 125.

¹⁷⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991, s. 14.

9. Yalvaç Kazası
10. Pavlu Kazası
11. Ağlasun Kazası
12. İncir Kazası
13. Hoyran Kazası
14. Gönen Kazası
15. Kartoz Kesme Nahiyesi
16. Yıva Nahiyesi

Bu kazalardan Isparta, merkez durumundadır. Sicilimizde sayfa 49'da iki yerde toplu olarak Hamid Sancağının kazalarının ismi geçmektedir. Yine sayfa 56'da bir yerde, sayfa 59'da bir yerde, sayfa 61'de iki yerde, sayfa 69'da bir yerde, sayfa 70'de iki yerde, sayfa 71'de bir yerde, sayfa 72'de bir yerde, sayfa 73'de bir yerde, sayfa 76'da bir yerde, sayfa 79'da ve 78'de bir yerde, sayfa 80'de iki yerde, sayfa 81'de bir yerde, sayfa 85'de bir yerde, sayfa 87'de bir yerde, sayfa 91'de bir yerde kazaların isimleri toplu olarak geçmektedir.

Bunlardan başka iki tane de nahiyeye ismi kaza isimleri ile birlikte zikredilmiştir. Birincisi, Kartoz Kesme,¹⁷⁸ ikincisi ise; Yıva'dır.¹⁷⁹

3. Sancağa Bağlı Kazaların Kısa Tarihçeleri

a. Eğridir Kazasının Kısa Tarihçesi: Eğirdir'in mahalleleri bütün tapu defterlerinde yazılmıştır. Şehir bu mahallelerden başka çok eskiden beri bir yerleşme yeri olan Nis adasına da taşmıştır. Bunun yanındaki Can adası ise hiçbir zaman yerleşme yeri olmamıştır.¹⁸⁰

Çok eski seyahatnameler ve coğrafya kitaplarında Eğridirden bahsederken "Eğridüz", "Eğirdün", "Eğirdül" veya "Felek Abad", "Felekbar" gibi adlarla bilinen Eğirdir kasabası hakkında bir kısım eski seyyahlar gelişi güzel mütalea dermiyan etmişlerdir, hatta bir kısmı eski kasabayı görmeden yazmışlardır.¹⁸¹ Bunların vermiş olduğu bilgilerin bir kısmının doğru olmadığı görülmüştür. Mesela İbn Batuta

¹⁷⁸ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 48, s. 56, s. 59, s. 61, s. 69, s. 70/71, s. 72, s. 73, s. 76, s. 78, s. 79, s. 85, s. 87, s. 89, s. 91.

¹⁷⁹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 48, s. 56, s. 59, s. 61, s. 69, s. 70/71, s. 72, s. 73, s. 76, s. 78, s. 79, s. 85, s. 87, s. 89, s. 91.

¹⁸⁰ Arıkan, a.g.e, s. 50.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 225.

Seyahatnamesinde “Eğridir’in, yanbaşında tatlı sulu bir göl bulunmakta ve bu gölde dolaşan gemilerle iki günde Akşehir, Beyşehir ile öteki köy ve kasabalara gitmek mümkün olmaktadır.” der.¹⁸² Halbuki Eğridir gölü kıyısından Beyşehir’e doğru gidilince ara yerde Gelendost ve Şarkıkaraağaç ilçe toprakları geçildikten sonra Beyşehir’e ulaşılabilir. Akşehir’e ulaşımında bu göldeki gemiler vasıtasıyla yapılması imkansızdır. Tarihçi İ.H.Uzunçarşılı, bu çelişkili bilgileri şöyle değerlendirmektedir. “Bu gölün Akşehir ve Beyşehir ile münasebeti yoksa da seyyah (İbn Batuta)’nın bundan maksadı bu şehirlerle (Akşehir-Beyşehir), Eğridir’in ticari münasebetini beyan etmek istemiştir.” der.¹⁸³

Eğridir ilçe tarihinden haber veren kaynakların tamamında; ilçeye yakın ve kuzey doğusuna düşen küçük (can) ada ve bugün Yeşilada olarak da bilinen (nis) adası ve kalesinden bahsetmektedirler. Eğridir gölünün kuzey tarafına (Hobran gölü) denilirken aynı gölün güney tarafına (ki büyük kısmını oluşturur) ise Eğridir gölü denilmektedir. Eğridir, Burdur, Kestel gibi göllerin niteliklerini anlatan Prof. Dr. Günaltay şöyle demektedir; “bazısı tuzlu, bazısı da kalkerler arasından vuku bulan bir içi akıntısı sayesinde tatlı kalan göller, memlekete biraz gamlı bir zarefet vermektedir”.¹⁸⁴ Eğridir gölü de suyu tatlı olan göllerden bir tanesidir.

Eğridir’in Eski söylenişi “Eğirdir” şeklindedir. Bizans döneminde Prostanna olarak adlandırılan¹⁸⁵ bu kasaba aynı zamanda Hıristiyanlar için Dini bir pisikoposluk merkezi olmuştur. Eğridir (İğridir) pisikoposluğu, prostanna ile birleştirilmiş olduğundan Limnai Pisikoposluğu adını aldığı beliren tarihçi Ramsay¹⁸⁶ ilk Bizans devirlerinde Limnai denilen batıdaki çifte Hoyran gölü ile Eğridir Gölü olabileceğini belirtmiştir.

İlçe merkezinin tarihi çok eskilere, Hititlere kadar gitmektedir. Yörede yapılan kazılarda Helenistik çağ ve Roma-Bizans dönemlerinde de, daima yerleşim merkezi olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir. Türklerin Anadolu’ya girmeleri ile Eğridir ilk feth edilen yerler arasındadır. Yörede ilk Türk yerleşmesinin 1071’den

¹⁸² İbni Battuta, a.g.e, s. 8.

¹⁸³ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 226.

¹⁸⁴ Günaltay, Şemseddin, *Şark İkinci Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar*, TTK, Ankara, 1987, s. 39.

¹⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 3534.

¹⁸⁶ Ramsay, a.g.e, s. 463.

birkaç yıl sonra gerçekleştiği bilinmektedir.¹⁸⁷ Ancak ilk fetih tarihi kesin olarak bilinmemektedir, ilçe kısa aralıklarla Bizans ve Türk idaresi tarafından el değiştirmişse de I. Kılıçarslan, buraları tekrar Türk topraklarına katmayı başarmıştır. 1243. M. tarihinde Moğul galibiyeti neticesinde Moğul idaresine giren Eğridir, Hamid Bey'in vefatından bir asır sonra beyliğin başına geçen Dünder Bey, burayı Hamidoğulları beyliğine katmış, Beylik merkezini Uluborlu'dan, Eğridir (Felekabat-Felekbare) nakletmiştir. (Dünder Bey'in kendi künyesinde "Feleküddin" dir.)

Eğridir, Hamidoğullarının Isparta kolunun idari merkezi olması, beyliğin ortadan kaldırıldığı 1381 yılına kadar devam etmiştir. XIX. y.y. sonlarında Eğridir de; 49 Cami, 2 kilise, 2 medrese, 1 kütüphane, 3 han, 4 hamam ve 150 dükkam bulunduğunu düşünürsek tarihi seyri içerisinde ilçe hiçbir devirde önemini yitirmediği görülür.

Eğridir'in Isparta merkezine uzaklığı 34 km.'dir.. Coğrafi konumu, Eğridir gölünün burada bulunması, Eski kilise merkezlerinin burada olması, Selçuklu Camileri ve Medresesinin bulunması, ilçenin canlı kalmasına, gelişmesine sebep olmuştur. İlçeye bağlı 29 yerleşim yeri bulunmaktadır. Araştırmamızın ikinci bölümünde nüfusla ilgili ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Eğridir İlçe Merkezinde Bulunan Mahalleler şunlardır;

1. Ağa
2. Bağlar
3. Cami
4. Demirkapı
5. Hacı Şeyh
6. Haman
7. Gökteşi
8. İmaret
9. İstasyon Plaj
10. Kale
11. Katip
12. Kubbeli
13. Kızılçubuk

¹⁸⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 3533.

14. Konne Bucağı
15. Menderes
16. Pınarpazarı
17. Poyraz
18. Seydim
19. Sekibağ
20. Sanayi
21. Yazla
22. Yarım Ada
23. Yeni Mahalledir.

Eğirdir İlçesinin Kültürel Hazinesi: Prostanna Antik Kenti: Pisidia şehirlerinden bir tanesidir. Eğirdir sivrisinin arka tarafından Camili Yayla üzerindedir. Şehrin kesin yeri L. Robert tarafından Bedre Köyünün yukarisindeki Yazilikaya'da bulunan bir sinir yaziti ile tespit edilmiştir. Bu yazit Prostanna ile Parlais ili sinir yaziti idi. Antik kentte sinir duvarlari ve bazı bina temelleri vardır. Şehrin. Akropolisini 200 metre yükseklikte kurulmuştur, Sur duvarlari içerisinde dikdörtgen şeklinde bir bina vardır. Bu bina bir tapinaktır. Diğer 119 bina ise halka ait binalardır. Bizans dönemine ait hiç bir kalinti yoktur. M.&. 1. yy. 'dan itibaren sikke basmaya başlamıştır.

Parlais Antik Kenti: Roma kolonisi olarak kurulmuştur. Diğer koloni şehirlerin en küçüğüdür. Bugünkü Barla'dadır. Görünürde herhangi bir kalintisi yoktur. M.O. 1. yy. itibaren sikke basmaya başlamıştır. M.Ö. 25 yılında Galatya eyaletine dahil edilen şehrin adı "Colonia Julia Augusta Parlais"tir.

Ayasteffanos Kilisesi: Eğirdir ilçesinin Yesilada mahallesinde yer alır. Dis duvarlari moloz taktır. Çati ve iç mekan sütunlari ahsaptır. 19. yy. inşa edilmiş olup 1993 yılında restorasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Aya Giorgios Kilisesi: Eğirdir ilçesi Barla bucagında dağın yamacında yer alır. Dikdörtgen plânlı olup moloz taslarla 1805 yılında yapılmıştır. Kilisenin duvarlarının bir kısmi hala ayaktaadır.

Eğirdir Kalesi: Eğirdir ilçesinde göle doğru uzanan yarımada üzerinde iç ve dis kale vardır. Dis kalenin yalnız temelleri kalmıştır. İç Kale ise bugün hala ayaktaadır. Yarım adayı kuzey-güney doğrultusunda keser. Kesin yapılıs tarihi

bilinmemekle birlikte M.Ö. 4.yy. yapıldığı tahmin edilmektedir. Roma ve Bizans dönemlerinde çeşitli tamirler görmüştür. Dis kaplama tas bloklar, iç kısmı ise moloz dolgudur. En son Hamitogulları devrinde tamir görmüş ve Timur'un Egirdir'i istilası sırasında tahrip edilmiştir. Egirdir'in bundan sonraki dönemlerinde fazla savunmaya ihtiyacı olmadığından kale tamir edilmemiştir.

Hizirbey Camii: Egirdir'de bulunan camilerin en büyüğü olup, duvarları kargir ve üstü toprak dam olarak ilk defa Hizir Bey tarafından yaptırılmıştır. Kesin tarihi bilinmemekle beraber 1327-1328 yıllarında inşa edildiği sanılmaktadır. Cami 1814 yılında çıkan bir yangında tamamen yanmış, Yılanlıoğlu Seyh Ali Aga'nın önderliğinde yeniden yaptırılmıştır. 1820 yılında tekrar ibadete açılmıştır.

1878 ve 1884 tarihlerinde tekrar onarım gören caminin damı Burhanoğlu Macit Murat Aga tarafından kiremitle örtülmüştür. Büyüklüğü, tarihi kıymeti, minberi bakımından önemli bir değere sahiptir.

Ayrıca, kemer üzerindeki minaresiyle dünyada tek olduğu iddia edilmektedir. Daha küçük çapta bir esinin Cezayir'de olduğu söylenmektedir.

Dünderbey Medresesi: Egirdir ilçesinin en merkezi yerinde bulunan tas medrese adıyla da anılan bina 1237 yılında Selçuklu Sultanı 2. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında han olarak yaptırılmıştır. Daha sonra 1301 yılında Hamidoğlu Dünder Bey tarafından medrese haline getirilmiştir. Medrese iki katlı olup ortada avlu yer alır ve 30 hücre vardır. Medresenin girişinde büyük bir tas kapı vardır. Kapının etrafı Selçuklu karakterinde geometrik şekillerle süslenmiştir.

Baba Sultan Türbesi: Kapıdaki kitabeden anlaşıldığına göre, 1358 yılında Hamidoğlu İlyas Bey zamanında İsa bin Musa adındaki zat için yaptırılmıştır. Türbe içinde Baba Sultan'dan başka türbedarı olan Sureti Baba (2 Orta Baba) ile Palor Baba adlarında iki kişinin mezarı da vardır. Son zamanlara kadar Sakahane tabir edilen su soğutma yeri vardı. Burada bulunan küplere konan suları gelip geçenler içerdi. Türbe ziyarete açıktır.

Egirdir Kervansarayı: Egirdir ilçesi yeni mahallede bulunan kervansaray Anadolu Selçuklu kervansaraylarının en büyüğüdür. Konya-Antalya kervan yolunda yer alan han, doğu batı doğrultusundadır. Avlu ve kapalı mekan olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. Kervansaray 1237 yılında yapılmıştır, bugün avluda birkaç yolcu odasının temel izleri kalmıştır.

Aga Camii: İlçenin Aga mahallesinde bulunan camii, 1413 yılında inşa edilmiştir. Minaresi 1777 yılında yapılan cami daha sonra onarılarak kiremitli hale getirilmiştir.

Yılanlıoğlu Camii: Yazla mahallesinde Seyhül İslam El Berdai türbesi yanında Yılanlıoğlu tarafından 1806 yılında taş minareli olarak yaptırılmıştır.

Ada Camii: Yesilada (Nis Adası) içinde yer alan camii önce kilise olarak inşa edilmiş, 2. Osman'ın 1618 yılında çıkardığı bir fermanla cami olarak ibadete açılmıştır. İlk adı Kız Kilisesidir.

Kale Camii: Kale Mahallesinde, mescitten camiye çevrilmiş bir yapıdır. İnşa tarihi bilinmemektedir.

Sinan Paşa Camii: Yan duvarları kargir, üzeri ahşap ve toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Minaresi renkli tuğladan yapılmıştır. Kapisi üzerindeki kitabe 1376 tarihinde yapıldığı kayıtlıdır. Buna göre caminin Isparta ve havalisinin Osmanlı idaresine geçmeden 6 yıl önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Kapinin içinde sol tarafta gömülü bulunan bir kişinin mezar taşında Hafız Tuhi Karamani 1392 ibaresi yer almaktadır. Cami 1878 yılında onarılarak kiremitli hale getirilmiştir.

b. Yalvaç Kazası: Kasaba İ.Ö.280 yılında kurulmuş ve adına Antiokheia denmiştir.188 Tarihçiler, Yalvaç'ı (Antiokheia pisidya) veya "Pisidya Antiokheia" olarak belirtmektedirler.¹⁸⁹ Yalvaç, Isparta'nın 80 km kuzeydoğusunda, Karaağaç ve Uluborlu kazalarıyla, Konya'nın Akşehir kazasına civar ve hemhudut olup basit bir ovanın üzerinde bulunan ve denizden 900 m. Yükseklikte, suyu ve havası latif ve faydalı bir kasabadır.¹⁹⁰

Selfkos soyundan kral antiokhos I'in (M.Ö. 281-261) emriyle Maiandros(B.Menderes) kenarındaki Magnesia (Manisa) şehrinden gelen göçmenler tarafından kuruldu. Böylece batıdan-doğuya doğru giden yolu galatalılara karşı korumuş oldular. Şehirde dahaönceden de tapınılan Men Askaios veya Askaenos kültü devam etti. Tapınağın geniş toprakları ve köleleri vardı. Şehir, Antiokhos III. İle Roma arasında yapılan barıştan sonra serbest bırakıldı.(M.Ö. 188) sonradan diğer Güney Frigya şehirleriyle birlikte Galat Kralı Amyntas idaresine girdi. Daha sonra

¹⁸⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 3534.

¹⁸⁹ Özsait, a.g.e, s. 59.

¹⁹⁰ Böcüzade, a.g.e, s. 51.

M.Ö. 25'de yönetimi tekrar ele alan Bergama kralı, Yalvaç'ı bir askeri koloni haline getirmiştir.¹⁹¹

Emeviler döneminde, Halife Velid oğlu Abbas kumandasında bir ordu'yu Bizans'a karşı savaşan Yezid'in askerlerine destek için göndermiştir. 709'da Mesleme ve Abbas Isauria'ya akın edip beş hisar'ı almışlarsa da (712-713)'te Yezid, Isauria'ya tekrar akın yaptığı zaman Halife Velid oğlu Abbas da emrindeki birliklerle Pisidia'daki Antakya'yı (Yalvaç'ı) ele geçirmiş ve buradan çok sayıda esirle birlikte geri döndüğü kaydedilmektedir. Ancak verilen tarihlerle ilgili kaynaklar arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Müslüman Arap orduları, Pisidia bölgesine iki cepheden girmişlerdir. Bunlardan birincisi: "Ereğli-Konya güzergahım takip ederek Lycaonia'ya kavuşan öncü kuvvetler, buradan da Pisidia ve Pirgia bölgelerine geçiyorlardı. İkinci güzergah ise; donanmanın desteği ile Isauria ve Pamphylia (Antalya) sahilleri boyunca, Göksu vadisindeki yollardan geçerek Pisidia ve Phrygia bölgelerine ulaşmaları ile olmuştur.

Türkler'in, ilçe topraklarına gelmeden önceki tarihinde, bölgede sırasıyla Etiler Firikyalılar, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender ve sonrasında da Asya Seleküslerinin, Roma ve Bizans İmparatorluklarının hakimiyetleri olmuştur.

İlçe topraklarına Oğuz boylarından Salur ve Emir boyuna mensub Yalvaç Bey yerleşerek yurt edindiğinden günümüze kadar ilçenin adı, kurucusundan dolayı Yalvaç olarak süregelmiştir. Yalvaç, Hamidoğulları toprakları içerisinde yer almış, ancak diğer yerler de olduğu gibi burası da Osmanlı Beyliğinin idaresine bırakılmıştır.¹⁹² Isparta Sancağı ile beraber, Yalvaç ilçesi de Konya Vilayetine bağlanmış ve 1740 yılında da ilçe haline getirilmiştir. Bu durumunu Cumhuriyet döneminde de devam ettirmektedir. İlçeye bağlı otuzaltı köyü bulunmaktadır. köylerin nüfusu 57.025 kişidir. Yalvaç ilçe merkezinin 28.028 kişi olduğu 1990 nüfus sayımlarında tespiti yapılmıştır. Isparta il merkezine uzaklığı ise 105 km. dir.

İlçe Merkezinde Bulunan Mahalleler:

- 1 . Abacılar Mahallesi
- 2 . Dabaklar Mahallesi
- 3 . Eski Mahalle
- 4 . Kaşa Aşağı Mahallesi

¹⁹¹ Meydan Larousse, C.I, s. 575.

¹⁹² Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 65.

- 5 . Kaş ukarı Mahallesi
- 6 . Kaş Hacıbey Mahallesi
7. Kaş Camii Mahallesi
- 8 . Kızılca Mahallesi
- 9 . Müderris Mahallesi
10. Leblebiciler Mahallesi
11. Görgü Mahallesi
12. Görgü Bayram Mah.
13. Görgü Orta Mahallesi
14. Salur Mahallesi
15. Saray Mahallesi
16. Sofular Mahallesi
17. Pazar Aşağı Mahallesi
18. Pazar Yukarı Mahallesi

Yalvaç İlçesinin Kültürel Hazinesi:

Pisidia Antiocheia: Antiocheia antik kenti Yalvaç ilçesinin 1 km. kadar kuzeyinde Sultan dağlarının güney yamaçları boyunca uzanır. Anadolu'da yirmiden fazla Antiocheia olduğu için bu şehirler birbirlerinden bölge isimleri ile ayrılmışlardır. Onun için bu antik kente Pisidia Antiocheia denilmiştir. Antiocheia kenti düzenli bir şehir planına sahip olup; engebeli arazide ızgara şehir planı uygulanmıştır. Antiocheia'nın göze çarpan yapıları arasında; Augustus Kutsal Alanı, Tiberius Meydanı, Roma Hamamı, Su Kemerleri, Tiyatro, St. Paul Kilisesi, ana Caddeler ve Batı kapısı yer almaktadır.

Men Kutsal Alanı: Antiocheia'nın 5 km. güneydoğusunda ve Gemen korusu doruğunda daha ilköğren erken dönemlerinden başlayarak Phrygia ve Pisidia yörelerinin en saygın tanrılarında biri olan Men'in önemli bir Kutsal Alanı yer almaktadır. Burada tapınılan Men, Men Askaios ya da Men Askaenos diye anılıyordu.¹⁹³ Etrafı ay kabartmalı ve yazıtlı bir temenos duvarı ile çevrili alanın ortasında tanrı Men'in tapınağı yer almaktadır. Kutsal yapının etrafında muhtelif fonksiyonları olan yapı toplulukları bulunmaktadır. Bunlar arasında tören salonu, rahip veya rahibe evleri oldukça dikkat çekicidir. Men mabedi dışında bir odeon,

¹⁹³ Yurt Ansiklopedisi, s. 3603.

boyutları farklı tapınma yerleri ve bir kilise Kutsal Alan'ın zenginliğine işaret etmektedir. Antiocheia'dan Men Mabedine ulaşan kutsal yolun bugün dahi görkemli izlerine rastlamak mümkündür. Kutsal Alanda ilk kazılar 1911-12, 1914 ve 1924-27 yıllarında W.Ramsay tarafından yapılmış olup, sözü edilen alanda 1995 yılından itibaren Yalvaç Müzesi tarafından yeniden çalışmalara başlanmış bulunmaktadır. Kutsal alana bugün stabilize bir yol ile rahatlıkla ulaşılmaktadır.¹⁹⁴

Limnai Adası: Yalvaç'a 25 km. uzaklıkta Gaziri mevkiinde Hoyran gölü içerisinde bir ada olup, göl kenarına asfalt bir yolla ulaşılmaktadır. Surlarla çevrili olan adanın içerisinde muhtelif yapıların yanı sıra Artemis Tanrıçasına adanan bir tapınağın kalıntıları yer almaktadır. Adanın ilkçağlardan beri iskan gördüğü ve tapınma için önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Kaya Mezarları: Hoyran gölünün hemen eteklerinden yükselen kaya yüzeyinde boyutları farklı olan kaya mezarları yer almaktadır. Bunlar arasında alınlıklı olan mezar en ilgi çekici olanıdır. Phrygia Kaya mezarlarının farklı biçimlerini burada adım adım izlemek mümkündür.

Devlethan Camii: Yalvaç'ın merkezindedir. Devşirme malzeme ile yapılan cami, beylikler devri cephe özelliğine sahip olup, enine atılmış üç sütun dizisi ile dört sahne ayrılmış üzeri kırma çatı ile örtülü bir yapıdır. Caminin tek minaresi yapının kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Mihrabı ve minberi düz sadedir. Caminin muhtelif zamanlarda onarımlar geçirdiği bu yüzden 16. yüzyıla ait olan bu yapının günümüzde orijinalinden ayrıldığı gözlenmektedir.

Yeni Cami: Yalvaç merkezinde ve Devlethan Camisinin hemen önünde yer almaktadır. Malzemesi dıştan moloztaş, içten horasan harcı ile yapılan ve 19.yy'a ait olan yapı, yaklaşık kare bir plana sahip olup, dört sütun üzerinde oturan bir kubbesi mevcuttur. Örtü sistemi bütünüyle dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Minare kuzeybatı köşede bulunmaktadır. Mihrabı ve minberi düz ve sadedir. Kubbede bulunan süslemeler son dönemde onarılmıştır.

Leblebiciler Camii: Bu yapıda oldukça sade dış cephelere ve bir harime sahiptir. Devşirme malzeme ile yapılmıştır. Girişin sağında, tuğla malzeme ile tek şerefeli olarak yapılmış bir minaresi vardır.

¹⁹⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 3603.

Eski Hamam: Yalvaç'ın Kaş Mahalle mevkiinde bulunan hamam, bölgesel Osmanlı geleneklerini ihtiva eden soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan gibi bölümleri ile klasik Türk hamamlarının özelliğini yansıtır. Yapıya iki ayrı girişten girilmektedir. Yapı malzemesi tuğla ve üzeri sıva ile sıvanmış bir karakterde ancak dış duvarlarda devşirme malzeme kullanılmıştır. Erkek ve kadınlara hizmet veren hamam bu yönüyle tek hamamlar grubuna girmektedir. Hamam yapılacak küçük bir onarımla gerçek kimliğine kavuşacaktır.

Yeni Hamam: Yalvaç merkezinde yer almaktadır. 19.yy.'a ait olan yapı, geçirdiği tamiratla ilk özelliğini kaybetmekle beraber günümüzde işlevini sürdürmektedir.

Anıtsal Çınar: Yalvaç merkezinde ve ilçenin geçmişi kadar eskilere dayanır. Adeta Yalvaç'ın bir sembolüdür. Sayısı bir hayli fazla olan kahvehaneleriyle farklı bir dinlenme yeridir.

Hıdırlık Tepesi: Yalvaç'ın geleneksel Hidrellez kutlama yeri olup, ilçeye 1 km. uzaklıktadır. Çam ağaçlarının çevrelediği yerde ihtiyaca cevap verebilecek tesisler bulunmaktadır.

Hisarardı: Yalvaç'a 3 km. uzaklıkta gerek çam ormanları gerekse bol suyu ile ihtiyaç giderecek nitelikte bir dinlenme yeridir.

Hoyran Gölü: İlçe merkezine 25 km. uzaklıkta bulunan göl ve çevresi tabii güzelliklere sahip bulunmaktadır. Kamp kurmak için müsaittir. Yeme içme ihtiyacı için küçük çapta tesisler vardır.

Gemen Korusu: İlçeye 5 km. uzaklıktadır. Tarihi ile tabiatı birleştiren çekici bir güzelliğe sahiptir. Bugün stabilize bir yol ile koruya ulaşmak mümkündür. Yapıcı eller bu ilginç yeri daha elverişli hale getirebilir.

c. Atabey Kazasının Tarihçesi: Atabey ilçesi, Isparta'nın kuzey doğusunda Isparta'ya 20 km. uzaklıkta, küçük bir ilçesidir.¹⁹⁵ Atabey yerleşim merkezi olarak ta M.Ö. 8-9. yüzyıllarından bu yana varlığı tespit edilebilmiştir. İlk çağlarda Agros veya Argos olarak tanınan ilçe merkezinin bu adı (Agrea veya Ağra)'dan gelme olduğu tahmin edilmektedir. Kesinlik arzeden tarafı Pisidya bölgesinde Akpia olarak bilindiği ve M.Ö. 334'de İskenderin burayı da Ağlasunla birlikte İmparatorluğuna

¹⁹⁵ Söldür, a.g.e, s. 72.

kattığıdır. Daha sonrada M.Ö. 164'de Roma'luların eline geçmiş ve bu dönemde ilçenin adı Agrai olarak bilinmiştir.¹⁹⁶

Atabey, Türklerin eline geçtikten sonra Alaeddin Keykubat'ın ünlü Atabek'i (Kumandanı) Mübarezeddin Ertokuş bin Abdullah tarafından buraya cami ve medrese inşa edilmiştir. 1224 yılında yapılmış olan Atabey Medresesi, Türk tarihinde önemli bir yer tutmuş ve uzun yıllar Osmanlı Devletinde bir üniversite görevi görmüştür.¹⁹⁷

Atabey, 1280 M. tarihinde Eğridire bağlı kalmış ve yaklaşık bir asır sonrada Hamidoğullarının idaresi son bulunca da Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Bu zamanda Ağros Sancağı olarak isimlendirilmiştir. Okumuş olduğumuz belgede; "Medine-i Isparta mülhagatından Ağros Kazasına tabi Bozanönü Kariyesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Hacı Veli Oğlu Hüseyin namı kimesnenin veraseti zevce-i menkuha-i metrukesi Aliyy b. Ali ile sulbi oğulları Hacı Muhammed ve Hacı Mustafa miri muhassas kiblel kısmet mezbura Aişe defî fevt olup veraseti oğulları mezburan Hacı Muhammed ve Hacı Mustafa mir mahsusan kiblel kısmet mezbur Hacı Muhammed defî fevt olup veraseti zevcei menkuhai metrukesi Fatıma binti Süleyman ile sulbi sağır oğlu muhammede mahsusan giblel kısmet mahsusan mezbur Hacı Mustafa defî fevt olup veraseti zevcei menkuhai metrukeleri mezbur Fatıma binti Süleyman ve diğer Fatıma binti Ca'fer ve Hava binti Mustafa namı hutunlarıyla mezbura Fatıma binti Süleyman'dan mütevellid sulbi sağır oğlu Hasan ve sulbiye kebire kızı Aişe ve diğeri Fatıma'dan mütevellid sulbiye kebire kızı Şerife ve sağire kızları Alime ve Rabi'a ve mezbura Havadan mütevellid sulbi sağır oğlu Mustafa ve sağire kızları Zebiyeye ve Fatıma ve Aişe ? mahsari tahkikatdan sonra terekei vafiyetleri ba ma'rifet şer'i ve sağırunun kible şeriden mensub vasîleri ifaları mezburat Fatıma ve Hava ve diğer Fatıma marifetiyle ? ba farziyetil şer'i tevzi' ve taksim olunan tereke-i mütevefa mezburatındandır ki vasiyeti zikr olunur...."¹⁹⁸ Bu belgede de geçmiş olduğu gibi Atabey, Osmanlı devlet teşkilatında Ağros Kazası olarak geçmektedir. Yine bu belgeden o tarihlerde Bozanönü Kariyesinin de Ağros'a bağlı olduğunu anlıyoruz.

¹⁹⁶ Isparta İl Yıllığı, 1973, s. 41; Yurt Ansiklopedisi, s. 3533.

¹⁹⁷ Sıldür, a.g.e, s. 73.

¹⁹⁸ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, 3, s. 110.

Ertokuş vakfiyesi kayıtları Agros'da (669-1270 M.); Alaca, Sökmen, Zeynettin, Çeşme, Yunus Halife, Pazar, Otaç, Şinan, Çomakçı, Ak Koca, Sehrap, Zemyan, Cami mahalleleri olmak üzere onüç mahallenin olduğunu yazmaktadır.¹⁹⁹ Osmanlılar zamanında sekiz mahalle daha ilave edilmiş, böylece ilçe merkezi yirmibir mahalleden meydana gelmiştir. O zamanki mahallerinin adları;

Atabey, Hamid Sancağına bağlı bir nahiye merkezi durumunda iken, 09.05.1921 M./1340 H. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla adı Agros'tan çevrilerek Atabey olarak adlandırılmıştır. Bu adın ilçeye verilmesinin sebebi de; Selçuklu Kumandanı (Atabek'i) Ertokuş'un adıyla bilinen Medrese'nin yanında medfun olmasıdır.

Isparta topraklarının Osmanlı devrindeki idari taksimata göre, önce Anadolu Eyaleti (Kütahya'ya) bağlı 14 sancaktan biri olmuş, daha sonra Konya Vilayetine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Atabey, 1908 yılından bu güne kadar Belediyesi olan bir yerleşim merkezidir. İlçeye bağlı köyleri şunlardır. Bayat, Harmanören, İslamköy, Pembeli ve Kapıcak köyüdür. Afet sebebiyle Kapıcak köyü söndürülecek ve Atabey'in kuzey'inde Kapıcak Mahallesi olarak yeniden yerleşimi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Atabey ilçesinde günümüzde muhtarlığı bulunan mahalleler;

1. Onaç (Otaç)
2. Sinan
3. Taşyol
4. Yeni Mahalle
5. Pazar
6. Altunba
7. Kapıcak Mahallesi
8. Çeşme
9. Gezirler
10. Müftü Mahallesi

¹⁹⁹ Uzunçarşılı, Kitabeler, s. 221.

d. Gönen Kazası: Gönen ilçesi, Isparta ilinin 24 kilometre kuzeyinde olup, doğusunda Atabey, kuzeyinde Uluborlu, güneyinde Isparta Merkez, batısında Keçiborlu ilçeleri ile komşudur. Güneybatısında Burdur ili bulunmaktadır. Isparta-Burdur karayoluna 5 kilometre mesafededir. İlçenin yüzölçümü 356 kilometrekaredir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1020 metredir. Kuzeyde Tınaz Dağı ve Yaylası, Kale Dağı, güneyde Söbü Dağı ile çevrilidir. Geniş ve verimli ovası vardır. En önemli ormanı Manastır Koruluğudur. 1989 yılından itibaren ilçeyi çevreleyen dağların eteklerinde yeşil kuşak adı altında çam ve sedir ağacı dikimi yapılmaktadır. Kış aylarında dağlardan inen kar ve yağmur sularını taşıyan Döğer Çayı, Kızıldere, Kışderesi ve Kızılcık Çayı bulunmaktadır. Döğer Çayının önüne yapılan Bağaran Göleti ilçe tarım alanlarının sulama ihtiyacını karşılamaktadır. Kara iklimi özellikleri taşımaktadır.²⁰⁰

Gönen ilçe merkezi elde edilen tarihi kazı ve bulgulara göre çok eskilerden beri yerleşme alanı olarak muhafaza edildiğini ve Bizans döneminde "Konana" olarak adlandırıldığını görüyoruz.²⁰¹ Gönen, Isparta'ya bağlı bir Bucak merkezi iken, 1987 yılında ilçe merkezi olarak teşkilatlandırıldı. İl merkezine 25 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Bu uzaklığıyla, Atabey ilçesi'nden sonra il merkezine en yakın ikinci ilçe durumundadır. Isparta'nın kuzey batı tarafına düşmektedir. 1990 Türkiye Genel nüfus sayımına göre ilçe merkezinin nüfusu 6053, bağlı bulunan 7 köyün nüfusu ise 5050 kişidir. İlçenin genel nüfusu ise 11.03 kişidir. 20 Mayıs 1990 tarihinde ilçe merkezi olarak teşkilatlanmıştır.

İlçe Merkezindeki Mahalleler

1. Kasap Mahallesi
2. Pazar Mahallesi
3. Musalla Mahallesi
4. Alaca Mescid Mahallesi
5. Cami Mahalleleridir.

²⁰⁰ www.derebucaklilar.web.com, tarih 07/10/2003.

²⁰¹ Ramsay, a.g.e, s. 455.

e. Keçiborlu İlçesinin Tarihçesi: Osmanlılar döneminde Isparta, Denizli yolunun üzerinde bulunan Keçiborlu'da Gönen gibi büyücek bir köy gibidir. "Nefs-i Keçiborlu" olarak kaynaklarda geçmektedir.²⁰²

Gerçi XVI. y.y. Anadolu sancaklarını kaydeden kaynaklarda da Hamideli sancağına bağlı 4. kaza olarak Keçiborlu geçmektedir. Keçiborlu, daha önceleri Kiçiborlu olarak da söylenegelmiştir.²⁰³ Burası da eski tarihlerden beri yerleşim merkezi olarak imar edilmiştir.

1300-1324 M yılları arasında Keçiborlu'nun Gönen'e bağlı bir bucak olduğunu görmekteyiz.²⁰⁴ 1381 M. yılında Isparta ile birlikte Keçiborlu Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. 1878 Osmanlı Rus muharebeleri sonucu Tuna boylarından gelen göçmenlerin bir kısmı ilçe merkezine, Kılıçköyü ve Senir kasabasına ikametleri sağlanmışsa da, daha sonraki yıllarda ilçeye bağlı Yeşilyurt köyüne tamamı yerleşmiştir. Keçiborlu'nun, Isparta İl Merkezine uzaklığı ise 42 km.'dir. Kükürt işletmeciliği, gülyağcılık, halıcılık ve elma, kiraz yetiştirilmesi ilçe nüfusunun geçimini sağlamaktadır.

İlçe Merkezinde Bulunan Mahalleler

1. Yemce Mahallesi
2. Tuzla Mahallesi
3. Hasanbey Mahallesi
4. Cumhuriyet Mahallesi
5. Orta Mahallesi, olmak üzere toplam beş mahallesi bulunmaktadır.

f. Uluborlu İlçesinin Kısa Tarihçesi: Uluborlu, Kapıdağı eteklerinde yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuştur.²⁰⁵ Isparta il merkezine uzaklığı 67 km. olan Uluborlu, İl topraklarının en kuzey tarafına düşmektedir. Uluborlu oldukça eski bir tarihe sahiptir. Bölgede hakimiyetini sürdürmüş bulunan Etiler, Firikyalılar, Lidyalılar, İyonya ve Pisidya bölgesi içerisinde daha sonraları, Büyük İskender İmparatorluğunun parçalanmasıyla Seleküslerin, Romalıların ve Bizanslıların hakimiyetine geçmiştir.

²⁰² Arıkan, a.g.e, s. 57.

²⁰³ Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Ankara, 1988, s. 81

²⁰⁴ Isparta İl Yıllığı, 1973, s. 47.

²⁰⁵ Arıkan, a.g.e, s. 53.

Pisidya bölgesinin kuzey-doğu sınırının üzerinde yer alan Apollonia (Borlu-Uluborlu) ve Yassıviran (Tymandos)'la birlikte pisidya arazisi içerisinde gösterilmiştir.²⁰⁶ M.Ö. III.-IV. bin yıl öncesine giden mazisi olduğu düşünülmektedir. Uluborlu'nun bilinen en eski adı da Apollonia'dır.²⁰⁷

Uluborlu ilçesi de; Türklerin Anadolu'ya girmesinden sonra, 1074 de Selçuklu idaresine girmiş, daha sonra 1299 M. tarihinde Hamid Beyliği topraklarına dahil edilmiştir. Uluborlu bir müddet Hamidoğulları'nın idari merkezi olmuş, daha sonra, Eğridir idari merkez olmuştur. Yıldırım Beyazıt'ın Şehzadeliği zamanında Isparta Kütahya'ya bağlı bir sancak merkezi iken, Uluborlu'da Isparta'nın ilçesi durumundadır. Konya Vilayetine bağlı iken de, Cumhuriyet döneminde de Uluborlu bir ilçe merkezi olarak varlığını aynen devam ettirmiştir.²⁰⁸

Uluborlu ilçe merkezinin nüfusu, 10072 kişidir. Köylerin 1898 kişi olduğu, 1990 nüfus sayımları sonuçlarında görülmektedir.

İlçe Merkezine Bulunan Mahalleler:

1. Zincirli
2. Kabağaç
3. Köse Hasan
4. Taş Köprü
5. Musluk Pazar Mahalleleridir.

g. Pavlu Kazası: Günümüzde Sütçüler İlçesi olarak isimlendirilmiştir. Coğrafi konum itibariyle havuz şeklinde olup, etrafı dağlarla çevrilmiştir. Evler dağların eteklerinden ovaya doğru çember şeklinde sıralanmıştır. Binalar taştan yapılmış ve üzerleri toprak damla örtülmüştür.²⁰⁹ İlk Çağlarda yerleşim merkezi olup olmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Sütçüler ilçesinin kuruluşunun M.Ö. 200 yıllarına kadar dayandığı bilinmektedir. Adada olarak adlandırılan bu antik kent, Pisidia bölgesinde; Pisidia il Pamphilin bölgeleri arasında yer almaktadır. Bu eski yerleşim yeri Helenistik dönemde en parlak yıllarını yaşamış, bugün hala ayakta kalabilen tapınaklar, meclis

²⁰⁶ Özsait, a.g.e, s. 58.

²⁰⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 3534.

²⁰⁸ Isparta İl Yıllığı, 1973, s. 51.

²⁰⁹ Böcüzade, a.g.e, s. 65.

binaları, anfi tiyatrolar yapılmıştır. Ada'dan Alanya'ya kadar uzanan Kral Yolu bugün konumunu muhafaza etmektedir. Arkeoloji literatüründe Adada olara geçen kentin adinin Pavlu olabileceği de iddialar arasındadır.

Yörenin Türklerin eline geçmesinden sonra Pavlu ismi uzun süre kullanılmıştır. Bunun yani sıra isba, Pavlikan adlarıyla da anılan yöre, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonraki yıllarda zaman zaman Türklerin eline geçmişse de, kesin olarak Türklere geçiş tarihi 1224 Alaaddin Keykubat zamanına rastlar. Bu dönemde Atabey basta olmak üzere Isparta, Egirdir Selçukluların elindedir. 1300 yıllarında Hamitogulları Beyliği Egirdir'de kurulana kadar Sütçüler Selçukluların elinde kalmıştır. Bu 70-80 yıllık dönemden günümüze Selçuklu Eseri olarak Sefer Aga Camisi kalmıştır.

Daha sonra Hamitoglu Beyliğinin bütün toprakları ile birlikte Osmanlı egemenliğine girer. Osmanlılar zamanında bir süre Kara Bavlu olarak da anılmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra, Batı Akdeniz yöresini yurt edinen Türk Boyları uzun süre göçer hayatı sürdürmüşlerdir. Horasan'dan gelen Kayı Boyu Türkmen aşiretlerinden biri de Alanya-Manavgat yöresini yurt edinmiş, Sütçüler ve havalisindeki geniş otlakları da kendilerine yazlık olarak seçmişlerdir. Konar göçerlerden bir bölümü, ormanları, otlakları ve serin sularıyla beğendikleri yöreye sürekli yerleşmişlerdir.

Bavulu sekline dönüşen isim, Cumhuriyet döneminde 1962 yılına kadar sürmüş, bu tarihte yerleşime dag-dağlık anlamına gelen Cebel ismi verilmiştir. 1938 yılında, belde halkının büyük şehirlerde sütçülük yapmaları üzerine ismi Sütçüler olarak değiştirilmiş ve Egirdir'e bağlı bir nahiye iken ilçe statüsü verilmiştir.²¹⁰

İlçe merkezindeki mahalleler

1. Erenler Mahallesi
2. Yukarı Mahalle
3. Cami Mahallesidir.

h. Karaağaç Kazasının Kısa Tarihçesi: Isparta'nın doğu tarafında yer alan ilçe, ilden 120 km. uzaklıktadır.²¹¹ 1478 yılında, Paşa Mescidi, Cuma Mescidi,

²¹⁰ www.ispartagez.kolayweb.com, tarih; 07/10/2003.

²¹¹ Isparta İl Yıllığı, 1973, s. 52.

Yukarı, Alicuklar olmak üzere dört mahalleden ibaret idi.²¹² Karaağaç ilçesi sınırları dahilinde Antik Çağ'a ait herhangi bir kazı ve esere bugüne kadar rastlanmadığım tespit etmekteyiz. Bu da, ilçenin Bizans'ın son dönemlerinde ve Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri ile meskun belde olmaya başladığını göstermektedir. Kaynaklarda "Karaağaç'ı Yalvaç" olarak gösterildiği sık sık görülmektedir. Hamidoğulları Beyliğinin sınırları dahilinde olduğu tarihi kaynaklarda belirtilmiştir. İlçede bulunan Selçuklu Devri eseri olan Cami-i Kebir'in kitabesi 682 H.- 1266 M. tarihi göstermektedir. Bu cami'den daha da eski devirlere ait herhangi bir eser bulunmamaktadır. İlçe çevresinde bulunan diğer bazı yerlerde Helenistik dönemine ait kalıntılar ise mevcuttur Yöreye Saçıkara oymağının yerleştirildiğini kaynaklar yazmaktadır.²¹³

Isparta'nın, Konya iline bağlı bir sancak olduğunu gösteren 1877 Konya Vilayeti Salnamesine göre; Isparta sancağının en kalabalık kazası Karaağaç olduğunu ve nüfusunun da, o sıralarda 5.969 kişi olduğu belirtilmektedir.²¹⁴ Uzun süre Yalvaç'a bağlı bir Bucak Merkezi olan Karaağaç, Hamidoğulları idaresine 1280 M. yılında alınmıştır. 1380 M. yılında Hamidoğulları tarafından Osmanlı Sultam Yıldırım Bayazıd'a 80.000 altın karşılığı Seydişehir, Beyşehir, Akşehir, Yalvaç'la beraber satışının yapıldığını daha önce belirtmiştik.²¹⁵

4. 186 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Hamid Sancağının Mahalleleri: Merkez Isparta olmak üzere Isparta'ya bağlı mahalleler ve köyler sicilimizde sayfa 48'de, sayfa 55'de, sayfa 57'de, sayfa 62'de, sayfa 64'de, sayfa 71'de, sayfa 73'de, sayfa 74'de, sayfa 77'de, sayfa 79'da, sayfa 81,82'de, sayfa 82'de, sayfa 83'de sayfa 88'de, sayfa 90'de toplu olarak verilmiştir. Bu mahalleler sicilde geçtiği şekliyle şunlardır:

Dere Mahallesi²¹⁶

Yenice Mahallesi²¹⁷

Doğancı Mahallesi²¹⁸

²¹² Arıkan, a.g.e, s. 60.

²¹³ Bkz. 186 Numaralı Şer'iyye Sicili, s. 15/3.

²¹⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 3524.

²¹⁵ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 65.

²¹⁶ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 17/3, s. 18/3, s. 38/3, s. 46/5, s. 47/1, s. 96/2, s. 97/2,4.

²¹⁷ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 1/2, s. 16/1, s. 19/1, s. 27/5, s. 109/4, s. 132/1.

Keçeci Mahallesi²¹⁹
 Şeyh Mahallesi²²⁰
 Yaylazade Mahallesi²²¹
 Atik Mahallesi²²²
 Çelebiler Mahallesi²²³
 Hocazade Mahallesi²²⁴
 Fazlullah Mahallesi
 Hacı İvaz Mahallesi
 Dabbağhane Mahallesi²²⁵
 Hisar Efendi Mahallesi²²⁶
 Sülubeg Mahallesi²²⁷
 İnneci Mahallesi²²⁸
 İlisucu Mahallesi
 Germiyan Mahallesi
 İskender Mahallesi
 Ören Mahallesi
 Garaağaç Mahallesi²²⁹
 Tekye Mahallesi²³⁰
 Cedid Mahallesi²³¹
 Çavuş Mahallesi²³²
 Temel Mahallesi²³³

²¹⁸ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 2/1, s. 98/2,3, s. 113/3, s. 114/1.

²¹⁹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 1/3, s. 24/1, s. 31/2,3, s. 39/3, s. 52/3,4.

²²⁰ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 109/1.

²²¹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 2/2, s. 21/2, s. 23/2, s. 24/2,3,4, s. 52/2, s. 67/3, s. 122/1,2, s. 134/1.

²²² 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 3/2, s.33/2, s. 34/1, s. 52/1, s. 66/3, s. 119/1, s. 193/2.

²²³ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 17/1, s. 58/2, s. 101/3, s. 112/3, s. 116/2, s. 118/1, s. 122/3,4, s. 130/1.

²²⁴ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 6/1, s. 10/3, s. 14/2, s. 18/1, s. 20/2, s. 21/3, s. 22/2, s. 35/3, s. 54/3, s. 105/3, s. 112/2.

²²⁵ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 15/1.

²²⁶ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 16/2, s. 67/1,2, s. 103/3, s. 106/1.

²²⁷ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 99/1, s. 131/3.

²²⁸ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 4/3, s. 120/3.

²²⁹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 2/4, s. 4/1, s. 7/3, s. 99/4, s. 104/2, s. 105/2, s. 125/1,2, s. 131/2, s. 136/1.

²³⁰ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 18/2,4, s. 23/1.

²³¹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 13/2, s. 17/2, s. 39/2, s. 46/1, s. 58/3, s. 100/1.

²³² 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 5/3, s. 54/1, s. 92/1, s. 100/1, s. 104/1, s. 110/2, s. 124/3, s. 137/3.

Kemer Mahallesi

Emre Mahallesi²³⁴

Ermeniyan Mahallesi²³⁵

Sacmacı Mahallesi²³⁶

Okumuş olduğumuz defterde bu mahallelerle beraber zikredilen ve Merkez Isparta Kazasına bağlı

Lağus Kariyesi

Deregümü Kariyesi²³⁷

Çünür Kariyesi²³⁸

Kebir Kariyesi²³⁹

Sağır Kariyesi

Ali Kariyesi²⁴⁰

Sav Kariyesi

Darıveren Kariyesi

Geyran Kariyesi

Kışla Kariyesi

Diyadin Kariyesi

Kayı Kariyesi

Isparta'ya bağlı Mahalleler ve kariyeleri Zeki Arkan, 1522 yılında 17, 1568 yılında ise 23'e çıkmış olduğunu belirtmiştir. Gelişim süreci incelendiği zaman hem fiziksel yönden büyümenin olduğu hem de defterde yazılı reaya ve vergi haneleri sayısında belirli bir artış olduğu göze çarpmaktadır.

²³³ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 20/5, s. 35/1, s. 36/1, s. 37/1,2, s. 45/1, s. 93/3, s. 97/2, s. 137/3.

²³⁴ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 37/2, s. 38/1,2, s. 47/2, s. 102/2, s. 126/1, s. 134/2,3.

²³⁵ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 54/2.

²³⁶ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 66/1.

²³⁷ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 13/1.

²³⁸ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 13/4, s. 14/4.

²³⁹ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 97/4, s. 98/1, s. 103/1.

²⁴⁰ 186 Nolu Isparta Şer'iyye Sicili, s. 29/4, s. 30/2,3.

B. HAMİD SANCAĞINDAKİ İDARİ GÖREVLİLER

1. Mütesellim

Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Lügat manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara “voyvada” denilirdi. II. Mahmut zamanında merkezîyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle miri miran gibi marısp sahiplerinin ekserisi sefere gittikleri zaman mansıplarını “mütesellimler” idare ederlerdi.²⁴¹ XVII. Yüzyıldan itibaren birçok Osmanlı kurumunda önemli değişiklikler yapılmış, bu arada mütesellimlik de yeni bir görünüm kazanmıştır. Özellikle 1627 yılından sonra yüksek yönetim kademelerinde görev almaları gerekenlerin sayıları artmış, rütbelere uygun görev bulma zorluğu doğmuştur. Vali olmaları gerekirken boş eyalet bulunmamasından ötürü kendilerine görev verilmeyen bir çok bey ve paşaya bazı sancakların idari gelirleri “arpalık” olarak verilmiştir. Bu göreve kendileri gitmemişler, birisine havale etmişlerdir. Bazen de asıl işlerine ek olarak ülkenin bazı sancakları da bırakılmıştır. Buralara da mütesellimler göndermişlerdir. Mütesellimler sancağın hem mali ve hem de idari işlerine bakıyorlar karşılık olarak gelirin bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı. Ya da belirli bir parayı peşin olarak asıl mutasarrıfa ödedikten sonra sancağın gelirleri bütünüyle kendilerine kalıyordu. Öte yanda çeşitli etkenlerle tımar usulünün bozulması sonucunda Osmanlı ülke yönetimi biçiminde önemli değişiklikler olmuştu. Tımar ve zeametlerden sahipsiz kalanların “mukataat” haline sokularak mültezimlere ihale edilmesi yaygınlaşmıştı. XVIII. Yüzyılda artık tımarlı sipahiler yerlerini, eyalet ve sancaklarda vali ve mütesellimlerin kapılarında besledikleri askerlere (kapı hakına) bırakmışlardı. Devlet, önemsedığı bazı mukataaları doğrudan doğruya merkezde bulunan hazinelere bağlıyor buraların yönetimi için mütesellimler gönderiyordu.²⁴²

2. Mutasarrıf

Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılır bir tabirdir. Liva dahi denilen sancak, kaza ile vilayet arasında idari bir

²⁴¹ Pakalın, “Mütesellim” mad., a.g.e, C. II, s. 639.

²⁴² Çadırcı, a.g.e, s. 23.

teşekküldü. Bunların bir kısmı kazalar gibi vilayete bağlı, bir takımı da müstakildi. Vilayetlerde olduğu gibi sancaklara bağlı kazalar da vardı.²⁴³

Eyalet yönetimi içerisinde vali ile aynı yetkiye sahip idiler. Vezir olmuş bazı kimselere devlet çeşitli nedenlerle valilik görevi veremeyince, bunların geçimlerini sağlamaları için tıpkı “aralık” da olduğu gibi bir veya birkaç sancağın yönetimi bırakılıyordu. Bazen de başka görevi olan vezir veya paşaya ek gelir olmak üzere birkaç sancak veriliyordu. Böyleleri asıl görevleri başında bulunmak zorunda olduklarından, mütesellimlerini göndererek kendi adlarına buraları yönetirlerdi. Valilerden önemli farkları, çoğunun mutasarrıf oldukları sancak veya sancaklardan birisini merkez seçip orada oturmaları idi. Bazen bir veya birkaç sancağın yönetimini üstlenen vezir rütbeli mutasarrıflardan kimilerinin başka işleri olmadığından, sancaklarından birini merkez seçerek yönetimi doğrudan üstlenirlerdi.²⁴⁴

3. Muhassıl

Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Arapça tahsil edici demek olan muhassıl Osmanlı Devletinin teşekkülünden evvelki Anadolu Selçukilerinde de o surette kullanılmıştır. Tanzimat’a gelinceye kadar Suriye, Halep, Bağdad, Basra, Musul eyaletleriyle Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından ve mali maktu alınan Sisam adasıyla Aynaroz yarım adasından ve halkı vergi adı altındaki tekalif ile mükellef olmıyan Hicaz’la Girit ve Taşoz adalarından ve iktaat dairesine sonradan ilhak edilen Trablus Garb ve Bingazi eyaletleriyle Yemen vilayetinden ve İstanbul bilad-ı selaseden başka Rumeli ve Anadolu’da ve sayılanlardan başka adalarda sakin bulunan halktan cizye, aşar, ağnam, imdadiyye-i salariye, mukabele, harcı ferman, harcı beha, bedeli nüzül, avarız, isne-i hükkamiye, bedele-i mübaşiriye, hüddamiye, muhziriye, serbestiye, konak, ispenç, mürur ve ubur ve saire namlarıyla birtakım vergiler alınır ve bunlar timar ve zeamet sahiplerine vali ve mütesellimler, voyvodalar tarafından aynen veya bedelen tarh ve tahsil olunurdu. Tanzimat’ın icrasına müsadif olan Hicri 1255 senesinden itibaren yalnız cizye, aşar, ağnam ipka edilerek ötekiler lağvedilmiş ve bunlara karşılık “herkesin mutasarrıf olduğu emlak ve arazi-i mevcudesinin menafi ve temettüat-ı hasılasına ve kar ve ticaret ve iktidarına velhasıl herkesin hal ve

²⁴³ Pakalın, “Mutasarrıf” mad., a.g.e, C. II, s. 586.

²⁴⁴ Çadırcı, a.g.e, s. 21.

tahammülünün derecesine göre vergi namiyle” yalnız bir teklifin mahalleri meclislerince tevzii ve taksimiyle muayyen ve münasip taksitlerde istifası kararlaştırılmıştır. Yapılan nizam mucibince mahallerince tarh olunacak işbu vergi ile zaptedilmiş olan mukataaların ve bunlardan başka her mahallin iltizam defterlerinde mukayyet bulunan bütün emvalin yoluyla tahsilini temin için her eyalete haysiyet ve iktidar sahibi memur gönderebilmesi de takarrür etmişti. İşte gönderilen bu memurların ünvanı “Mahassıl” idi.²⁴⁵

Muhassıllar yönetmelik gereğince yanlarına verilen katiplerle birlikte mal ve emlak sayımına 1840 yılı başlarından itibaren başlamışlardı. Ancak, bilgisizlik, ulaşım güçlükleri yanı sıra, uzun yıllardan beri hazineye hiç vergi ödememiş olanların ortaya çıkardıkları zorluklar yüzünden istenilen olumlu sonuç alınamamıştı. Çoğu yerde halk gerçek gelirini gizlerken, bazı yerlerde iki misli gelir gösterildiği olmuştur.²⁴⁶

4. Mültezim

Bir köy veya kasabanın devlet varidatını deruhde ve iltizam edip buna mukabil hazineye maktuan para veren kimse hakkında kullanılan bir tabirdir.²⁴⁷ Bazı yerlerde mültezimler kendi çıkarları doğrultusunda çalışarak görevlerini kötüye kullanmışlar ve çok büyük karlar etmişlerdir.²⁴⁸

5. Nâib

Şer’i mahkemelerin hakimlerine verilen unvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naip tabisi naiplerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetini(vekilliğini), yapmalarından dolayı idi. Esas itibariyle Rumeli vilayetlerinin kadısı da Anadolu Kazaskeri idi. Kazaskerler İstanbul’da otururlar, taşralara kendilerine vekalet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. İşte bu vekillere naip denilirdi.²⁴⁹ Sadrazamın önerisi ve Padişah’ın onayı ile atanan valiler,

²⁴⁵ Pakalın, “Muhassıl” mad., a.g.e, C. II s. 569.

²⁴⁶ Çadırcı, a.g.e, s. 209.

²⁴⁷ Pakalın, “Mültezim” mad., a.g.e, C. II, s. 613-614.

²⁴⁸ Çadırcı, a.g.e, s. 296.

²⁴⁹ Pakalın, “Naip” mad., a.g.e, s. 644.

görevlendirildikleri şehre vardıklarında naib ve diğer görevlilere Padişah'ın isteği ile atandığını bildirirler.²⁵⁰

²⁵⁰ Çadırcı, a.g.e, s. 17.

III. BÖLÜM

HAMİD SANCAĞINDA İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUM

A. İKTİSADİ DURUM

1. Miri Mukataalar

Hükümet malı yerinde kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine “Beylik” de denilirdi. Bey demek olan Emir’den gelir. Hükümete ait menkul ve gayri menkul her türlü şeyler için kullanılır.²⁵¹ Lügat manası olarak ise kesişmek, birbirinden kesilmek demek olan mukataa, istiaah olarak devlete ait olan bir varidatın bir bedel karşılığında kiralanması, geçici olarak temlik anlamındadır.²⁵² Bir başka ifade ile mukataa, birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden yıllık peşin gelir tutarı demektir. Çoğulu “mukataa”dır.²⁵³

Bu usul, İslam devletlerinde eskiden beri vardı. Osmanlılar devletinde ilk kez Fatih devrinde uygulanmaya başlanan mukataat, “mukataat-ı miriye” ve “Malikane” olarak iki kısımdı. Birincisi, seneden seneye iltizama; ikincisi, kaydı hayat şartıyla ilgililere verilirdi. Miri mukataaların pirinç, balık, tuz, pamuk, enfiye vb. çeşitleri vardı.²⁵⁴

1234-1272 yılları arasında Hamid Sancağında üç ayrı mukataa şekli görülmektedir. Bunlar; a) Hamid Mukataası, b) Penbe Mukaatası, c) Enfiye Mukataası.

2. Cizye

İslam devletlerince Hıristiyan tebadan alınan vergilerden birinin adıdır. Cizyenin matrahı gayr-i Müslim tebaanın erkekleri olduğundan bu vergi şahsi vergi mahiyetindedir.²⁵⁵

Elmalılı Hamdi Yazır, Tevbe Suresinin 29.Ayetinin tefsirini yaparken cizyeyi şöyle izah etmektedir. “ Cizye, borcunu ödedi demek olan “ceza deynühu

²⁵¹ Pakalın, “Miri” mad., a.g.e, C. II, s. 542.

²⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 332.

²⁵³ Köstüklü, a.g.e, s. 51.

²⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 384.

²⁵⁵ Pakalın, “Cizye” mad., a.g.e, C.I, s. 297.

fiilinden bir nevi borç ödeyişin mefhumunu ifade eder bir isim olup müahidin ahdi üzerine vereceği vergiye itlak olunur ki hayat ve hürriyetlerinin himayesi mukabilinde zimmetlerine terettübeder. Bunun Farisi “gezit” kelimesinin muarrebî olduğu da söylenmiş ise de bunda şer’i ve hukuki bir nokta-i nazar yoktur.”²⁵⁶

Cizye, Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan gayri Müslimlerden can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla kişi başına yıllık olarak alınan bir vergidir. Cizye, yalnızca Osmanlı Devletinde tatbik edilmiş bir sistem değildir. Bu uygulama İslamiyetten önce Mısırlılarda, Romalılarda ve Sasaniler devrinde İranda mevcuttu.²⁵⁷

Müslümanlar zamanında ise ilk önce Hz. Peygamber ile birlikte uygulanmış, ondan bu yana da devam edegelmiştir. İslam devletlerince feth edilen topraklarda idare sistemine dokunulmamış ve karşılığında halktan cizye alınmıştır. Akıl ve bedence sağlam, ödeme kudreti olan gayr-i Müslim yetişkin erkekler 14-75 yaş arası cizye ile mükellef tutulmuşlardır. Kadın ve çocuklar ile ihtiyar erkekler savaşa gitmek ile mükellef olmadıkları için cizyeden muaf idiler. Körler ve sakatlardan yalnızca zengin olanları cizye öderdi. Rahiblerin fakir olanlarından cizye alınmazken, zengin manastırlarda görevli rahipler cizye verirlerdi.²⁵⁸

Osmanlılarda Cizye, evvelce edna, evsat, a’la itibarıyla Müslüman olmayan tebaanın her birinden on, yirmi ve otuz akçe olarak alınır.²⁵⁹

Edna, evsat ve a’la tabirleri fakir, ortahalli ve zengin anlamına gelmektedir. Daha sonraki devirlerde zamanın şartlarına göre zamlar yapılarak cizye miktarlarında değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklere Osmanlının son zamanlarında sıkça rastlanmaktadır.

Cizye uygulaması ise, her vilayetin cizye evrakı hazine-i maliyede tanzim ve boğçalara konularak mühürlendikten sonra cizyadar denilen memurlara teslim mahallesine yollar. Muharrem ayı gelince mahkemede boğçanın mührü açılarak cizye tevzi edilirdi. II. Mahmud döneminde cizyenin dağıtımı ve tahsili hususunda önemli ıslahatlar yapılmıştır. Tanzimatla birlikte “her bir baş” yerine patrikhaneler marifetiyle “toplam cemaat” olarak tahsiline karar verilmiş, ancak bu usul faydalı

²⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, C.IV, 1979, s. 2507.

²⁵⁷ Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (Çev. Şinasi Altundağ), *Bellekten*, C. VIII, sayı 32, s. 606.

²⁵⁸ Pakalın, a.g.e, C. I, s. 300.

²⁵⁹ Pakalın, a.g.e, C.I, s. 300.

olmayınca tekrar eski usule dönmüştür.²⁶⁰ Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren devam eden cizye sistemi 10 Mayıs 1855 tarihli bir kanun ile yerine “ Bedel-i Askeri” konarak kaldırıldı. Bu durum 1856 Hatt-ı Hümayunu ile de tasdik edildi. Ancak bu vergi de Jön Türkler devrinde 7 Ağustos 1909 tarihli bir kanunla, gayr-i Müslimlerin bil fiil askerlik hizmetine tabi tutulmalarıyla tamamen kaldırılmış oldu.²⁶¹

3. Fiyatlar

Fiyat, bir mal veya hizmetin başka bir mal veya hizmetle değişim oranıdır. Malın fiyatı, denildiğinde, o malın bir birimin piyasadaki değerinin para ile ifadesi anlaşılır. Fiyatlar şahısları ilgilendirdiği kadar, toplumu ve devleti de yakından alakalandıran önemli bir meseledir. Özellikle, tüketim mallarının birim fiyatı Üzerindeki iniş ve çıkışlar, toplumun ve devletin iktisadi ve siyasi yapısı üzerindeki iniş ve çıkışlar, toplumun ve devletin iktisadi ve siyasi yapısı üzerinde gelişmelere zemin hazırlarlar. Bu yüzden, olayların gelişmesinde fevkalade etkili olan fiyatlar meselesi, iktisatçıyı alakalandırdığı kadar, tarihi ve tarihçiyi de her zaman ilgilendiren, meşgul eden bir konu olagelmıştır.²⁶²

İncelediğimiz 1818-1856 tarihli şer’iyye sicilindeki belgelerden fiyatlar konusunda o dönemle ilgili bilgi edinmemiz mümkündür. Bu fiyatlar, resmi, yarı resmi ve serbest uygulamalardan kaynaklanmakta idi. Fiyatların tesbitine esas olan bu uygulamaları üç grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, “Mübayaa” suretiyle ortaya çıkan fiyatlardır. Bunlar resmi fiyat statüsündedir.

Devlet, İstanbul halkının zahire ve et ihtiyacını karşılamak ve sefer zamanlarında ordunun nakliye ve yiyecek ihtiyacını temin etmek üzere tespit ettiği fiyatlar üzerinden canlı hayvan(koyun, keçi, öküz, at, eşek vb.) ve hububat(buğday, arpa, pirinç, un vb.) satın alıyordu. Bununla beraber, kalelerin ihtiyacı olan hububatın da sancak kazalarından mübayaa olunduğunu görüyoruz. Söz konusu mübayaa fiyatları herkesin uyması gereken fiyatlardır. 1234-1272(1818-1856) tarihli belgedeki bazı tereke kayıtlarından örnekler vererek devletin belirlemiş olduğu fiyatları görmemiz mümkündür.

²⁶⁰ Köstüklü, a.g.e, s.61.

²⁶¹ Nedkoff, a.g.m, s. 630.

²⁶² Köstüklü, a.g.e, s. 67.

Medine-i Isparta mahallatından Hocasade mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Saliha binti Yahya nam hatunun veraseti liebeveyni ve karındaşı oğulları kebir Yahya ve Muhammed ve sağır oğulları Seyfan ve Hakkı Basri veliebi kız karındaşları kebiye Aişe ve Zübeyde'ye elmuzari tahakkuktan sonra tereke-i evfiyesi ba-marifeti şer'i vasfiyeden mezburanın kibel-i şerden mensub vasileri ma'rifetiyle tahrir ve beynel verese bi-varidatuş-şer'iyye tevzii ve taksim olunan tereke-i müteveffiye-i mezburadır ki ber vech-i ati zikrolunur. Fi 7 Şevval Sene 68

<u>Vefat Eden Kişinin Bıraktığı</u>	<u>Adeti</u>	<u>Ehli Hibrenin Belirlmiş Olduğu Fiyat</u>
<u>Malın cinsi</u>		
Minberden, Yastık	1,2	452 g
Döşek, Yastık	1,1	40 g
Baca Perdesi	1	2 g
Tabancadan	2	56 g
Rumi	1	100 g
Fi	1	122 g
Nuhhas Güğüm	1	10 g
Sini	1	8 g
Eltavasından, tas, safirden	2,1,1,1,1,3	
Tabaktan, Hamamtasından		
Cübbe-i Rum		45, 12, 300 g
Saç ayaktan, satırdan,		
şamdan, Rengin şamdan	2,1,1,1	12 g
köhne kilim, çul	2,1	202 g
helva tenceresi, sini-i rumi	1,2	50,52 g
leğenden, üstürden, ibrikten	1,1,1	212 g
yorgan maa çarşaf	1	40 g
sini, melerumi,	1,50	16 g
çanak, çömlek	-	15 g
kahve tavası	1	4 g
mahremeden, köhne çarşaf	1	7 g

odun tahmini	-	20 g
hınta-i kile	1	20 g
mustamel entariden	1	30 g
minder, yastık keten	1,2	27 g
Abdullah Beyde Nakit	-	200 g
Kahve dibegi maa el	1	50,10 g
Kazgan, rum,	1,7	100,123 g
Bakraçtan	1	13 g
Hacı Veli Ağa'da nakit	-	288 g
<u>Yılanlı Hacı Hakkı efendide</u>	-	<u>70 g</u>

Toplam: 12732 g

El İhracat: **Kıymeti**

Resmi kısım	312 g
Dellaliye	242 g
Kaydiye	2 g
Ba-vasiyyeti sülûsi müsbiteler	399 g
Hamaliye	72 g
Ba-kararu verese-i renine	<u>9 g</u>

İhracatın Toplamı: 4742 g²⁶³

Yukarıdaki belgede görüldüğü gibi ölen kişinin tüm malları ve kaç adet olduğu defeterde belirtilir ve karşısına da Ehli Hibre'nin (Bilirkışı) belirlemiş olduğu resmi fiyatlar verilirdi. Böylece her şey resmiyete bağlanmış oluyor kimsenin kafasına göre fiyat belirlemesine engel konuyordu. Daha fazla bilgi için birkaç belgeden daha örnekler veriyoruz.

“Medine-i Isparta Mahallatından Hocazade Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem İncir Kazasında vefat iden Çavuşoğlu Hacı Ali Bin Osman nam kimesnenin verareseti zevce-i menkuha-i metrukesi Aişe Binti Osman nam hatun ile sulbi kebir oğlu Muhammed ve sulbi sağır oğlu Osman ve sulbiye sağıre kızları Nefise ve Şerife ve Esmâ mahzari muhakkakdan sonra tereke-i vafiyesi ba-marifet-i şerî ve safirun-ı mezburunun kibel-i şer'den mensub vasileri anaları mezbure-i ulya

²⁶³ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicil, s. 4/2.

marifetiyle tahrir ve beynel verese bil-faridatiş-şer'iyye tevzi ve taksim olunan tereke-i müteveffay-ı mezburdur ki, her vech-i ati zikrolunur.

Vefat Eden Kişinin Bıraktığı Adedi Devlet Görevlisinin Belirlemiş olduğu fiyat

Malın Cinsi

Kalemi Kadim hediyesi		100 g
Mahalle-i mezburda vaki		
Menzil gözden- kapı ağzındı		
Tahtani oda gözden-ittisalinde		
Seriye maa çardak gözden ve		
Önünde bir miktar bağçe ve		
Arkasında bir dönüm bağ		
Ve bağçe	3-2-3	12500 g
Minesun nam mahalde 1 dönüm bağ		350 g
Merkebi Raikadan	2	200 g
Zenci gulam raik	1	1500 g
Havari İlicesi Raikden	1	200 g
Zemzemiyye	1	40 g
Evan-ı muhhasdan	122	2440 g
Kutni turatlı	2	160 g
Melez çatarı top	2	60 g
Şam ilicesinden top	1	75 g
Müsta'mel abani	1	45 g
Yeni sanduktan	1	40 g
İngiliz raikten	2	250 g
Kahve takımından	1	35 g
Şemdandan	1	15 g
Nuhhas fenerden	1	72 g
Döşek kilim	4	150 g
Beyazlı basma yorgan maa çarşaf 1		60 g
Siyahlı basma, yorgan maa çarşaf	2	80 g
Refi' beyazlı basma yorgan maa çarşaf	2	80 g
Minderden, yastıktan	2-4	80 g

Refi' yastıktan	2	10 g
Odada musta'mel kilim çuldan	2	50 g
Beyazlı musta'mel Yörük kilim	1	25 g
Duhanmend fi 40	15	600 g
Hırdavat beyt	-	150 g
Çuval çiftten, harar çiftten	2-2	50 g
Kahverengi cübbe	1	60 g
Mavi cuka şalvar ma renkli mintan	-	120 g
Musta'mel nehari	1	15 g
Malta mintandan	1	20 g
Musta'mel melez çitari entariden	1	15 g
Cemteduhanmend fi 1	5	50 g
Kollu abadan	1	20 g
Musta'mel yağmurluk maa başlık	25	25 g
Halı eğer heybesi	1	10 g
Dondan, gömlek	2-2	20 g
Kantardan	1	50 g
Karındaşı Muhammed Ağada Verzmend	-	600 g
Duhanmend fi 1	5	50 g
Suluktan	1	50 g
Hamamönü namı mahalde vaki		
Kahvehane beş sehinden iki sehimi hisse	-	1500 g
Çubukcu arastasında nisf dükkandan	1	200 g
Odun pazarı namı mahalde dükkandan	1	3000 g
Antalyalı oğlu Hanin'de olan üç sehinden hissesi		1000 g
Diğer teymici dükkânında sehimi	-	150 g
Çift camusu çiftten	1	550 g
Sağman camus	2	600 g
Camus düğesi	3	150 g
Sağman inekten	1	70 g
Karasığır düğesinden	1	35 g
İkişer yaşında karasığır tosunundan	4	200 g

Ortakçı Kelbekir oğlunda tohmu hınta fi 7		
Şair kile fi 4	30-15	280 g
Ortakçı Muhammed'de tohumu hınta kile 25		
Fi 7 Şair kile 12 fi 4		225 g
Nısf değirmen ocağı	-	1512 g
Bucaklı Mülazimde	-	50 g
Ispartaya giden hınta kile-i islamboli 385		5000 g
Ortakçı Molla Hüseyinoğlu Muhammed Hınta		
20 şairk kile		350 g
Ortakçı İbarihim Çaksi'de Hınta kile 20		
Şair kile 23		232 g
Bucaklı Kısa'da Dergimment	-	100 g
Filabus keferede	-	1192 g
Bucak Müdürü Ahmet Ağada Dergimmet	-	100 g
Ürkütlü ve Yüreğil ve Ketsel ve Dere Kariyelerinde		
Mevcut hınta, kızıl kamir kilesi olarak 1714 fi 7		11998 g
Toplam :		52283 g....²⁶⁴

Bu tereke kaydında da görüldüğü gibi Ehli Hibrenin belirlemiş olduğu fiyatlar tek tek yazılarak kayda geçirilmiştir. Fiyatlar incelendiği zaman hınta fiyatları, dükkan fiyatları, ölen şahsın yapmış olduğu ortaklıklar, canlı hayvan fiyatları ve ufak tefek diğer malzemeler hakkında bilgi edinilir. Yine bu belgeden anladığımızı göre Hamid Sancağında arazi sahiplerinin tarım faaliyetlerinde ortakçı kullanmış olduklarını görmekteyiz. Günümüzde de Anadolu'nun birçok köşesinde bu sistem devam etmekte ve tarlalar ekip biçme ve işçilik gibi faaliyetleri yürütmesi karşılığında ortakçılara verilmektedir. Hasat zamanı gelince elde edilmiş olan kar paylaşılmaktadır. Bu sistem her ne kadar ilkel bir sistem gibi görünüyorsa da işsiz ama çalışmayı seven fakat arazisi ve parası olmayan birçok kişiye iş imkanı doğurmasından dolayı çok faydalı bir sistemdir. Yine bu belgeden zengin şahısların farklı işyerlerinde hisselerinin olduğunu görmekteyiz. Bunu bugünün holdingler ile açıklayabiliriz. Bu sistemde de birden çok kişilerin ortak bir para koyarak,

²⁶⁴ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, 1, s. 6.

koydukları para karşılığında hisse sahibi olmaları ve bu kuruluştan gelen kardan veya zarardan hisselerinin nispetinde pay sahibi olmaları söz konusudur.

B. HAMİD SANCAĞINDA KÜLTÜREL YAPI

1. Bölge Nüfusunun Etnik Yapısı

Isparta'nın etnik yapısına baktığımız zaman nüfusun Gayri Müslim ve Müslümanlardan oluştuğunu görürüz. Okuduğumuz sicilde Gayri Müslimlerden bahsederken “ehli Zımmi” yada “ Zımmi taifesinden” şeklinde bahsedilmiştir. Böcüzade Süleyman Sami eserinde 1872-1882 yılları arasında yapılan arazi ve nüfus sayımlarına göre 6660 hanede ikamet etmek üzere toplam 33.110 kişinin yaşamakta olduğunu belirtmiştir. Isparta'nın mevcut 28 mahallesinden Temel, Kemer, Çavuş, Emre ve Zemyan mahallelerinde Rumların, Acemler Mahallesi Ermenilerin oturduğunu belirtmiştir.²⁶⁵ Örneğin sicilimizde;

“Medine-i Isparta Mahallatından Çavuş mahallesi mütemekkinlerinden Papaz Oğlu Yorgi Veledyan nam zımmi meclisi şeri şerifi enverde işbu baisetür rakim Nesimanı Sünbet Meled Nam Nasraniye Muvacehesinde ikrarı tam takdiri kelim idüb mahallei mezburada vaki bir tarafı Çongul oğlu bir tarafı Cibillioğlu ve bir tarafı mersumun karındaşı Esber Menzili ve tarafı rabi tariki amm ile mahdut iki göz fevkani menzile olan altı sehenden iki sehem hissei şayiim karındaşım halike eytanlarından olan Dinme Mahub vasii mersuma Simaniye bundan akdem virmiş idim. Olduğu bil vesayayi uht ve kabul eyleyüb menzili mezburda olan iki sehim hissei şayiimde benim asla alaka ve medhalim kalmayub karındaşım eytanlarının milkde resmen keyfema şayai ve yuhtar mutasarrıf olsun dedikte indet tasdikis şeri ma vaka bit taleb ketebe ve imla olundu. Fi 15 Şevval 69, Veremi Kelike Oğlu Esber, Bedrosoğlu Konstantin, Cevranoğlu Acisuva, Basmacıoğlu Yuvanna.”²⁶⁶ belgesi yer almaktadır.

Isparta'da İslamiyetten evvel Hıristiyanlarca yapılmış herhangi bir kilise veya mabet kalıntısı yoktur. Ancak Mevlevi Tekkesi Kapısı'nın kilise kalıntısı ve Sadiye Buk'ası denilen medrese arsasının da kilise yeri olduğu bazı kimseler tarafından öne sürülmüş ve bazı Hıristiyanlar da bu sözlere dayanarak Isparta'nın eski yurtları olduğunu iddia etmişlerse de bu iddialar tarihi vesikalara dayanmamaktadır.

²⁶⁵ Böcüzade, a.g.e, s. 29.

²⁶⁶ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 5, 3.

yukarıdaki belgede de geçen Çavuş mahallesinin isminin kaynağı konusunda Böcüzade şunları belirtmektedir; Çavuş Mahallesi'nin Emire mensup(Mahmut Çavuş) adında birisi tarafından kurulduğu için bu adı aldığı ve H. 1063 (M.1653) yılında Çavuş Mahallesine “ Mahmut Çavuş Mahallesi” denildiği mahkeme sicillerinde görülmüştür. Temel Mahallesinin kuruluşunda da, o zaman cemaat reisi olan rahibin kendi evi için bir temellik yer istemesi üzerine, kendisine bir arsa verildiği ve bu sebeple rahibe Baba Temel ve burada sonradan kurulan mahalleye “Temel Mahallesi” denildiği söylenmektedir. Isparta'da bu rahibin neslinden geldiğini söyleyen (Nikola Temelidi) isminde bir rum'un yaşadığı belirtilmiştir.²⁶⁷ Kemer Mahallesinin de, eski Nakipzadelere mahsus büyük bir konağın Kemer Kapı denilen kapısına izafetle bu adı aldığı söylenir. Temel ve Emre Mahallelerinde Hıristiyanlarla birlikte Müslümanların da oturduğu sicillerde kayıtlıdır. Bu kayıtlara göre Rumların bir kısmının Isparta'ya, Türklerden çok sonra, köylerden ve Eğridir gölündeki Nis Adası'ndan, şimdiki İslam Köyü ve Bayat'tan bir kısmının daha uzak yerlerden gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Ermeniler'in ise Isparta'ya Çelik Mehmet Paşa zamanında İran'dan geldikleri tarihen sabittir. İran'dan kaçarak Osmanlılara sığınan Ermenilerden bir grup Isparta'ya gelerek şimdiki Ermeni Mahallesinde bulunan Acem Hanı denen hana yerleştirilmiş, daha sonra bunların bulunduğu mahalleye Acemler Mahallesi adı verilmiştir. Hicri 1195 (M. 1781) tarihli bir kıt'a Fermanda (Isparta'da oturan Acem Ermenileri taifesinden bir takım kimseler ticaret maksadıyla Isparta'ya geldiklerinde müteveffa Çelik Mehmet Paşa bir bab Acem hanı yaptırıp Ermenileri yerleştirilmiş iken, mezkur han sahibi Hasan Bey ve ortağı Ermenilerin verdikleri icar'a kanaat etmiyerek Avariz ve Nüzul akçesi talip ve iz'aç ettikleri beyanıyla “kasaba derununda bulunan dükkanlarda sakin olanlardan arazi ve emlaka bilfiil sahip olmadıkça avariz ve nüzul akçesi alınamıyacağı, ne zaman arazi ve emlak alırlarsa o zaman alınmak icabedeceği” irade buyurulmuş olduğu gibi, İkinci Sultan Mahmut tarafından Teke sancağı mutasarrıfı Mehmet Vahit Paşa'ya gönderilen bir kıt'a fermanda dahi “...Tekelioğlu İbrahim nam Şaki'i maktulün malı müsadere olunup Acem hanı 7500 kuruş muaccele ile 16 nefer Ermeniye satıldığı ve ellerine 29 Şevval 1231 (M. 1813) tarihinde mülknamei hümayun verildiği” ibaresi görülmüştür. Bu hanın bulunduğu yer daha sonra 30

²⁶⁷ Böcüzade, a.g.e, s. 29-30.

²⁶⁸ Böcüzade, a.g.e, s. 30.

haneden mürekkep Ermeni Mahallesi olup, civarında bir miktar arazi daha satın alınarak Ermeni mahallesi 98 haneye çıkarılmış ve nüfusları da 552'ye varmıştır. (1908'deki durum)²⁶⁹

Gayri Müslimler ile ilgili belgemizden birkaç örnek daha vermemizin konu açısından daha faydalı olacağına inanarak örnekler devam ediyoruz.

“ Medine-i Isparta Mahallatından İnneci Mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem Konya Sancağı dahilinde yenişehirde helak olan Agob Veledi Kızıl nam zımminin sulbü sağire oğlu Kızıl ve sağire kızı Miryane nam sağiranın babaları helakı mersumdan müntakil mallarını hıfz vğe tesviyei umurlarını ruyete bir vasi nasb ehem ve elzem olmağla sağiranı mersumanın dedeleri Çorci Mosis veledi Nukus nam zımmi istikametle mevsuf ve vesayeti uhdesinden gelmeğe muktedir olduğu zeyli vesikada muharrerul esami müslimin ihbarlarıyla mütahakkık olmağın hakimi mevkii sadrı kitap tuba lehu ve husnü meab efendi hazretleri dahi sağiranı mersumanın vakti rüşd ve sidadlarına değin babaları haliki mersumdan müntakil mallarını muhafaza ve tesviyei umurlarını ruyete dedeleri Mosis zımmi vasi nasb ve tayin eyledikte ol dahi vesayeti merkumeyi kabul ve hidmeti liezmeni sin kema yenbağı idareye müeahhid olduktan sonra vasiyi mersum talebiyle hakimi muma ileyh hazretleri sağiranı mersumanın babaları haliki mersumdan müntagil maldan iş bu tarih vesikadan beheri için mahiyen onikişer buçuk kuruşdan yirmi beş kuruş nafaka ve kisve biha farz ve takdir buyurub meblağanı mefruddan mezkurani sağiranın mersumanın nafaka ve kisve biha ve sair levazımı zaruriyelerine harç ve sarf veledeliktiza istidayene ve indelfakr sağiranı mersumanın mallarına rucua dedeleri vasii mersum Mosis zımmiye izin vermeğın ma vaka bit taleb ketbolundu. Fi 15 Ramazan sene 69 Kavas Oğlu Vartan, Kabinci Mığırđıç, Dürzi Habil Oğlu A'rakel”²⁷⁰

“ Medine-i Isparta Mhallatından Çavuş Mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem halik olan Totoros veledi Paysan nam zımminin veraseti zevcei metrukesi Seymay Binti Melda ile sulbi sağir oğulları Paoli Vasturi ve Yaye ve Todoros ve salibi sağire kızı Fuduniye münhazıra olduktan sonra sağiranı mersumunun ba hucceti şeriyye vasiyyei mansubeleri olan mersume Seymaye meclisi şer'i şerifi enverde işbu bais irrakim Papasoğlu Yorgi Veledyan nam zımmi

²⁶⁹ Böcüzade, a.g.e, s. 30.

²⁷⁰ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 4, 3.

muvacehesinde ikrarı tamm takriti kelam idüb murisimiz halik mersumun terekesinden olup mersum Yorgi ile ciheti şerketten Yaye Fadora ve zimemat ve sair cemi matlubatın cümlesin. Sehvü galattan ari ve beri oldukları efdalı vukuf beynlerinde muhasebemiz birruye zimmetinde yedi bin kuruş tebeyyün itmekle tebeyyün eden meblağı mezburu bir kati tahvile rabtla mersum üzerine .. onbirbuçuk hesabıyla istirbah olunub bundan maada zimmetini esalet ve vesayete ibra ve iskkat-ı hakk eylediğimde ol dahi berayı mezburı vechen ve şifahen kabul ve tasdik eyledikten sonra mersum dahi ba temessüki deyn olan hususa muteallık bizim zimmetimizi ibra ve ve iskat eyledikte ben dahi mersum Yorginin ibrayı mezkurasın kabul eyledim dedikte indet tasdikiş şeri ma vaka bittaleb keteb ve imla olundu. Fi 15 şevval sene 69, Dürzi Gelikoğlu Esber, Bedrosoğlu Konstantin, Cevranioğlu Acisuva, Basmacıoğlu Yuvanna.”²⁷¹

2. Bölge Halkı ve Sosyal Yaşam

a. Bölge Halkının Fiziki Yapısı

Isparta halkı kelimenin tam anlamıyla Türk'tür. Ardı arası kesilmeyen Türk akınları bu bölgeyi daima beslemiştir. Bilhassa Türk nüfuz ve egemenliğinin 10. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kökleştiği ve tam bir Türk hakimiyeti kurdukları bilinmektedir.²⁷²

Isparta halkı genellikle beyaz, buğday renkli ve kırmızı cehreli, gözleri kaşları ve saçları siyah ve düzdür. Elâ ve mavi gözlüler az değildir. Arap saçlı, şehlâ bakışlı ve esmer çehreli kimseler pek az bulunur. Boyları ne uzun, ne kısa olup orta boyludurlar. Kambur, cüce, çarpık ve melez insan yok gibidir. Ortalama yaşama süresi 60-80 yıl arasındadır. Nadiren 100 yaşına kadar yaşayanlar ve hele kadınlarda seksen yaşını geçmiş pek çok ihtiyar vardır.²⁷³

b. Dil Birliği ve Konuşma Özellikleri

İslam, Hıristiyan bütün halk Türkçe konuşur. Türkçe okur ve yazarlar. Rumların çoğu Rumca bilmemez ve Rumca konuşmazlar. Yalnız mektuplarını, defterlerini Rum harfleriyle fakat Türkçe yazarlar. Ermenilerin kendi aralarında ve

²⁷¹ 186 Numaralı Isparta Şer'iyeye Sicili, s. 5, 4.

²⁷² Süldür, a.g.e, s. 7.

²⁷³ Böcüzade, a.g.e, s.

aileleri arasında daima Ermenice konuştukları, mektuplarını, defterlerini Ermeni harfleriyle ve Ermenice yazdıkları görülür. Bunların çoğu-göçebelikten kalma alışkanlıklarını unutamayarak-mayasız ekmek yerler. Isparta halkının konuşmalarında kabalık ve ayıplanacak şekilde telaffuz hataları yoktur. Soru şekilleri değişiktir. Mesala, (-Gelmiyor musun?) yerine (-Gelmeyiyon?) derler. Bazı kelimeleri uzatarak ve ahenkli şekilde söylerler. (- Naha odun ocağın sönmemesin emiii..) gibi. (viriii?! Elee?!) gibi teaccüp nidaları çıkartırlar.²⁷⁴

c. Bölge Halkının Giyim Kuşamları

Isparta'da giyim, kuşam, şehir ve köylerde değişiktir. Şehirde ve kasabalarda yaşayan erkeklerin yazlık ve kışlık iki kat, düğün ve bayram için bir kat olmak üzere en fazla üç kat elbisesi bulunur. Kadınların elbisesi ve kumaşları daha fazla olur. Ayrıca yünden ördükleri hırkalar ve kazaklar da giyerler.

Şehir erkekleri yaz günleri, Şam, Halep, Bursa ve Üsküdar dokumalarından ve Engüri Sof'u (Ankara İpeklisi) denilen ham ipekten yapılmış entariler ve cübbeler giyerler. Kış günleri şalvar, kürk, Acem şalından kuşak kullanır, başlarına Fes giyer ve Hint abanisinden sarık sararlardı.

Şehir kadınları, yaz günleri üç etek entari, kısa bir hırka, büzme paçalı don(şalvar) giyer, başlarına fes koyarlardı. Kış günleri uzun hırka veya kısa kürk, ferrace ve yaşmak veya çarşaf giyerlerdi.

II. Sultan Mahmut dönemine kadar bu şekilde devam etmiş, bu dönemde yabancı kumaşlarının memlekete bol miktarda gelmesiyle, halkın bu adet ve ananeleri değişmiştir. Halk kendi yerli malları yerine gelen bu yabancı malları önce boykot etmiş ve kendi mallarıyla rekabet eden bu malları kabullenmek istememiştir.

Sultan Mecit Devri'nde ise bazı memur ve askerlerin Setre-Pantolon elbise, sarıksız fes giymelerine özenenler çıkmıştır. Ulema ve ihtiyarlar buna karşı çıkmışlar, dar elbisenin insan sağlığına zararlı olabileceğini, erkeklerin cinsel güçlerini zedeleyeceği, sıcak ve soğuktan vücudu koruyamayacağı, hele kadınlar için çok zararlı olabileceği düşüncesiyle "Bu elbiseleri giymek, Sünneti Şerife'yi ihlal etmek olacağı" yolunda itirazlar edilmiştir.

²⁷⁴ Böcüzade, a.g.e, s. 32.

Isparta'ya H. 1275(1860 M.) yılına kadar sigara girmemiştir. Sadece “çubuk” içilirdi. Diğer yabancı mallar ile birlikte sigara da şehre girmiş ve sigara kağıdı da bulunmak zorunda kalmıştır.²⁷⁵

d. Din ve Mezhep Ayrılıkları

Müslümanlar Hanefi mezhebinde, Rumlar Ortodoks ve İstanbul Rum Patriğine, Ermeniler de İstanbul Ermeni Patriğine bağlı idiler. Başkaca mezhep erbabı yoktur. Isparta'ya yakın bazı köylerle, Senirkent havalisinde Tariki Nazenin'e (Bektaşiliğe) mensup kimseler vardır. Isparta'da Mevlevi, Nakşibendi, Bektaşi tekkeleri bulunuyordu.²⁷⁶

e. Bölge Evlerinin Yapısı

Isparta'nın evleri ilk kuruluşundan beri üzeri toprak damlarla örtülü ahşap dam evlerdi. Her evin önünü kibleye bakar ve açık olur, sokağa bakan yüzlerine pencere konulmazdı. Evler iki kattan fazla olmamak üzere Doğudan, Batıya doğru dikdörtgen şeklinde sıralanır. Isparta Evleri, sicilimizde de “fevkani menzil göz”²⁷⁷, “menzil göz”, “tahtani menzil”²⁷⁸, “ahur gözden”²⁷⁹ şeklinde isimlendirilmişlerdir. Helalar evden uzakta, derin kuyular üzerine yapılırdı, üst katlarında oturma odaları ve yatak odaları vardı. Her evin önünde veya arkasında yarım dönümden az olmamak üzere bahçesi bulunurdu. Her odada, kapı karşısına gelecek şekilde bir ocak vardı. Odaların tavanları, dam direklerinin üst yüzüne çakılır, direkler açıkta görülürdü. Bu suretle çürüyen direkleri görüp değiştirmek mümkündü. Önleri Doğu, Batı veya Kuzeye bakan evler pek azdır. Odaların büyüklüğü dört ve tavan yüksekliği 3-3.5 m. kadardır. Yaz ve kış odaları başkadır. Odaların kışın güneş görmesi, yazın serin olması sağlanırdı. Sokağa karşı pencere konulmaması, sokak gürültüsünün duyulmaması ve evdekilerin dışardan görünmemelerini sağlamak içindir. Damlara İlespi denilen gök-sarı renkli bir killi toprak konur ve yağmurlu havalarda yuvak taşıyla yığılarak sertleştirilir ve akması önlenir. Başkasının ve komşusunun evini gözetleyecek şekilde pencere açmak adet değildir. Bu adet Rumlar'da da vardır.

²⁷⁵ Böcüzade, a.g.e, s. 178-179.

²⁷⁶ Böcüzade, a.g.e, s. 32.

²⁷⁷ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 134/1.

²⁷⁸ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 136/1.

²⁷⁹ 186 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili, s. 123/1.

Odaların pencereleri geniş sofalara açılır. Evler, temelden tavana kadar taşlarla yapılır, toprak harç kullanıldığı takdirde, depremlerde kolayca yıkılır. Tuğla ve kiremitli evler H. 1100 (M. 1690) yılından sonra yapılmaya başlanmıştır. Yeni evler 2-3 katlı, 3-4 odalı, salon veya sofalı yapılmaktadır.

f. Evlerin Eşyası

Evlerin ve odaların döşemeleri çul, kilim, keçe, yün minder, pamuk şilte gibi yerli malzemeden, yemek takımları yerli bakır, toprak testi, Kütahya ve Çanakkale çinilerinden yapılmış kaplardı. Yemeklerde tahta kaşıklar kullanılırdı. Bunların düz, boyalı ve süslü olanları vardır. Bunlara Yazılı Kaşık adı verilir.²⁸⁰

g. İçme Suları

Şehrin her yerinde ne kadar derin kuyu kazılmış ise su için sarnıçlar, dolma çeşmeler yapmış, hayvanları için küçük küçük göletler hazırlamışlardır. Başlıca içme suları getiren hayır sahiplerinin adlarına göre Pir Efendi, Kepeci, Dareci, Paşa, Karakurt suları gibi isimler almıştır. Ayrıca Hamam, Bereket, Nabil suları da vardır.

Sular toprak künklerle şehre getirilir ve her mahallede 8-10 metre aralıklı Çeşmeler'de halkın istifadesine sunulur. Çayın öte tarafında, künklerle su geçirilmediğinden, çaydan doldurulan Sarnıçlar, Dolma Çeşmeler yapılmıştır. Bu sulardan Pir Efendi'den maadası, şehrin Batısındaki gölcük civarından çıkar. Pir Efendi suyu Sarıdere ağzı denilen yerden çıkar.(Isparta Suyu, halen gölcükten tünelle ve büyük borularla alınmakta ve şehre bol miktarda verilmektedir. Eski künkler ve çeşmeler iptal edilmiştir).

Kaynak sularında Demir Tuzları bulunduğundan dişleri sarartır. Flüor çok olduğundan dişler sert ve sağlam olur. İçme sularının Bağa(Guatr) denilen bir hastalığa sebep oldukları tespit edilmiştir. Yazın içme suları ve şerbetler, Davras'tan getirilen karla soğutularak içilir. Ancak, künklerle gelen suların hepsi de yaz kış soğuk olur.

²⁸⁰ Böcüzade, a.g.e, s. 33.

h. Bölge'nin İklimi

Bölge yazın en sıcak günlerde bile +33 dereceyi geçmez. Kış günlerinde -12 dereceye kadar düşer. Faydalı rüzgarlar Batıdan ve Kuzeydoğudan eser. Bunlara İnbat ve Evin denir. Lodos, Gündoğu rüzgarları yazın biraz sıcak gelirse de, sam yeli gibi kavurucu değildir.

ı. Bölgedeki Hayvan ve Bitki Türleri, Yiyecek ve İçecekler

Memlekette sivri sinek ve sıtma pek az bulunur. Evlerde akrep, yılan, çıyan gibi zararlılar yoktur. Bazı evlerde fare ve tahtakurusu, pire bulunur.

Evcil hayvanlardan tavuk, horoz, hindi, ördek, kaz, koyun, keçici, inek, manda, at, katır, eşek evlerde beslenir. Halkın çoğunlukla yediği et erkek eti(erkek davar eti) daha az yenir. Sığır ve dana etleri sucuklara katılır. Kışlık için kavurma ve kurutulmuş halde et saklanır. Sütlerden yağ, yoğurt, peynir, çökelek yapılır. Peynirin kaşar cinsi yapılmaz. Beyaz peynir ve tulum peyniri yapılır. Peynirin kaşar cinsi yapılmaz. Beyaz peynir ve tulum peyniri yapılır. Yağları tuzsuz tereyağı, tuzlanmış salamura yağlar, eritilmiş iç yağlarıdır. Eğridir'in, Barla'nın, Pavlu'nun (Sütçülerin) yağları ve peynirleri meşhurdur. Yoğurtlar çömlek, çanak ve süzölmüş olarak torba yoğurdu olmak üzere üç türdür. Bitkisel yağlardan haşhaş yağı, susam yağı, zeytin yağı kullanılır. Zeytin yağları, Aydın, Nazilli ve Antalya'dan gelir. Diğerleri Isparta'dan elde edilir.

Av kuşlarından keklik, alaca keklik, yaban güvercini, sarıasma, bildircin, yaban ördeği ve yaban kazı bulunur. Av hayvanlarından tavşan, tilki, sansar, kurt, geyik gibileri derileri için avlanır. Ayıya az rastlanır. Aslan, kaplan yoktur.

Halkın yediği ekmek, gündüzleri çarşı fırınlarında çıkan pide, somun ve francala'dır. Evlerde yufka, bazlama ve büyük boy ev ekmeği yapılır. Ev ekmekleri kalın kabuklu ve bir iki hafta dayanan mayalı ekmektir. Un fabrikaları kurulmadan, un değirmenlerde öğütülürdü.²⁸¹ Değirmenlerin hepsi su ile döner, tek veya ikisi bir arada bulunurdu. Değirmen unları evlerde eleklerden geçirilerek, cinsine göre, börek, baklava, makarna, erişte ve ekmek yapılacak şekilde ayrılır ve her biri ayrı küplere veya tahta anbarlara konarak saklanır.

²⁸¹ Böcüzade, a.g.e, s. 34.

Isparta'da yeteri kadar tarım arazisi varsa da, toprak çoğu yerde kumlu-killi olup pek verimli değildir. Kumlu arazide çoğunlukla börülce ve bostan(kavun, karpuz) yetiştirilir.

Tahıllardan arpa, buğday, melez, darı, çavdar, yulaf, mısır ekilir. Ortalama verim (bire 5-6)'dır. Baklagillerden fasulye, börülce, nohut, mercimek, bakla çok ekilir.

Sebzelerden her türlü sü yetişir. Ancak karnabahar, kereviz, enginar yetiştiren yoktur.

Meyvalardan elma, armut, kiraz, vişne, kayısı, zerdali, erik çok yetişir. Bunların çeşitli türleri vardır. Her birine ayrı ayrı adlar verilmiştir. Demir elma, ak elma, gelin elma, şalgam elma, Afşar elması gibi. Üzümlerin çeşitleri dimlit, marzıvana, tergönek, kadınparmağı, beğlece, sarıemin, gökemin, çekirdeksiz, razaki, büzgülü, gemri, kuşböbreği, acıkara gibi isimler almaktadır.

Kuru meyvalardan badem, ceviz, fındık, kestane oldukça iyi ürün vermektedir.

Çiçeklerden menekşe, papatya, ıhlamur çiçeği, mürver çiçeği, ayvadana(holdan) ilaç olarak kullanılır. Sarıçiçek, düğünçiçeği boyacılıkta kullanılır. Defne ve kekik'ten yağ çıkartılır. Darımba denilen oğulotu'ndan melisea ruhu çıkartılır.

Isparta'da çiçeklerin en önemlisi gül'dür. Gülden, gülyacı ve gülsuyu çıkartılmaktadır. Gülyacı'nın Isparta ekonomisinde önemli bir yeri vardır.

Isparta'ya gülcülük, takriben 1890 yıllarında gelmiştir. Kızanlık muhacirlerinden – Muhasebe Başkatibi- İsmail Efendi'nin öncülüğüyle başlamıştır. Yerli inbiklerle çekilen gülyacı'nın, Kızanlıkta çıkartılandan daha iyi olduğu anlaşılınca, 8-10 sene içinde Isparta'da birkaç bin dönüm gül dikilmiştir.²⁸²

i. Bölgede Bulunan Madenler

Günümüzde Isparta'da çeşitli maden filizlerine rastlanmış ise de halen işletilen Keçiborlu'daki kükürt madenidir. Türkiye'nin ilk ve hemen hemen en zengin kükürt yatağıdır.²⁸³ Köfke taşı ve odtası ve kesmetaş denilen bazı taşlar da

²⁸² Böcüzade, a.g.e, s. 35.

²⁸³ Yurt Ansiklopedisi, s. 3509.

yapı işlerinde kullanılmak üzere çıkartılmaktadır. Lağus köyünün Batısında bulunan Kükürt Deresi denilen yerde yaz günleri kükürt kokusu alınmaktadır.²⁸⁴

3. Bölge'deki Türk Boyları

Anadolu'ya gelmiş olan Üç-ok ve Boz-ok'lu Oğuz oymakları Anadolu'da ve Isparta ve çevresinde Türk, Yörük ve Türkmen yerleşme merkezleri olarak yan yana kurulmuşlardır. Türk adıyla vasıflanan köyler, o bölge veya yörenin Selçuklular ve Beylikler döneminden beri yerleşmiş en eski Türk halkına ait alanlardır. Yörük adıyla anılan köyler, oralarda XVII. Yüzyıldan önce Osmanlılar döneminde yaşayan ve son asırda yerleşen Yörüklerin kurdukları köylerdir. Türkmen köyleri ise XVII. Yüzyıldan itibaren Orta ve sonra Batı-Anadolu'da ve bu arada bu bölgelere de göç etmiş oymaklar tarafından kurulmuş olanlardır.

Yörük, Türk ve Türkmen adları ile anılan bu topluluklar arasında milli hiçbir fark olmayıp hepsi de Oğuz boylarındandır.

Isparta ve çevresinde en çok "Kınık" ismine rastlanmaktadır. Kınık boyu, Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda ve büyük bir imparatorluk halini almasında kurucularının kendi boylarından olmasından dolayı önemli roller oynamışlar ve bunun için ülkenin her tarafına dağılmışlardı.²⁸⁵ Bu boy adının Isparta ve çevresinde çok olması ve bu mintikanın Selçuklular tarafından istilâ edilmiş olması, Selçuk Oğullarının buralarda yerleşmiş olduğunu gösterir.²⁸⁶

Kınık boyundan sonra ikinci mühim Oğuz boyu "Karkın"dır.²⁸⁷ Anadolu'daki Karkın oymakları içinde nüfus bakımından en önemlileri Halep Türkmenleri ile Dulkadirli ulusu içinde ve Hamîd-ili'nin Eğridir kazasında bulunmaktadır. Eğridir kazasında 250 vergi nüfuslu oldukça büyük bir Karkın oymağı vardı. Kaynaklarda bu Karkın oymağının Karamanlı boyuna tâbi olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Antalya ve çevresinde de Karkın oymakları görülmektedir.²⁸⁸ Antalya ve çevresinde Teke-ili (Teke Sancağı) bulunmaktaydı. Hamid Oğlu Dünder Bey (722 H., 1321 M.)

²⁸⁴ Böcüzade, a.g.e. s. 35.

²⁸⁵ Faruk Sümer, "Kınık", TDVİA, c.XXV, Ankara, 2002, s.418

²⁸⁶ Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Isparta, 1958, s. 46.

²⁸⁷ Katırcıoğlu, a.g.e. s. 46.

²⁸⁸ Faruk Sümer, "Karkın", TDVİA, c. XXIV, Ankara, 2002, s.498.

senesinde, Antalya emirinin şehirde bulunmamasından istifade ederek bir baskınla şehir ve kalesini ele geçirmiş ve kardeşi Yunus Bey'i buraya atamıştı.²⁸⁹

Isparta ve çevresinde geçen diğer boy isimleri ise şunlardır: 5 adet Afşar(Avşar), 3 adet Bayaş, 6 adet Bayındır, 1 adet Beydili, 4 adet Büğdüz, 4 adet Döğer, 4 adet Çavdır(Çavdur), 2 adet Eymir(Eymür), 1 adet İğdir, 7 adet Kayı, 1 adet Kızık, 3 adet Salur, 2 adet Todurga(Dodurga), 5 adet Yazır, 11 adet Yıva(Yuva), 3 adet Yüreğir'dir.²⁹⁰ Hüseyin Anık Orkun'un 1942 yılında yaptığı araştırmada ise Isparta ve çevresinde 1 adet Kayı, 2 adet Bayat, 3 adet İğdir, 2 adet Afşar, 1 adet Beğdili, 3 adet Çavındır(Çavdar, Çavdarlı), 1 adet Salur, 1 adet Karkın, 5 adet Kınık, 1 adet Yüregil(Yüreğir), 2 adet Becenek, 1 adet Eymir olmak üzere toplam 23 adet Oğuz boy adı kalmıştır.²⁹¹

Bu isimlerden sonra (Tatar, Macar, Kumanlar, Suvar, Kaçarlar) gibi tarih bakımından ayrı bir önem taşıyan boy adlarına da rast gelinmektedir. Macar adını Anadolu'nun diğer yerlerinde de özellikle Balıkesir havalisinde bulmaktadır.

²⁸⁹ Ali Sevim, Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, TTK, Ankara, 1989, s.297.

²⁹⁰ Zeki Arıkan, **XV-XVI.Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, İzmir, 1988, s.82.

²⁹¹ Hüseyin Namık Orkun, "Isparta Yer Adlarından Tarihi İstihraclar", **Ün Dergisi**, XI/103-105, Isparta, 1942, s. 1432.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışmada Hamid Sancağı, Isparta Sancağı veya Hamid İli olarak da isimlendirilen bu bölgenin idari, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını incelemeye çalıştık. Bölgenin idari yapısını ortaya koyarken öncelikle sicilde adı geçen kaza, mahalle ve köy isimlerini esas aldık. Bununla birlikte diğer sicillerden ve kaynaklardan da faydalanarak M. 1818-1856 (H. 1234-1272) yılları arasında Hamid Sancağının idari yapısı hakkında doğru ve belgelerle desteklenmiş bilgiler vermeye çalıştık. Öncelikle Isparta bölgesinin tarihi gelişimini ilk çağlardan başlayarak vermeye çalıştık. Çalışmamızda Hamid Sancağında 14 kaza ve iki nahiyeye ve bunun yanı sıra merkeze bağlı 12 köy ve 28 mahallenin bulunduğunu sicilimizden çıkarmaktayız. Bu kaza ve mahalle isimleri sicifimizde toplu halde pek çok yerde geçmektedir. Isparta, Eğirdir, Ağros, Afşar, Keçiborlu, Barla, Uluborlu, Karaağaç, Yalvaç, Pavlu, Ağlasun, İncir, Hoyran, Gönen başlıca kazalardır. Kortoz ve Yıva Nahiyeleri de bunlar ile beraber zikredilmektedir. Mahallelerinin ismi ise; Dere, Yenice, Doğancı, Keçeci, Şeyh, Yaylazade, Atik, Çelebiler, Hocazade, Fazlullah, Hacı İvaz, Dabbağhane, Hisarefendi, Sülubeğ, İnneci, İlisucu, Germiyan, İskender, Ören, Garaağaç, Tekye, Cedid, Çavuş, Temel, Kemer, Emre, Ermeniyan, Sacmacı'dır. Merkeze bağlı köylerinin ismi ise; Lağus, Deregümü, Çünür, Kebir, Sağır, Ali, Sav, Dariveren, Geyran, Kışla, Diyadin, Kayı'dır. Osmanlı tarihi araştırmalarında tek belge ile hüküm vermek çoğu zaman insanı yanılgılara düşürebilir. Biz de bu çalışmamızda yalnızca 186 Numaralı Isparta Şer'iyye siciline bakarak bilgileri vermeden diğer arşiv belgeleri ile de karşılaştırdık. Böylelikle yanılgıya düşülmesini önlemeye çalıştık. Eğer fark varsa bunları tezimizin içinde belirttik.

Okumuş olduğumuz sicilde azınlıklar ile ilgili pek çok belge vardır. Bunların çoğu tereke kayıdır. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin azınlıklara karşı şefkatle ve adil bir şekilde yaklaştığını ve onların da haklarını koruduğunu görmekteyiz. Sicildeki tereke kayıtlarından o dönemdeki fiyatlar hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bununla birlikte o dönemde Hamid Sancağında sosyal hayat hakkında da bazı kanaatlere varabilmekteyiz. Yine kayıtlarda ismi geçen yabancı mallardan anlaşıldığına göre bu dönemde dışarıdan malların ülke içine girdiği ve halk tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Hamid Sancağının bulunduğu coğrafyanın tarihi gelişimini kısaca özetlersek; bölgedeki kazılarda Üst Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere ait olan kalıntılar çıkarılmıştır. Bölge Fenikeliler'in, Lidyalılar'ın, Persler'in hakimiyetleri altında kalmıştır. Daha sonra buralara Türkler gelerek Türk Kültürünü buralara yaymışlar ve Türk Kültürünün kanıtları olan Camiler, Mescitler, Kervansaraylar, Hanlar ve Hamamlar yapmışlar ve böylece bölgeye kendi damgalarını vurmuşlardır.

Bu Türkleşme süreci özellikle Hamidoğulları Beyliği zamanında meydana gelmiştir. Yaptığımız çalışmadan da anlaşılacağı gibi Hamid Oğulları Beyliği de diğer beylikler gibi Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Milli değer ve yargılarından hiçbir şey kaybetmeyen eski gelenek ve göreneklerine bağlı kalan Hamid Oğulları ve mahiyetindeki Türkmenler, Haçlılarla ve gayri Müslimlerle, Kıbrıs Rumları ile mücadele etmişler ve bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesini sağlamışlardır. Türk beyleri bir vesile ile hakim oldukları diyarları belirtmişler ve buralara Türkçe isimler vermişlerdir. Selçuklu sultanları ve öteki Türk beyleri hükmettikleri yerleri, yazdırdıkları kitabelerde saymışlardır.

Beylik, Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde sancağa çevrildikten sonra da bu faaliyetlerine devam etmiş ve pek çok alim yetiştirmiştir. Bugün dahi bölgedeki Türkmenler öz varlıklarından bir şey kaybetmemişlerdir. Günümüzde de eski gelenek ve göreneklerini devam ettirmektedirler. İktisadi açıdan da çok hareketli bir bölgede kurulmuş olan sancak, devlet hazinesine katkıda bulunmuştur. Bölgede başta Kükürt olmak üzere çeşitli madenler bulunmaktadır. Elmacılık, dericilik bölgenin başlıca gelir kaynaklarıdır. Özellikle de elde dokuma halıları çok meşhurdur. Bu halıların boyalarını kendileri yaparlar ve yapım esnasında da doğal malzeme kullanırlardı. Günümüzde de Isparta'nın birçok köyünde bu boyalardan hala yapılmaktadır. Sicilimizde Hamid Mukataası, Enfiye Mukataası, adıyla mukataalar mevcuttur. Bu alanlarda bölge çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Günümüzde de bu ilerleyişini devam ettirmektedir. Sancağın merkezi olan Isparta İli bugün her alanda ilerlemekte ve Türkiye'nin önde gelen illerinden birisi olmak için hızla çalışmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri**, C. I-IX, Fey Vakfı, İstanbul, 1990.
-**Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu Ve Seçme Hükümler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, C. I-II, İstanbul, 1988
- BABİNGER, F., F. Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, İnsan yay., (Çev. Ragıp Hulusi), Yayına haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 2000.
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara, 1988.
-**Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi**, TDV., Ankara, 2000.
- BERKİ, Ali Hikmet, **Açıklamalı Mecelle(Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)**, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978.
- CHRİSTOFF, Boris, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (Çev. Şinasi Altundağ), **Belleten**, C. VIII, sayı 32.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991.
- DARKOT, Besim, "Isparta" mad., **İ.A.**, C. V/II, Eskişehir, 1997, 681-683.
- DAŞ, Abdurrahman, **XX. Yüzyıl Isparta Tarihi ve İnanç Coğrafyası**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1996.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Hukuk Tarihimizde Temel Haklar**, Mimoza Yayınları, Konya, 1994.
- GREGORY ABÛ'L FARAC, **Abû'l Farac Tarihi**, C. I-II, TTK, Ankara, 1945.
- GÜNALTAY, Şark **İkinci Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar**, TTK, Ankara, 1987.
- HAMMER, Bonon J. Van Burgstall, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I., İstanbul, 1983.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, C. I, (Yayına Hazır. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1992
- İBN BATUTA, **İbn. Batuta Seyahatnamesi Seçmeler**, (Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu), MEB, İstanbul, 1993.

- İBN BİBİ, El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, **El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye**(Selçuk Name), C. I-II, (Hazırlayan; Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.
- İBNÜ'L-ADÎM, **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)**, TTK, (Çev. Ali Sevim), Ankara, 1989.
- KARACA, Yusuf, "Roma İmparatorluğu" mad., **Tarih Ansiklopedisi**, C.I-XII, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 27-31.
-"Şer'iyeye Sicilleri" mad., **Tarih Ansiklopedisi**, C.I-XII Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, 311-312.
- KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, C. I-III, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- KAZICI, Ziya **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1999.
- KINAL, Füzulan, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK, Ankara, 1991.
- KOFOĞLU, Sait, "Hamidoğulları", **TDVİA.**, C. I-XXVI, İstanbul, 1997, s. 471-476.
- KOMİSYON, "Isparta" mad., **Büyük Larousse**, C. XI.
- KOMİSYON, "Sicil" mad., **Türkçe Sözlük**, C. I-II, TTK, Ankara, 1998.
- KOMİSYON, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Hamid Sancağı ve Türkiye**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1993
-**Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Anadolu'nun Fethi", **TTK (1961 yılı Diyanet İşleri Dergisi'nden ayırbasım)**, Ankara, 1962.
-**Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara, 1989
-**Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, C. I., Ankara, 1979.
- MANSEL, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK, Ankara, 1971.
- MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK., Ankara, 2000.
- NEŞRÎ, Mehmed, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ(Neşrî Tarihi)**, C. I-II, (Hazırlayan; Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen), TTK, Ankara, 1987.

- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.
- ÖZDEMİR, Rifat, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.
- ÖZSAİT, Mehmet, **İlkçağ Tarihinde Pisidya**, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1980.
- ÖZTÜRK, Sait, "Kassam" mad., **TDVİA**, C. I-XXVI, İstanbul, 2001, s. 579-582.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Sicillât" mad., **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I- III, MEB, İstanbul, 1993.
- RAMSAY, W.M., **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası**, Milli Eğitim Basımevi, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960.
- SAMİ, Böcüzade Süleyman, **Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi**, (Çev. Suat Seren), Serenler Yay., İstanbul, 1983.
- SAMİ, Şemseddin "Naib" mad., **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yay., İstanbul, 1999.
- **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. II, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.
- SEVİM, Ali -Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1995.
- SEVİM, Ali -Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, TTK, Ankara, 1989.
- **Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, TTK, Ankara, 1989.
- SEVİN, Veli, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, C. I, TTK, Ankara, 2001.
- SÜLDÜR, Enver, **Isparta Tarihi**, Üstün Sanat Matbaası, İzmir, 1951.
- SÜMER, Faruk, Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)**, TTK, Ankara, 1988.
- "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Der.**, C. I, TTK, Ankara, 1970.
- TOGAN, A.Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993.
- **Türkiye Selçukluları**, TTK, Ankara, 1988.
- **Selçuklular ve İslamiyet**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- UMAR, Bilge, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Yay., İstanbul, 1996.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara, 1988.

.....“Hamidoğulları”, İ.A., MEB., C. V/I, Eskişehir, 1997, s. 189-192..

.....**Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1988.

.....**Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1988

.....**Osmanlı Tarihi**, C. I, TTK, Ankara, 1982

YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, C.IV, 1979.

ÖZGEÇMİŞ

Hakan ÖZTÜRK, 01/11/1978 yılında Burdur'un Bucak ilçesinde doğdu. İlkokulu, Bucak Cumhuriyet İlkokulu'nda, orta okul ve liseyi Bucak Lisesi'nde tamamladı. 1995 yılında Bucak Lisesinden mezun oldu. 1996 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2001 yılında mezun oldu, aynı yıl İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 2002 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.

